

МИХАЙЛО МАРЧЕНКО

(Літературне Псевдо — МИХ. ПАВЛЮК)

**СУСПІЛЬСТВО НАЙБЛИЖЧОГО
МАЙБУТНЬОГО**

-- це

**НОВЕ СУСПІЛЬСТВО
ДРІБНОВЛАСНИЦЬКЕ**

Психологічна, економічна та соціологічна ха-
рактеристики верстви дрібних власників. Так-
тика дрібних власників на наші часи.

Видавництво — «ДРІБНИЙ ВЛАСНИК».

Англія Дербі

1957 рік.

Від автора.

В 1949 році мною була видана в українській мові брошюра «Економічна програма дрібних власників». Тоді я в ній в дуже короткому викладі подав основні моменти практичного переведення переходу советської економічної системи в Україні на систему, що у найбільшій мірі могла б прислужитися до економічного зміщення верстви дрібних власників України. Звичайно, це було б можливим тільки після звільнення України від окупанта. В 1951 році мною був виданий переклад на німецьку мову брошури «Економічна програма дрібних власників» під оглавом «Програма боротьби проти комунізму». Брошури в українській мові мною розіслані українській еміграції. Брошури в німецькій мові були розповсюджені мною у кількості 1500 примірників часописам, книгоzбірням, університетам, бургомайстерам і окремим видатним діячам переважно німецько-мовних країн. Крім того певна частина брошур в німецькій мові була розіслана і в інші країни вільного світу. Зміст брошури викликав певне зацікавлення часом навіть з боку найвпливовіших політичних діячів вільного світу. В той же час брошюра була дуже холодно зустрінута соціалістами всіх напрямків. У мене склалося враження, що подані мною соціологічні ідеї викликали зацікавленість, але не більше.

Ще у 1951 році, щоб подати більш докладно мої погляди по заторкнутих проблемах, я написав книгу «Суспільство найближчого майбутнього — це нове суспільство дрібновласницьке». Але повна відсутність потрібних коштів навіть для друку на ротаторі не дала мені змоги видати мою працю друком.

Я завжди вважав, що висунені мною ідеї скоріше всього можуть бути оцінені як придатні до скоршого примінення їх в соціальному законодавстві лише в Західній Німеччині, перед якою стоїть проблема об'єднання Німеччини, в східній частині якої діє советська економічна система. Тому, як я вже зазначав, я видав мою брошуру у німецькій мові та найбільшу частину її примірників розіслав саме в Німеччині. Мої припущення виявилися досить вірними. Через 6-7 років після моєї пропагандивної акції наспіла вістка, що німецька партія СДУ, лідером якої є Др. Ад науер, вважає за доцільне провести закон про співвласність робітників заводів шляхом участі їх в прибутках заводу.

Німецький часопис «Гамбургер Анцайгер» від 29 -го січ-

ня 1957 року про проект цього закону подав таке:

«Робітник, як власник фабрики.»

»Робітники мусять дістати можливість стати співвласниками іхніх заводів. Такою є основна ідея проекту закону, що виробили соціальні комісії СДУ, який скоро буде поданий до Бундестагу.

В Боні сподіваються, що цей проект закону буде проведений ще до нових виборів. Таким чином один з наказів гамбургського партійного з'їзду СДУ з 1953 року буде здійснений.

Проект закону передбачає, що робітники промислових підприємств з більш ніж 100 затрудненими братимуть участь у прибутках підприємства. Це мусить статися шляхом утворення співвласності капіталом підприємства, або через понадпідприємську співвласність шляхом участі в товариствах по вкладенню капіталів. Співвласність у підприємствах мусить бути введена підприємською угодою, чи тарифною угодою. Є думка про те, що робітник від 3 до 4 відсотків своєї річної зарплатні дістає як оборотний капітал заводу. Заводські комітети повинні підприємську спільну власність сумілінно управляти. Робітник, що звільняється, може свою частину капіталу продати іншому робітнику чи вимагати виплати готівкою.

Закон про прибутковий податок у зв'язку з цим мусить бути так змінений, що направлення частини капіталу для утворення співвласності вважається за видатки підприємства.

Соціальні комісії СДУ вказують на те, що навіть тоді, коли співвласницька частина творить пересічно тільки 4 відсотки річної платні, то після 25 років праці на заводі утвориться повне річне утримання. При річній зарплатні 5000 Н.М. вже після десяти років утвориться для робітника капітал в 2000 Н.М.»

Коли дійсно такого характеру закон буде проведений через Бундестаг, то це визначатиме початок нової ери в соціальному законодавстві. Також це визначатиме початок розбудови дрібновласницького суспільства.

Відомо, що ідея співвласності не є новою, але новим є більш важливе — **прийшов час цієї ідеї**. Доказ цього — проект закону про співвласність.

Саме тому, що прийшов час втілення ідеї співвласності у відповідні закони, я дозволю собі подати для ширшого означення мою концепцію дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

Вступ.

Протягом останніх сорока років, в наслідок двох світових війн та в наслідок поширення ідей марксизму та комунізму, виникла ціла низка нових форм суспільних відносин.

Капіталістична система, що була монопольною формою економічних відносин в світі до першої світової війни, втратила свої попередні позиції на всьому просторі Росії, що лишився їй після горожанської війни в Росії. Але і в багатьох країнах, де капіталізм залишився, він зазнав істотних змін в бік посиленого втручання держави в економічні відносини між різними верствами суспільства. Деякі капіталістичні країни майже постійно мають соціалістичні уряди, складені в більшій чи меншій мірі з прихильників другого інтернаціоналу.

Гітлерівська Німеччина стала на шлях націонал-соціалізму. Вона та СССР були винуватцями другої світової війни. В процесі війни націонал-соціалізм Німеччини спочатку скрахував психологічно а потім і у військовому відношенні.

Фашистівська Італія теж намагалася впорядкувати у себе соціальні відносини на засадах політичної системи корпоративної держави, але в перебігу війни скрахувала психологічно і теж зійшла зі сцени.

Після другої світової війни деякі держави на чолі з Англією стали на шлях запровадження в демократичний спосіб усуспільнення ведучих галузей промисловості, спираючись на соціалістичну більшість у парламенті. Пізніше прихід до влади партії консерваторів потяг за собою в Англії повернення власникам заводів важкої металургії.

Советська Росія за 40 років свого існування двічі пробувала провести в життя комуністичну систему — під час військового комунізму та в 29-30 роках шляхом «зрівняльки», вже без бучного проголошення комуни, як це було зроблено за часів військового комунізму. Обидва рази економічний спротив робітників та селян примусив Кремль відмовитись від цього експерименту. Деякий час господарство Радянського Союзу під диктурою комуністичної партії перебувало в стадії так зва-

ного НЕП-у, — компромісу між комуністичною партією і дрібною буржуазією та дрібними власниками. Нарешті советська господарська система стабілізувалась на господарській системі відомого «завершеного» соціялізму, та щось вже майже 30 років без істотних змін регулює економічні та соціальні відносини своєї держави методами поліційного та економічного терору. Комуністи за час свого панування в Росії знищили не менш декілька десятків мільйонів своїх підданців різними видами терору і зараз продовжують нищити ворогів своєї диктатури тими ж самими методами.

Як бачимо, людство протягом останніх 40-ка років перебуває в настирливому шуканні нових форм соціально-економічних відносин, — можна сказати, в лихоманці шукання нових ідей щодо форми суспільно-економічних відносин. Ці шукання нових форм мають свою історію, що триває вже більше ста років. Раніш, коли все обмежувалось кабінетними проектами, пропагандою та поширенням ідей серед певних верств суспільства, людство не могло собі і уявити, напередодні яких колosalних зрушень і пов'язаних з ними жертв воно стоїть. Останні 40 років показали, що наше покоління приречене перевживати всі ці соціальні бурі, які ще не закінчилися, і не так скоро це бушуюче море війде в більш менш сталі соціальні береги.

Перша та друга світові війни, звичайно, спричинились до посилення шукань нових соціальних форм суспільства та відповідних їм політичних форм, але в основі всього процесу лежить збудник, що діє з часів виникнення капіталізму і особливо монопольного капіталу.

Соціальні бурі наших часів виникли в наслідок боротьби трьох соціально-економічних концепцій, а саме: капіталізму, комунізму та концепції соціалістів 2-го інтернаціоналу. На наші часи кожна з цих концепцій має численних прихильників і кожна намагається спертися на певні верстви населення. Але лишається фактом, що ні одна з цих концепцій за більше ніж 100 років всякого роду боротьби не спромоглася добитися вирішальної перемоги навіть силою. Це в першу чергу свідчить про істотні хиби в кожній з них. Звичайно, що суспільство не так швидко міняє свої соціально-економічні форми співжиття. Але, коли і при умові таких двох катастроф, як дві світові війни та комуністична революція в Росії все ж не прийшло до повної перемоги тої чи іншої концепції, то можна з певністю сказати, що цьому спричинюються надзвичайно поважні чинники, що не дають можливості суспільству вийти з цієї кривавої, довготри-

валої соціальної кризи. Виходить, що соціально-політичні ідеали, за які насторілько змагаються вже так довго і так завзято три названі концепції, не відповідають справжньому ідеалу, який міг би бути сприйнятим та відповідав прагненням переважаючої більшості людства. Тут не можна посилатись на вплив інерції соціальних форм, на поліційний утиск та на недостатню поінформованість народніх мас, бо все вже багато разів передискутовано та майже все і випробувано принаймі в багатьох країнах.

Ми вже згадували, що конкуруючі концепції соціально-економічних форм суспільства намагаються спертися на певні верстви людського суспільства. Комуністи і соціал-демократи прикладають всіх зусиль, щоб свої доктрини зробити провідними ідеями пролетаріату. Капіталісти без великого труду знаходять підтримку своєї ідеології в верствах самих капіталістів і дрібної буржуазії. Але дрібні власники, що належать до цієї верстви як по своєму економічному стану так і по своєму психологічному наставленню, та їх соціально-економічні ідеали не є ідеалізовані якою б то не було з цих трьох ідеологічних гечій. А тим часом верства дрібних власників по економічній ознако і по своєму психологічному наставленню складає не менше 80 відсотків людності світу. Тому соціальні бурі наших часів в найбільшій мірі є проявом дій, за нашою термінологією, дрібновласницької стихії. В цій дрібновласницькій стихії 80-ти відсотків всього людства тільки і треба шукати те, що може сприяти виходу людства з сучасного його кризового стану. Треба шукати нову соціально-економічну ідеологію та відповідні до неї форми господарювання, бо ідеології соціалістичні, комуністичні та капіталістичні вже повністю виявили свою неспроможність вивести людство з теперішньої соціальної кризи.

Це власне і примушує нас в міру наших скромних можливостей подати нову соціологічну концепцію, що істотно відрізняється від всіх згаданих трьох соціально-економічних ідеологій і в першу чергу є вислідом наших довгих спостережень особливостей верстви дрібних власників та дії дрібновласницької стихії в умовах комуністичного терору в СССР, де в різних видах спротиву дрібних власників найяскравіше викристалізувались загально людські ідеали соціологічного порядку.

Ця нова концепція є дрібновласницьке суспільство, про яке йтиме мова в наступному вкладі.

ЧАСТИНА 1

Місце дрібних власників у капіталістичній системі.

Раніш ніж подавати характерні риси дрібновласницького суспільства, треба більш докладно зупинитись на особливостях самої верстви дрібних власників, як основної верстви соціально економічного устрою майбутнього дрібновласницького суспільства.

В першу чергу необхідно встановити місце дрібних власників у капіталістичному суспільстві та пояснити сам термін — дрібний власник, як новий в соціологічній літературі.

Відомо, що капіталістичне суспільство за індивідуальною економічною ознакою складається з таких груп: капіталісти, дрібна буржуазія, дрібні власники (за нашою термінологією) та пролетаріят. Ця класифікація є загально відомою та побудованою за ознакою економічної потужності в порядку зменшення її аж до економічно найменш потужної групи пролетаріату.

Верстви капіталістів, дрібної буржуазії та пролетаріату вже досить охарактеризовані у відповідній соціологічній літературі, тому нема потреби зупинятися на їх більш докладній характеристиці. Що ж торкається верстви дрібних власників, то тут навпаки потрібна по можливості всебічна, якнайповніша її характеристика, бо це група абсолютно упосліджена, як дослідниками так і долею, особливо в ці часи, коли в боротьбі за свою економічну незалежність дрібні власники СССР його сателітів та Китаю вже втратили замордованими в кацетах, замученими голодом та розстріляними не менше як 70-80 мільйонів осіб свою верстви.

Перш за все треба звернути увагу на те, що місце дрібних власників у капіталістичному суспільстві по класифікації суспільства за ознакою індивідуальної економічної потужності межує з одного боку з дрібною буржуазією, а з другого боку з пролетаріатом. Отже дрібні власники з своїх рядів поповнюють пролетаріат

чи перетворюються в дрібну буржуазію. Буває і зворотний процес — поповнення верстви дрібних власників за рахунок дрібної буржуазії чи пролетаріату. Процес переміщення дрібних власників у верству пролетаріату, коли він має масовий характер, завжди є першою передумовою соціальних потрясень. Навпаки, стабільність верстви дрібних власників, а тим більш швидкий зрост цієї групи за рахунок зменшення пролетаріату, є міцною підвальною для того соціального та політичного ладу, при якому це явище відбувається.

Всі революції, що мали характер народніх революцій, позначалися у соціальній структурі держави, де вони відбувалися, в першу чергу революційним, швидким та бурхливим збільшенням верстви дрібних власників та підвищеннем матеріального добробуту всієї верстви. Передбачливі уряди, щоб запобігти соціальних бур, завжди прагнуть зазделегідь провести реформи, які могли б привести до збільшення та матеріального зміцнення верстви дрібних власників за рахунок пролетаріату чи мало потужних дрібних власників.

Місце дрібних власників в класифікації верств суспільства за ознакою індивідуальної економічної потужності обумовлює собою термін — дрібні власники. Цей термін, нам здається, є мало вживаним у політичній літературі. Можливо навіть, що лише нами цей термін пущений в соціологічний лексикон. Нам він видається слідчим тому, що першою істотною ознакою трактованої верстви є посідання певною, але невеликою власністю і (що особливо важливо) власністю на засоби виробництва в безпосередньому посіданні чи через посідання певного невеликого розміру капіталів в акціях чи в банках. Цією прикметою дрібний власник чітко відмежовується від пролетаріату. Крім того це є посідання засобами виробництва такого незначного розміру, що воно не потребує експлуатації на користь дрібного власника найманої робочої сили. Цим верства дрібних власників не менш чітко відмежовується від дрібної буржуазії, що в більшій чи меншій мірі завжди має нетрудові прибутки. Як бачимо, цей термін є витриманий в сенсі класифікації верств населення за індивідуальною економічною ознакою. Загално відомі та часто вживані для означення верств населення як то «робітники», «селяни», «ремісники», «службовці», та «інтелігенція» є терміни, в основі яких лежать не економічні ознаки, а рід праці — професія. Тому кожна з цих груп може бути ще диференційована за економічною ознакою, бо за індивідуальною економічною ознакою ці групи не є

однорідні.

Все це не є новиною, але все це, не дивлячись на цілком достатнє теоретичне висвітлення, і в наші часи по-требує постійного повторення, бо і досі конкуруючі концепції, поборюючи одна одну, в своїй агітації оперують такими термінами, «робітничо-селянська влада», та «робітнича партія» і тому подібне. Все це пропагандивні трюки, щоб легше придбати хоч частково голоси чи впливи тих, інтереси яких нема на думці захищати, а навіть (як ми побачимо далі) значну кількість з числа приналежних до цих груп населення впрості упослідити. Крім того взагалі вся суть тактики конкуруючих трьох концепцій соціально-економічного ладу, — комуністів, капіталістів та соціал-демократів, — полягає в притяганню на свій бік та впряганню до свого воза методом пропаганди чи примусом верстви дрібних власників. Тому всі три напрямки, в руках яких є до послуг вся преса, не були і не є зацікавлені правильно та детально висвітлювати роль дрібних власників. Таке всебічне висвітлювання могло б лише безнадійно утруднювати здійснення їх намірів вести за собою дрібних власників, а терміни: «робітники», «селяни» та інші дають можливість цим трьом напрямкам спрітно оминати багато труднощів та майстерно вводити в оману верству дрібних власників. На нашу думку, тим і пояснюється відсутність терміну для чіткого окреслення такої великої веретви, яку ми назвали дрібними власниками, бо не було бажання поданням чіткого терміну та особливо широкою популяризацією його сприяти визначенням чітких рис психологічного та економічного обличчя цієї верстви.

Термін дрібні власники може зустріти заперечення такого роду, що це якийсь бідняцький рівень матеріального добробуту, — ідеал до якого ніхто не захоче прагнути. Не зупиняючись тут на питанні ступеня матеріальної забезпеченості члена дрібновласницького суспільства (максимального, чи мінімального), бо про це мова буде далі, можна лише відмітити, що, коли мова йде про суспільство, яке не менш як на 70—80 відсотків складатиметься з дрібних власників, то, звичайно, індивідуальна матеріальна забезпеченість не може бути такою, щоб можна було вжити термін «великий власник», чи навіть середньої заможності власник. Крім того обіцяння якогось надзвичайного і раптового підняття матріального забезпечення людності не має нічого спільног з завданням нашої праці та наших метод дослідження соціологічних проблем. Нашою метою є спробувати найти

шлях для виходу з такої кривавої та довгої кризи, а не обіцянками штовхати людство до соціальних бур та десятків мільйонів жертв людьми. Марксисти завжди багато обіцяють, а тому є відповідальними за криваві наслідки кинутих ними в маси привабливих обіцянок.

Ми свідомі того, що таке чітке, без наміру когось вводити в оману, означення матеріального стану верстви дрібних власників мало сприяє пропагандивному успіху наших ідей, бо воно не дає змоги ловити рибу в каламутній воді багатьох соціолгічних збирників за фаховою ознакою утворених термінів та пропагандивних обіцянок. Але у майбутньому саме чіткість определення верстви дрібних власників буде одною з основних причин успішності усвідомлення суті дрібновласницького суспільства. Так виглядає у загальних рисах наше тлумачення місця верстви дрібних власників у суспільній структурі капіталістичного суспільства та такі основні міркування керували нами, коли ми цю верству окреслили терміном дрібні власники. В інших мовах термін звучить так: в англійській — літл овнерс, в німецькій — клейнбезіцер, у французькій — птіт пропрієтерес та в російській — мелкій собственнік.

Бороткі характеристики верстви дрібних власників в історичному аспекті.

В той час, коли верства капіталістів, а особливо монопольного характеру та верства пролетаріату як масові організовані групи вийшли на історичну арену дуже недавно, а верства дрібної буржуазії, безумовно, є дуже давньою, то верства дрібних власників безперечно є найдавнішою верствою суспільства. Персональне володіння мисливською зброєю, як засобом виробництва, якимось примітивним ралом, чи володіння конем є відомою економічною ознакою дрібного власника ще з доісторичних часів.

На протязі тисячоліть історії людства верства дрібних власників як в економічному відношенні, так і в правному, зазнала не мало ударів долі. Люди з її рядів в різний спосіб траплялися в рабство пізніше в кріпацтво. Але верства, як така, у всесвітньому обсязі ніколи не зникала та завжди була найчисленнішою та основною всієї соціальної будови всіх часів. Дрібні власники завжди були тією верствою, що на своїх плечах переносила найтяжчі часи, коли людство в першій ще доісторичний період боротьби за існування за розмноження свого роду в надзвичайно важких умовах боролось за своє життя, робило перші кроки для підкорення собі сил природи. Це тяглося тисячоліттями, та в цій боротьбі дрібний власник повністю переміг. Власне тому й переміг, що оцінив, навчився використовувати у власному персональному посіданні первісні засоби виробництва, — мисливську зброю, примітивне рало та продуктивну та тяглову худобу.

Найбільше ударів дрібні власники зазнали від різних панівних на ті часи верств у формі правних та економічних обмежень, часто й повного безправ'я й матеріальноного обезвlasнення значної частини дрібних власників. Це тяглося цілими століттями, але врешті дрібні власники вибороли рівність у правному відношенні та позбулись останнього прямого економічного уярмлення — кріпацтва. Звичайно, скинення цих пут було проведено не тільки зусиллями самих дрібних власників, а і за ідейною допомогою в першу чергу християнської ві-

сокоморальної релігійної ідеї та за допомогою нової на ті часи вже окрішої верстви високого фахового та інтелектуально-морального рівня тогочасної інтелігенції, хоч за ознакою їх економічної потужності представники верства інтелігенції належали до різних верств суспільства.

Проте у зв'язку з швидкою концентрацією капіталу в промисловості та тим самим посиленню позицій промислової буржуазії та дрібної буржуазії, а особливо в зв'язку з виникненням монопольного промислового капіталу, верства дрібних власників почала знову втрачати значні маси своїх клясових братів, що потрапляли у зовсім нову групу заводського пролетаріату та тим у економічну залежність від капіталу. Отже, значна частина дрібних власників переважно в передових індустріальних країнах спролетаризувалась, що визначало матеріальні втрати на користь капіталу. Ці втрати дали можливість утворення більшої концентрації капіталу, а тим самим швидким темпом розгорталась дальша індустріалізація, а з цього ще нове збільшення заводського пролетаріату переважно за рахунок дрібних власників.

В той період, коли становище пролетаріату було найгіршим, шукання виходу з цього загрозливого та несправедливого суспільного устрою привело до виникнення немалого числа спроб розробки концепцій нових соціально-економічних відносин, які врешті приблизно сто років тому оформилися, як соціалістична доктрина. Та ж сама верства — інтелігенція, тепер чисельно збільшена, що так багато допомогла дрібним власникам поズбутися кріпацтва, висунула цю соціалістичну концепцію, що протягом останніх ста років набрала великого впливу. Це, звичайно, не був погляд всієї верстви інтелігенції. Це були елементи більш радикальні, найбільш максималістичні, але й найбільш активні. Не варто зупинятись на всіх напрямках соціалістичних доктрин, але треба підкреслити, що в наші часи виграють ролю напрямок комуністичний та соціалдемократичний. Обидві теорії обіцяють людству щасливе та заможне життя, але відверто заявляють, що соціалістична ідеологія є ідеологія пролетаріату та ні в якому разі не дрібних власників. Так верства дрібних власників опинилася у тяжкокому становищі, що на неї, а особливо на економічно-найміцнішу її частину посыпались обвинувачення з боку комуністів, соціалістів та соціалістичної інтелігенції. Власне почалась доба підготовки людської опінії до повної дискредитації дрібних власників, як носіїв ідеї власності, а тим самим потенціальних капіталістів. За поглядами

соціалістів пролетаризація економічно слабих елементів з верстви дрібних власників вважалась та вважається за нормальний процес розвитку капіталістичного суспільства. Дрібні власники опинились без ідеологічного захисту та єдину підтримку могли мати лише у ідеологів капіталізму, але у всякому разі не могли мати від них всебічного захисту своїх економічних інтересів. Як бачимо, знову дрібні власники потрапили в становище, що щодалі то все більше ставало загрозливим, хоч майже всі дрібні власники відчували економічний тиск, але дуже слабо орієнтувались в загрозі психологічної ізоляції їх верстви.

Так верства, що була основною продукуючою верствою протягом тисячоліть, у 20 століттю, після жовтневої революції в Росії, опинилася в становищі, що загрожує їй втратою всіх економічних позицій на користь нового господаря — суспільства та його виконної формування — держави. Щоб з'ясувати наскількі ця нова загроза є непереборною та на які сили може розраховувати верства дрібних власників для відстоювання своїх економічних, ідеологічних та політичних позицій в цей винятково загрозливий час, ми в подальших розділах зупинимось на економічних та психологічних особливостях верстви дрібних власників та основних протиходах для відстоювання своєї ідеології та поліпшення своїх економічних та політичних позицій.

Економічна характеристика верстви дрібних власників.

Дрібні власники завжди володіють засобами виробництва, але ця індивідуальна власність не досягає розміру, що для нього потрібна постійна наймана праця. Дрібний власник, як правило, є в силі в повні використати засоби виробництва силами своєї родини. Типовим дрібним власником є селянин середняк за совєтською термінологією, ремісник, що заробляє своїм ремеслом та працею силами лише своєї родини, дрібний крамар, що працює за допомогою своєї родини при хоч частковому власному капіталі.

Коли ж всі ці категорії селян, ремісників та крамарів крім того посідають капітал в грошах чи акціях, чи в нерухомому майні такої значної величини, що відсотки прибутків на цей капітал є настільки значні, що вкупі з прибутками від праці селянина на власній землі, крамаря та ремісника у власному закладі значно перевищують пересічні прибутки всіх цих трьох категорій дрібних власників даної місцевості, то такі категорії селян, ремісників та торгівців слід вже віднести до дрібної буржуазії.

До дрібних власників належать і ті категорії селян, ремісників та крамарів, що є дуже мало потужні економічно, в наслідок того, що посідають дуже малі засоби виробництва чи обміну. Ця бідняцька група з цих трьох професійних груп може стояти на межі до повної пролетаризації. Проте, поки мало потужні дрібні власники не втратили власних засобів виробництва та обігових коштів для торгівлі, вони за економічною ознакою цілковито належать до верстви дрібних власників, хоч економічно дуже мало потужніх.

Окремо треба зупинитись на групі дрібних власників орендарів, що переважно спостерігаються, та іноді в дуже великому числі, серед селян. Доорендування землі до своєї власної з обробкою її силами своєї родини не викликає ніяких сумнівів, що такий орендар повністю належить до верстви дрібних власників. Але і при відсутності власної землі той орендар, що обробляє орендовану землю силами своєї родини, свою тяглою си-

лою та за допомогою своїх обігових коштів за економічною ознакою теж належить до верстви дрібних власників. Але наявність у орендаря постійної найманої робочої сили вже свідчить про приналежність його до дрібної буржуазії. Навпаки орендар, що обробляє землю тяглою силою та за допомогою обігових коштів орендодавця та не має своєї продуктивної худоби є суттю пролетарем. Але такий тип пролетарів завжди має тенденцію досить швидко матеріально міцнішати та ставати малопотужним дрібним власником.

Вище ми зупинялися на типових представниках верстви дрібних власників за економічною ознакою з числа фахових груп селян, ремісників та крамарів. Це та частина, що є відомою з давніх часів та яка й тепер становить переважаючу більшість людського суспільства по цей бік залізної заслони. Але, не дивлячись на свою численність та посідання значною частиною засобів виробництва, ця частина верстви дрібних власників не є вирішальною силою, що має розбудувати дрібновласницьке суспільство. Фахові групи робітників та службовців є тими групами людського суспільства, що при певних сприятливих умовах можуть виділити з себе таку міцну групу дрібних власників, яка буде в стані розбудувати міцні підвалини дрібновласницького суспільства. В ці бурхливі часи, коли верства дрібних власників шукає нових шляхів для упорядкування соціальних відносин, дрібні власники з селян, ремісників та крамарів тільки є в стані довго та вперто обороняти свої дрібновласницькі інтереси. Їх роль оборонна. Офензива має розпочатися тільки тоді, коли до неї будуть психологічно готові робітники. Отже розглянемо, як виглдає група робітників дрібних власників за економічною ознакою.

З розвитком капіталізму, в наслідок системи захисту профспілками економічних інтересів робітників та їх правного положення, в наслідок страйків з одного боку та поширення кредиту з другого боку, що у передових індустріальних країнах охоплює найменші вільні обігові кошти майже всіх громадян, та в наслідок кредиту громадянам при купівлі ними навіть порівняно не дуже коштовних предметів, утворились сприятливі обставини для формування з робітників та службовців дрібних власників за економічною ознакою.

Так всі робітники, службовці, інтелектуали та інтелігенти, що мають власні будинки чи навіть квартири з землею чи без неї, але такої прибутковості, що вони покривають своїми прибутками втрати цих категорій працівників від експлуатації їх чи приватним чи державним

капіталом, вже не можуть бути залічені до пролетаріату, бо не мають однієї з найістотніших економічних ознак — експлуатації їх капіталом, бо прибутки від їх власного майна перекривають втрати від експлуатації на найманій праці у приватного чи державного капіталу. Розмір цих чистих прибутків від посідання у власності цих видів нерухомого майна повинен бути не меншим від пересічного рівня річного чистого прибутку членів капіталіста на пересічну річну зарплатню робітників чи службовців. Ця категорія робітників та службовців здебільшого є малопотужною групою дрібних власників, але, безумовно, вони належать до дрібних власників за економічною ознакою. Група робітників, службовців та інтелігенції, яка хоч і не посідає нерухомого майна, але має грошові вільні кошти та тримає їх на рахунках в банках, в процентних позиках, в акціях підприємств та має від них пересічний річний прибуток, що повністю перекриває пересічну річну втрату кожного з них в наслідок експлуатації їх капіталом, теж належить до малопотужної (за економічною ознакою) частини верстви дрібних власників. Робітники, службовці та інтелігенція, що мають власне нерухоме майно та вільні обігові кошти такого розміру, що чисті прибутки від них перевищують суму, що вони втрачають від експлуатації їх капіталом, теж належать до верстви дрібних власників, але до групи потужніших дрібних власників.

Наведені групи дрібних власників можна спостерігати в усіх країнах по цю сторону «залізної куртини». Що торкається кількісного складу окреслених нами груп дрібних власників по всіх країнах, то треба констатувати, що в країнах давнього демократичного правопорядку з високим рівнем зарплатні ця верства дрібних власників за економічною ознакою є дуже численною по кількості, як серед селян, так і серед робітників, крамарів та службовців. На першому місці серед таких країн стоїть Америка, 25 відсотків всієї робітничої маси якої є держателями акцій промислових підприємств. Але такі країни як Канада, Австралія, Швеція, Норвегія й Данія мають теж дуже потужні верстви дрібних власників з числа не тільки самих селян, а й з числа робітників та службовців. В наслідок двох світових війн верства дрібних власників Англії, Франції та Німеччини зазнали великих матеріальних втрат особливо з числа фахової групи робітників. Але вже на протязі 10 років після кінця другої світової війни в цих країнах пройшов процес зміщення верстви дрібних власників. Успіхи соціалістів на виборах в перші роки після кінця другої сві-

тової війни, а в деяких країнах навіть і комуністів, крім інших численних причин пояснювались економічним зу-боженням та занепадом верстви дрібних власників, змен-шенням числа їх серед робітників, службовців та інтелі-генції.

Хоч це може видається дивним, але і в Сovетському Союзі теж є дрібні власники за економічною ознакою, навіть серед робітників. Це пояснюється тим, що там, скажем, городня земля, чи гарна корова іноді може да-ти прибуток чи не більший, ніж зарплата і заробітки колгоспника в колгоспі. Крім того советська влада час-то використовує дрібновласницькі нахили робітників, щоб платити їм меншу реальну зарплатню, даючи деяку можливість робітникам чи колгоспникам підтримувати себе прибутками від тримання корови чи від ділянки го-родньої землі. Але городні землі, як у колгоспників, так і у мешканців міста, не є власністю колгоспників, робітників та одноосібників. Вони є лише користувача-ми цих малих ділянок землі. В той же час колгосп-ники, значна частина мешканців невеликих міст та на-віть деяка частина мешканців більших і великих міст мають власні будинки часом навіть на 5—6 кімнат. От-же, при всьому бажанні Кремля обезвlasнити всіх сво-їх підданців, і досі дрібні власники посідають в СССР декількома десятками мільйонів власних будинків, прав-да переважно сільського типу. Звичайно ж підсоветські дрібні власники з колгоспників, робітників та службов-ців можуть бути віднесені навіть не до категорії мало-потужних дрібних власників, а до категорії, що стойть на межі до повної пролетаризації, бо прибутковість май-на дрібних власників СССР не є в стані покрити і од-ного відсотка втрат від експлуатації їх державою.

Кремль завжди в пропаганді трактує внутрішні со-ветські позики як ознаку, що в СССР всі працюючі є сіївласниками державних підприємств. Це твердження Кремля абсолютно не відповідає дійсності, що видно з поданих нижче особливостей характеру советських по-зик:

Кремль запровадив систему внутрішніх позик не тому, що не мав і не має змоги стягти ці гроші в інший спосіб, а з пропагандивною метою, щоб на внутрішньому форумі, а особливо на зовнішньому, мати змогу висвітлювати державні капіталовкладення в державну промисловість, як у значній мірі фінансовані добровільними позиками населення за пев-ний відсоток. Така суперечка пропагандивна позичкова акція має доводити дрібновласницьким і пролетарським масам ро-бітників заходу, що советська промисловість нібито в знач-

ній своїй частині належить капіталу советських робітників, службовців і колгоспників. Немов би ці верстви маово є співласниками державних заводів і мають на свої позики відповідні прибутки у відсотках. Справжній же стан всієї позичкової советської акції має такі характерні риси. Поки позику стягають з населення, позикодавець не одержує ніяких відсотків. Після сплати позики та видачі облігацій відсотки сплачуються, але такі мізерні, що вони нічого не варті. Що ж найголовніше й найхарактерніше — Кремль дозволяє заставляти облігації за 30 відсотків їх номінальної вартості. Майже все підсоветське населення скоро після одержання облігацій заставляє їх, щоб вирвати у держави хоч 30 відсотків їх номінальної вартості. Отже, майже всі облігації советських внутрішніх позик лежать в сейфах ощадкас, які приймають облігації в заставу. Відсотки по ним советська держава платить ощадкасам — тобто теж державній установі. Так, як бачимо, ми тут маємо до діла з прихованою формою вивласнення Кремлем приблизно 70 відсотків місячного фонду зарплатні підсоветської людини. Тому всі величезні суми внутрішніх советських позик в советському бюджеті чи балансі советського Державного Банку ніяк не свідчать про співласність підсоветських громадян в посіданні советською державою промисловістю. Отже, советські державні позики є такого характеру, що не дають ніяких підстав заличувати підсоветських громадян до дрібних власників за економічною ознакою. Тільки наведені нами раніше нечисленні ознаки дають підстави заличувати певну кількість советських громадян до верстви дуже малопотужних дрібних власників за економічною ознакою.

В той час, як у наші часи в самому СССР верства дрібних власників за економічною ознакою є дуже нечисленною, надзвичайно малопотужною та весь час перебуває під важким економічним і поліційним пресом, що весь час зменшує її ряди, в державах сателітах Москви дрібний власник міста та села перебуває у значно лішому стані. Це пояснюється тим, що комуністи Москви ще не мали потрібного часу та відповідної нагоди, під претекстом якої було б для Москви зручно посилювати пролетаризацію населення сателітів. А тим часом революція в Угорщині та в Польщі показали Москві таку силу дрібновласницької стихії населення сателітів та головно серед робітничих мас, що Москва є змушена йти на поступки дрібним власникам сателітів. Наскільки є сильна дрібновласницька стихія в масах робітників сателітів відно з того, що угорські робітники-революціонеришли в бій проти Москви не тільки з гас-

лом «Рускіє пошлі домой!», а також з гаслом «Заводи робітникам!». В який спосіб робітники Угорщини думали здійснити свою мету бути масовими співвласниками державних заводів Угорщини нам не є відомо. Московське військо перемогло угорських робітників-революціонерів. Але проголошення угорськими робітниками д р і б н о в л а с и ц ь к о г о гасла доводить, що в Угорщині дрібновласницька стихія вкупе з національним зриром викликала революцію антимосковського та антисоціалістичного напрямку з відвертим прагненням дати змогу робітнику бути дійсним співвласником завода. Треба тільки додати, що все сказане про силу дрібновласницької стихії угорських мас стосується у однаковій мірі народніх мас решти сателітів Москви.

На Далекому Сході в Китаї комуністи з початків свого панування пішли назустріч дрібновласницьких прагнень китайських селян та навіть відверто поставили ставку на міцного середняка на селі, хоч правда з правом лише користуватися землею. Зараз в Китаї пройшла акція примушування китайських селян перейти до колективного користування землею. Слід припустити, що в Китаї зараз верства дрібних власників по своїй економічній потужності мабуть поступається навіть дрібним власникам самого СССР, але кількісно дуже численна.

Коли порівняти цей короткий перегляд стану кількості дрібних власників за економічною ознакою в усьому світі з прогнозами, які прихильники Маркса та сам Маркс робили сто років тому, то не важко бачити, що процес розвитку верстви дрібних власників має зовсім інший характер ніж той, що передбачали марксисти та соціалісти взагалі. Немає тільки зменшення верстви дрібних власників в порівнянні з часами початків капіталізму, а навпаки верства дрібних власників чисельно зросла. Для цього були різні причини, але в першій мірі спроможність дрібних власників вибороти собі надзвичайно важливі позиції в посіданні засобів виробництва, в тому числі у формі користування чи співвласності. Ця частка участі дрібних власників в посіданні капіталами була б ще більшою, якби не величезні втрати капіталу в першу світову війну, в горожанську війну в Росії, при колективізації в СССР та в другу світову війну.

Найважливішим є те, що дрібні власники в умовах тиску навіть монопольного капіталу наочно довели, що у вільному світі тенденція розвитку капіталістичної господарської системи має виразний нахил до демократизації капіталу, а не монопольної концентрації його в руках групи капіталістів. Немає ніяких можливостей більш

менш точно встановити відсоток дрібновласницьких капіталів в господарських процесах капіталістичного світу, але одне є ясним, що питома вага цих капіталів все зростає та зростає. Звичайно, що дрібний власник в першу чергу робить свої капіталовкладання в найбільш необхідній йому самому засоби виробництва. Такими засобами виробництва є земля, будинки, квартири, авта, мотоцикли, ровери, та величезний асортимент знарядь механізації сільського господарства, ремісництва та хатнього господарства.

Протягом останніх 160 років у вільному світі пройшов процес парцеляції великих земельних посілостей шляхом купівлі землі дрібними власниками, шляхом земельних реформ на користь селян дрібних власників та шляхом передачі землі дрібним власникам в оренду чи користування. Цей період також визначився збільшенням числа та економічним зміненням верстви дрібної буржуазії на селі і особливо у сільському господарстві. Це дало привід соціалістам доводити, що дрібновласницьке сільське господарство не є життєздатне. Але посилення верстви дрібної буржуазії на селі нікак не свідчить про нежиттєздатність дрібновласницького господарства в сільському господарстві. Це є переходове явище при всякий парцеляції землі в умовах вільного обміну цінностей, бо соціологічні процеси в людському суспільстві, коли вони проходять без насильства диктаторської влади, розвиваються поволі і утворюють різні проміжні форми свого розвитку.

Високий житловий стандарт робітників завжди спричиняється до певного збільшення числа власників будинків серед мешканців міста. Прикладом цього може служити Америка, Англія та інші країни вільного світу з високою реальною зарплатою робітників. Советський письменник Петров перед війною відвідав Америку та написав книгу «Одноповерхова Америка». Про Англію він міг би написати двоповерхова Англія. Але соціологічний сенс «одноповерховості» Америки та «двоповерховості» Англії є іншим ніж Петров намагався переконати своїх читачів в Советському Союзі. Це визначає, що обидві країни мають дуже чисельні верстви дрібних власників за економічною ознакою. Після війни в обох країнах кількість власників будинків ще значно зросла. Так в Америці з 1948 року по 1953 рік число власників будинків навіть у великих містах зросло на 5000000 будинковолодіння.

Треба тут відмітити, що соціалісти, щоб довести правильність вчення К. Маркса про чим дали тим більшу пролетаризацію мас капіталістичного суспільства, не відносять житлові будинки до засобів виробництва, а до споживчих цінностей. Таке тлумачення соціалістами ролі житлових будинків у господарській діяльності людства є абсолютно неправильним. Основне господарське призначення житлових будинків полягає в збереженні тепла в холодних країнах та прохолода в жарких. Тому житлові будинки належать до категорії знарядь виробництва так само, як і всі споруди першого лінійного заводу.

Також не є правильним в наші часи розглядати ровери, мотоцикли та легкові авта, як споживчі речі (для розваги). Давно пройшли ті часи, коли це відповідало дійсному стану речей. Тепер всі ці три види транспорту виграють найбільшу роль в господарстві країн вільного світу та приносять найбільшу користь дрібним власникам села та міста. Тепер ці країни, де дрібні власники мають по 4-5 роверів на родину (Німеччина) та де кожна родина має легкове авто (Америка). Прадіди багатьох цих дрібних власників колись позбулись можливості мати свого коня, а тепер їх нащадки їадуть на роботу на сталевих конях.

Соціалісти, звичайно, кажуть, що земля, будинки, автотранспорт у посіданні у дрібних власників це є розпорощення капіталу, яке дає зменшений коефіцієнт його використання, що це є регрес з погляду економічної доцільності, що дешевше не будувати котеджі, а будувати багатоповерхові будинки, що доцільніше мати багатобарачні автобуси ніж авта в індівідуальній власності та тому подібне. Але, як ми бачимо, дрібні власники є іншої думки, й твердять на своєму принципі: «машина для людини, а не людина для машини».

В другу чергу, як ми вже відмічали, дрібні власники вкладають вільні власні капіталі в паї кооперації в процентні позики, в акції та на рахунки в банки. У такий спосіб дрібні власники мають свою частку участі в підприємствах, потребуючих великого капіталу. Але це ще не дає великих можливостей для значної участі дрібних власників у ведучих галузях виробництва. Значно більший ефект дають деякі форми участі робітників в прибутках підприємства, бо, скажемо, одержання робітниками 10 % з чистих прибутків підприємства визначає, що 10 % капіталу підприємства працює на користь робітників. Це може визначати величезні капітали, якими робітники не можуть керувати, але які повністю працюють на робітників. Ми раніше зазначали, що в США 25 % всіх робітників є держателями акцій переважно тих заводів, на яких вони працюють. Вартість цих акцій не може бути великою, але оскільки ці акції одержані за участь робітників у прибутках підприємства, то легко уявити, які величезні капітали в Америці працюють на робітників. З цього висновок, що співвласність у формі участі в прибутках підприємства є найефективніша форма захисту інтересів робітників.

Найважливішим є те, що доведена спроможність дрібних власників бути співвласниками заводів при капіталістичній системі господарювання.

Підсумовуючи економічну характеристику верстви дрібних власників, можна констатувати, що тенденція розвитку капіталістичного господарства вже цілком ясно викристалізувалась, як тенденція до збільшення в різних формах посідання дрібними власниками засобів виробництва. Лише там, де вже 40 років панує комуністичний терор, там дійсно маси найбільше економічно спролетаризовані. Кремль довів, що, замордувавши десятки мільйонів дрібних власників, можна решту економічно, але не психологічно, спролетаризувати. Докладніше на цю тему ми писали в нашій брошуру «Політичні настрої підсіретських мас».

Психологічна характеристика верстви дрібних власників. ДРІБНОВЛАСНИЦЬКА СТИХІЯ.

У попередньому розділі ми зупинилися на економічних моментах, що характеризують дрібних власників з аспекту їх економічної потужності та економічного положення в суспільстві. За нашим переконанням, для висвітлення верстви дрібних власників значно більше значення має їх психологічне обличчя, як з точки зору політичного психологічного наставлення, так і суто психологічних господарських прикмет.

Для висвітлення цього питання найдоцільніше зупинитись на психологічній характеристиці окремо селян та окремо робітників.

Тисячоліттями складався тип селянина дрібного власника. Тисячоліттями він відстоював своє психологічне обличчя дрібного власника. Через тисячоліття він пройшов та не втратив основних своїх ознак. Спостерігаючи ці ознаки й тепер, можна констатувати таке:

1. Селянин дрібний власник потребує, щоб було до чого прикладти руки. Проте він повинен бути левним, що плоди його праці належатимуть йому. Тоді він працює з світанку до вечора та праця йому тоді не є тягарем, а джерелом задоволення й постійної потреби.

2. Дрібний власник селянин бажає такого соціально-го устрою, при якім він себе почуватиме господарем у своєму господарстві, як у своїй садибі так і на своєму полі. Крім того найбільше боїться він залежності, як економічної так і правнополітичної чи від капіталіста чи від держави. Він не хоче залежати навіть від сусіда. Дрібний власник селянин хоче мати все своє власне. Для себе він не обмежує збільшення своєї власності, але він не любить, коли сусіда його дуже збільшує своє господарство. Сам би він охоче перейшов в економічний стан сільської дрібної буржуазії, але поки він у цей стан не потрапив, він міцно відстоює інтереси середняка чи бідняка дрібного власника. Ця риса є падзичайно важливою та до неї ми ще повернемось при обґрунтуванні можливостей стабільного дрібновласницького суспільства.

3. Селянин дрібний власник найнаполегливіше працює,

коли він бачить та відчуває успіх своєї господарської праці. Але, коли йому не ведеться, коли йому не ведеться довго та коли так само не ведеться багатьом дрібним власникам селянам, то тоді наростає, поглибується та шириться той революційний настрій, що є вдачним грунтом для селянських заворушень чи повстань, чи навіть кривавих революцій.

4. Селянин дрібний власник за своїми переконаннями завжди є прихильник народоправства, права громади. Отже, у нього є давні й стійкі прикмети прихильника демократії. Але, коли народоправчий лад на практиці приводить до анархії, постійного неладу, то селянин дрібний власник рішуче стає на бік твердої влади, й цінує порядок при твердій владі, що принаймні гарантує йому може й обмежене право, але щось стало, що в основному захищає його дрібновласницькі інтереси та права.

5. Віками дрібний власник селянин жив на дуже низькому рівні матеріальних потреб. Кастовість тогочасного суспільства в значній мірі була тому причиною. Селянам здавалось, що це їхній стандарт життя, що в цьому відношенні навіть не потрібні зміни. Вони навіть вороже ставились до тих селян, які виходять поза межі цього стандарту в той чи інший бік. Приблизно з ліквідацією кастового поділу суспільства почалось іноді досить швидке іноді досить повільне підвищення потреб селянинів дрібного власника. Цей процес, раз почавшись, не може зупинитися. Потяг до кращого й кращого стандарту життя охопив й продовжує охоплювати сотні мільйонів дрібних власників селян. Це явище має надзвичайно велике прогресивне значення для розвитку й піднесення добробуту всього людства, а також є одним з основних чинників для зростання революційного настрою серед дрібних власників селян. Це сухо психологічне явище в житті дрібних власників селян у дуже багатьох відношеннях ускладнює питання устійнення на певний момент матеріального й культурного ідеалу, до якого мав би стريمіти дрібний власник селянин, бо цей стан весь час підвищується.

Об'єднуючи всі характерні риси психологічного типу дрібного власника селянина, можна твердити, що всі вони походять від дії дрібновласницької стихії давньої, динамичної та постійно діючої. Ніде цей психологічний феномен — дрібновласницька стихія, навіть серед селян, що були та є під комуністичним впливом і навіть під комуністичним терором, не послабився, а навпаки зрос на силі. Під владою Кремля дрібновласницька стихія селян лише стримується економічним та поліційним та-

порами. Терор завжди по своїй силі є приблизно пря-
мо пропорційний силі спротиву. Отже, якої сили є спро-
тив дрібних власників СССР, коли для поборювання
його Кремлю доводиться застосовувати терор, жорсто-
кості якого нема прикладів в історії багатьох поперед-
ніх століть.

Так виглядає у короткій характеристиці психологіч-
ний тип дрібного власника селянина в різних країнах
та в СССР в тому числі.

При характеристиці психологічного типу дрібного
власника з робітників, у першу чергу треба відмітити
таке:

Як відомо, фахова верства заводських робітників та
сільських батраків поповнювалась та й зараз поповню-
ється переважно за рахунок ремісників та селян. Неза-
залежно від того, чи потрапляють вони на заводи, що
належать приватному, чи державному капіталу, чи в кол-
госпи СССР, ця зміна їх соціального стану спричиняє
для них в основному три втрати, а саме:

1. В площині економічній, це означало та означає, що
колишні дрібні власники втратили можливість та право
роздорожджатися продуктами своєї праці й тим підпада-
ли й підпадають під визиск капіталу приватного чи дер-
жавного.

2. В площині духовій це приводило та приводить до
втрати насолоди та приємності праці для себе, бо праця
робітника чи батрака може дати лише заробіток, а не
внутрішнє задоволення природної потреби праці для
себе, яке завжди має дрібний власник селянин чи ремі-
сник.

3. В площині духовій, це означало та означає те, що
колишні дрібні власники, що тепер є робітниками, чи
батраками приватного чи державного капіталу, чи працю-
ють в колгоспах, тепер в більшій чи меншій мірі повин-
ні працювати під постійним наглядом різних осіб апара-
ту, та в постійних різноманітних конфліктах з ними,
примушенні переносити стільки разів приниження своєї
людської гідності та стільки персональних образ, яких
дрібний власник, навіть найбідніший селянин чи ремі-
сник зовсім не знов і не знає.

Всі ці втрати, діючи вкупі, визначають собою психоло-
гічний тип робітника. Правда, коли матеріальне поло-
ження робітника досить високе в порівнянні з матері-
альним станом пересічного ремісника чи селянина, то це
в деякій мірі невтралізує дію цих трьох втрат, але май-
же виключно в площині економічних втрат. З цього й
всі прикмети психологічного характеру, а саме:

1. В першу чергу робітник дрібний власник потребує вільної праці. Бажає заробляти так, щоб можна було постійно підвищувати свій рівень життя та навіть мати певний гріш про чорний день у себе в кишені, а не лише розраховувати на державну чи профспілкову допомогу.

2. Особливо робітник вимагає захисту своїх інтересів та найбільше противиться прикріпленню до заводу. Але з другого боку робітник цінить той економічний устрій, що завжди дає змогу найти працю.

3. Робітники дрібні власники завжди схильні до бурхливих виявів протесту. Здається вони завжди всім недоволені. Це походить не так з причин матеріально-го порядку, як у наслідок постійного почування себе підкореним капіталу чи приватному, чи державному. Ці дві втрати духового порядку, про які ми згадували раніше, лежать в основі цього постійного нездовolenня. З цього постійне шукання ладу, який міг би для робітників в цьому відношенні дати задоволення. Природна потреба почувати себе господарем не покидає робітника та є основним збудником всіх проявів його нездовolenня. Роками зневірені в цьому своєму природньому сильному прагненні робітники і тепер, хоч багато хто з них вже давно втратили незалежне становище, а більшість самі й ніколи не були в незалежному стані, все ж і тепер гостро відчувають себе знедоленими. Коли ми дивимось на маненькі клаптики землі, що ними наділені німецькі робітники та спостерігаємо, як ці робітники на них працюють, то здається, що ці німецькі робітники цілий тиждень працюють щоб заробити гроші, а лише на цих клаптиках вони дійсно мають повну насолоду від праці повністю для себе, праці без всякого нагляду та постійних вказівок. Тут робітник хоч раз на тиждень може дати повну волю задоволенню своїх дрібновласницьких природних нахилів.

4. Це постійне невдоволення своїм станом з погляду духових та матеріальних потреб та в деякому відношенні правної залежності, при умові ще матеріальних нестач (в разі безробіття, підвищення цін на предмети першої потреби тощо), зовсім виводить робітника дрібного власника з рівноваги й він стає схильним до протестів, страйків, заколотів, навіть до революцій.

5. Робітники дрібні власники по цей бік залишної залини взагалі демократично спрямовані, але ідеї диктатури пролетаріату ще мають серед них прихильників. Робітники, що зараз є по той бік залишної куртини, вже втратили смак до диктатури пролетаріату, бо на собі від-

чули, як диктатура пролетаріату перетворилась у диктатуру над пролетаріатом.

6. Нарешті треба особливо підкреслити, що всі наведені вище характеристичні риси психологічного типу робітника дрібного власника за економічною ознакою є характерні й для всього заводського пролетаріату. З цього виникають висновки, які є дуже важливими для характеристики робітників взагалі.

Всі наведені вище характерні риси економічного, та головне психологічного характеру не є чимсь новим, але є тим про що постійно забивають ті, кому це не є присімним. Отже, революційність заводських робітників свідчить саме про силу дрібновласницьких настроїв робітників, а не про спільність їх ідеалів з доктриною марксистів. Популярність марксистів серед робітників деяких країн заходу пояснюється тим, що марксисти у своїй тактиці якнайбільше йдуть на зустріч революційним екстремістським настроям та крокам робітників. Це тільки доводить, що робітники у таких випадках є лише «попутниками» марксистів і соціалістів взагалі. Варто лише зробити короткий огляд робітничих рухів за всі останні сто років, які проходили під керівництвом марксистів, щоб переконатися в тому, що марксисти завжди мали успіх серед робітників, підтримуючи їх домагання дрібновласницького характеру. Отже, марксисти спрітно протягом майже ста років використовували й зараз використовують дрібновласницькі прагнення робітників та завдяки цьому мають впливи і використовують ці впливи для поширення не дрібновласницької ідеології, а державновласницької. Проте треба констатувати, що постійна підтримка марксистами дрібновласницьких прагнень робітників ні в якій мірі не сприяла послабленню дрібновласницьких нахилів робітників, а навпаки тільки збільшила їх силу часом до меж навіть щкідливих для господарства. Маси завжди живуть більше сьогоднішнім днем та інтересами найближчого майбутнього, а не далекими перспективами. Маси завжди короткозорі, і заводський робітник не робить винятку з цього. Тим і пояснюється, що значна частина робітників жваво сприймає пропозиції марксистів і головне не може наперед усвідомити, що їм несе державний капіталізм. Робітникам заходу симпатикам марксизму і в голову не приходить з якою нещадною силою соціалістичний устрій намагається придушити його робітника дрібно-

власницьки симпатії та прагнення, занадто бо довго робітник заходу звик бачити в марксистах захисників його дрібновласницьких інтересів.

Ми зазначали вище, що робітники та селяни дрібні власники взагалі демократично спрямовані. Проте треба відмітити, що найбільша частина з них переважно мешканці азійських і африканських країн і взагалі, де демократичний устрій є ще недавнім, де широкі народні маси ще не мають правильного уявлення про те, що в демократичному устрою є найціннішим, ця найбільша частина людства найскоршє сприймає найбільш для себе покищо зрозумілі і безпосередньо корисні прояви демократії. Вони вбачають найбільш для себе корисними ті сторони демократії, які ми називаєм **примітивним демократизмом**. На характеристиці примітивного демократизму ми зупинялися більш докладно в нашій праці «Політичні настрої підсоветських мас». Тут ми мусимо тільки коротко відмітити, що примітивний демократизм є величезною силою духового порядку, силу якого комуністи дуже спрітно використовують для захоплення влади. Сила примітивного демократизму базується на стихійній ненависті до кастового поділу суспільства, расової нерівності тощо. Малокультурні маси не так цінують рівність у правному відношенні, свободу сумління, свободу друку, як зовнішні ознаки рівноправності. Цей примітивний демократизм є першим кроком малокультурних мас до познання справжньої демократії народоправного ладу. Ми би сказали це є просто нормальний шлях поширення демократичного правопорядку у свідомості широких малокультурних мас, якого вони не можуть оминути і за це не можна їх обвинувачувати. Цей психологічний феномен малокультурних мас у першу чергу треба зрозуміти, оцінити його вагу в соціальних процесах та соціальних бурях наших часів та намагатись спрямувати цю силу на користь людства.

Поглиблена аналіза соціальної психології верстви дрібних власників не може бути повною, коли не зупиниться на характеристиці психологічного феномену верстви дрібних власників, який ми називаємо **дрібновласницька стихія**. Майже всі риси психологічного обличчя дрібного власника можна звести до цього психологічного феномена. Термін — дрібновласницька стихія є новим у соціологічній літературі. Він протистоїть соціологічній категорії великовласницьких прагнень пересічної людини і також протистоїть твердженню марксистів про державновласницькі прагнення сучасної пересічної людини. Цей термін видається нам слушним тому, що він пра-

вильно характеризує всю сукупність економічних чинників, що лежать в основі економічного спротиву підсобетських мас економічній системі ССР. З одного боку цей термін підкреслює власницький характер цієї сили. З другого боку він відмічає цю силу такої масовості, що вона набирає характер стихійної сили. Основні прикмети дрібновласницької стихії полягають у наступному:

1. Дрібновласницька стихія верстви дрібних власників діє з найдавніших часів і досі. Цією стихією були раніш і тепер охоплені бідні й середні верстви суспільства, себто дрібновласницька стихія є всеохоплюючою. Дрібновласницька стихія діє перманентно у всі часи на різних ступенях розвитку людського господарства.

2. У першу чергу сила дрібновласницької стихії спрямована на те, щоб максимально унезалежнити людину від дій сил природи, від економічної залежності від особи, суспільства чи держави.

3. Дрібновласницька стихія була і є основним чинником економічного поступу людського суспільства і постулу людської культури. Дія цього чинника завжди була двостороння, щоб з одного боку забезпечити людині максимальне посідання матеріальними цінностями, з другого боку максимально ощадно витрачати ці цінності.

4. Поскольки в основі дрібновласницької стихії лежить праґнення до власності, егоїстичної власності, то це дало марксистам підставу вважати цю силу неморального напрямку і тому поборювати її.

5. Ідеологи капіталізму сходяться на тому, що дрібновласницька стихія є сила праґнення до максимального посідання власності. Це на їх думку сила, що обов'язково народжує капіталізм. Отже, ідеологи капіталізму вважають всі прикмети цієї сили, що виявились раніш, непорушними, стабільними з характерним максималізмом в потягненні до власності.

6. Ідеологи соціалізму теж вважають, що основною прикметою дрібновласницької стихії є потяг до максимальної власності, але у фаховій верстві робітників соціалісти вбачають нову силу, що психологічно протистоїть силі дрібновласницької стихії, та дасть нову людину, що не буде просякнута стихійними дрібновласницькими праґненнями.

7. Коли дрібновласницька стихія виходить з берегів, які утворює для неї той чи інший соціально-економічний устрій, і це спричиняється до соціальних потрясень, то у такому разі заможні верстви ці вияви дії дрібновласницької стихії трактують, як порушення суспільного

ладу. Також, коли дрібновласницька стихія загрожує суспільній чи державній власності в країнах, що є під владою марксистів, то марксисти теж кажуть, що це грабунок «соціалістичної священної власності».

Наведені вище особливості дрібновласницької стихії не являють собою чогось нового. Але для нашої аналізи є важливим зупинитись на питанні максималістичного характеру власницьких прагнень верстви дрібних власників, як чисельно найбільшої верстви людського суспільства. Як ми бачили, максималізм власницьких прагнень верстви дрібних власників приймається соціалістами та ідеологами капіталізму, як стійка непорушна прикмета. Дійсно, до виникнення монопольного капіталізму прагнення до посідання найбільшого капіталу було найістотнішою прикметою дрібновласницької психології. Мало того, дрібні власники скуті мораллю тогочасного кастового суспільства, давали повну моральну підтримку максималістичному прагненню посідання власності. Але ніхто не може перечити, що останні 100-150 років показали дрібним власникам багато такого, на що не сподівались вони раніше. Найбільший вплив на зменшення максималізму власницьких прагнень дрібних власників мали такі чинники:

а/ Розвиток капіталізму і особливо монопольного характеру примусив дрібних власників вперто і довго захищати свої інтереси. На протязі останніх 100—150 років дрібні власники побачили в монопольному капіталі дуже небезпечну для себе потугу.

б/ З часів жовтневої революції, а особливо в процесі здійснення «завершеного» соціалізму в ССР, дрібні власники підсовєтських народів в одчайдушному спротиві боролися за економічну незалежність від держави капіталіста. Боротьбу програли, але спротиву не припинили. Відчули на собі жах повної економічної залежності від держави, коли вона є монопольним капіталістом.

Під час другої світової війни «залізна куртина» розірвалась і вже тоді багато хто з дрібних власників держав західніх демократій усвідомили собі весь жах положення їхніх братів по суспільній верстві під совєтським соціалізмом.

Отже, ці дві форми соціально-економічного устрою, капіталістична та соціалістична, що так болюче вдарили дрібновласницькі маси, одна з правого, а друга з лівого боку, не могли не вплинути на дрібних власників та дати інший напрямок дрібновласницькій стихії. Обидві сили, що виявилися ворожими для верстви дрібних власни-

ків, мають одну, але дуже важливу, спільну рису — концентрацію капіталу чи в руках приватних осіб, чи в руках держави.

Зауважимо, що навіть серед поступової частини капіталістів є немалі прошарки, що не вбачають тепер у максималізмі власницьких прагнень пересічної людини гарантії економічного поступу. Що ж до самої верстви дрібних власників, як основного носія дрібновласницьких прагнень, то в ній ці зміни зайдли дуже далеко. Опікшись на монопольному капіталізмі взагалі та ще більше на державному капіталізмі, який і може бути лише монопольним, дрібновласницькі маси СССР і у певній своїй частині у вільному світі зосередились у собі й відстушили від ідеалізування та підтримки обох централізмів. Надто бо болючі були ударі і одного і другого централізовного капіталу. Поміркованість власницьких прагнень тепер є ознакою дрібновласницьких мас, а не максималізм. Не слід забувати, що ще недавно були ті часи, коли післядання великою власністю, спадковою, чи самим власником придбаною, викликало загальну пошану й апробувалось людською опінією. Спритний ділок, що з нічого добивався великих достатків, був ідеалом не лише заможних верств.

Всякі маси, а в тому числі й дрібновласницькі, можуть досить радикально змінювати свої ідеали. Протягом останніх 100 років успіхи соціалістів були обумовлені зміною ідеалів, до яких прагнув раніш пересічний дрібний власник. Після другої світової війни впливи соціалістів досягли кульмінаційного пункту, але потім почався швидкий спад, бо для дрібних власників західних демократій ще недавні ідеали вже почали втрачати привабливість. Прийшов час шукання нових ідеалів, але вже не в централізації капіталу в руках держави чи капіталістів.

Ми вже казали, що верства капіталістів у деякій своїй частині визнає хибність максималізму в прагненні до власності, а проте соціалістичні доктринери й досі не помічають змін у характері дрібновласницької стихії. Вони, без всяких підстав, дуже схильні вбачати в заводському пролетаяті та навіть взагалі в робітниках носіїв іншої психології державновласницької та суспільновласницької. Соціалісти заповзялися перевиховати навіть весь світ у дусі державновласницької та суспільновласницької психології і запевняють, що це є потрібним і можливим; але визнати, що дрібновласницькі маси відходять від максималізму в прагненні післядання власністю, соціалісти не хочуть і не можуть, бо це перечить їхній до-

ктрині, а, що найголовніше, остаточно, дощенту руйнує всю соціалістичну доктрину. Соціалісти є схильні твердити, що заводський робітник ось-ось готовий вже цілком позбутися впливу дрібновласницької стихії. Він нібито скоро навіть не хотітиме мати не тільки свій будинок, а і хоч трохи грошей про чорний день.

Московські комуністи краще обізнані з характером і силою дрібновласницької стихії своїх дрібновласницьких мас. Комуністи Москви вже не сподіваються мати успіх у перевихованні своїх дрібновласницьких наставлених мас і тому тримають ці маси під постійним поліційним та економічним терором.

Як бачимо, новий і поміркований щодо власницьких прагнень напрямок розвитку дрібновласницької стихії не викликав змін в ставленні до цієї сили не тільки з боку комуністів, а і з боку соціал-демократів. Обидва ідеологічні напрямки, кожний у свій спосіб, продовжують поборювати дрібновласницьку стихію.

Було б помилковим уявляти, що відхід дрібновласницької стихії від максималізму власницьких прагнень проходить рівномірно, так би мовити, глобально. У цьому відношенні на першому місці стоїть СССР та сателіти СССР, де широкі народні маси усвідомили собі, що «При соціалізмі держава багата, але ми бідні» та що «Треба давати змогу жити всім». Так народня мудрість підсовєтських народів формулює свої соціологічні ідеали — ідеали дрібновласницького напрямку з ясно означенюю поміркованістю власницьких прагнень. Далеко не так ясно виглядає процес відходу дрібновласницької стихії від максималізму власницьких прагнень в країнах вільного світу і особливо в країнах Азії. Тут цей процес йде іншим шляхом ніж в СССР та його сателітах, йде повільно, але і без великих соціальних потрясень.

Політична роль верстви дрібних власників у минулому та у наші часи.

Для повноти характеристики верстви дрібних власників лишилося торкнутися політичної ролі її у минулому та у наші часи.

Треба констатувати, що верства дрібних власників, як така, ніколи і ніде не була при владі. У давні часи завжди якась каста чи аристократії, чи плутократії, чи правлячі династії були фактичними правлячими групами чи особами. У новітні часи політична влада завжди належала і належить чи буржуазії, чи бюрократії, чи диктаторам (СССР, Єгипет та інші). В багатьох країнах, після народніх революцій верства дрібних власників ставала майже єдиним посадочем майже всіх матеріальних цінностей та в тому числі і засобів виробництва (французька революція, у деякій мірі жовтнева революція в Росії та інші); але, не дивлячись на все це, верства дрібних власників завжди не мала політичної влади в державі більш менш довгий час, та і то не фігурувала при цьому, як виразно окреслена верства, а лише в туманних обрисах «народу» «робітників та селян» тощо. І завжди дуже скоро державна влада потрапляла до рук буржуазії, бюрократії чи диктатора.

Така невідрадна картина щодо політичної ролі верстви дрібних власників пояснювалась багатьма поважними обставинами, а саме:

1. Зasadничо верства дрібних власників може бути при владі чи навіть користуватись поважними політичними впливами лише при умові справжньої демократизації державного устрою, масово сприйнятої верствою дрібних власників.

2. Зasadничо верства дрібних власників може бути при владі лише при умові демократизації капіталу, а не більшої чи меншої монополізації його в руках держави, суспільства, чи капіталістів.

3. Щоб вигравати політичну роль, а тим більше юсдати державну владу, верства дрібних власників повинна бути організована у демократичний спосіб та усвідо-

6. Надзвичайно є важливим доведення спроможності дрібних власників бути співвласниками великих підприємств у вигляді учасників у прибутках. Ця форма співвласності дає повну можливість дрібним власникам еволюційним шляхом досягати значно більшого ефекту у посіданні засобів виробництва, ніж це може видаватись на перший погляд. Значна поширеність цієї форми співвласності свідчить, що сучасний капіталізм швидко еволюціонує в напрямку до форм дрібновласницького суспільства.

7. Отже, сучасний ліберальний капіталізм західних демократій виявив спроможність знайти нитку Аріядни, за допомогою якої він тепер робить лише перші, але правильні кроки для виходу людства з соціальних потрясень нашої доби. Ці перші кроки є початком підготовки до перемоги над комунізмом, марксизмом та соціалізмом взагалі на найважливішому відтинку — відтинку соціально-ідеологічному.

Подані вище висновки з аналітичної частини нашої праці, як психологочного, так і соціально-економічного характеру, видаються нам цілком достатніми для того, щоб ми мали право висловити твердження, що на порядку денного стоїть проблема перебудови соціально-економічних відносин в світі в напрямку постійного, послідовного збільшення чисельності, економічної за можності верстви дрібних власників та ідеологічної цілеспрямованості її політичних поступований.

Отже, перед нашим суспільством стоїть кардинальна проблема ідеологічного порядку, а саме — спробувати окреслити хоч у загальних рисах ідеологію верстви дрібних власників, форми господарювання та тактику верстви дрібних власників, бо розвиток соціально-економічних відносин у країнах західних демократій має виразну тенденцію до переходу ліберального капіталізму в дрібновласницьке суспільство (за нашою термінологією), а ідеологія верстви дрібних власників, форми господарювання та тактика верстви дрібних власників є основними в структурі дрібновласницького суспільства.

ЧАСТИНА II

Дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього.

Висновки аналітичної частини нашої праці є цілком достатніми для розвинення певної концепції соціально-економічного порядку, яку ми називамо концепцією дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього. Ми взяли на себе сміливість висунути цю нову концепцію дрібновласницького суспільства виключно з тих міркувань, що, за нашими спостереженнями, досі не було подано якоїсь концепції з виразною інтенцією сперти її на широкі плечі верстві дрібних власників та на силу дрібновласницької стихії.

Наше переконання в необхідності шукання розв'язки теперішніх пекучих соціальних проблем у верстві дрібних власників та в дрібновласницькій стихії народніх мас сперти на довгому спостереженні психології підсочетської людини та мас західного суспільства.

Нас не дивує те, що західний світ досі не висунув подібної концепції дрібновласницького суспільства — йому ж бракувало основного, а саме — знання підсочетської людини. Йому бракувало ще й другого важливого досвіду — спостереження характеру, сили й нахилів дрібновласницької стихії, які найповніше себе виявили під Советами в спротиві різним советським соціалістичним експериментам.

Нарешті, й саме головне, безприкладно загрозливий стан віками кривдженої верстви дрібних власників примушує нас взяти на себе ініціативу і, в міру наших можливостей, подати нарис ідеології для дрібновласницького суспільства та певних напрямних тактики, перших конкретних економічних й політичних кроків для здійснення справжнього захисту інтересів дрібних власників і особливо тих з них, що перебувають під владою комуністів.

Не належачи до доктринерів, а навпаки до прихильників реальної політики, ми не збираємось пророкувати, що дрібновласницьке суспільство буде пануючою фор-

мою на протязі тисячоліть. Нас це навіть не цікавить, і ми навіть не вважаєм доцільним вдаватись до передбачень на сотні років. Це одне вже суперечить принципу реальної політики. Мало того — ми вважаємо, що в царині соціально-економічних проблем передбачення на далеке майбутнє (яке роблять соціалісти) для соціологічних досліджень є непосильним завданням, хоч люди взагалі і скильні до пророкувань. Ми свідомі того, що в сучасному суспільстві поважна частина людності звикла і любить триматися певних доктрин — це стосується й соціологічних проблем. Але слід припустити, що крах соціалістичної доктрини у великій мірі сприятиме більш уважному ставленню до принципів реальної політики. Ми переконані, що в соціально-економічних і політичних проблемах доктринерство завжди приводить до багатьох помилок і тим самим приносить людству багато втрат, як матеріальних, так і духових. Хоч з другого боку, як всяке поривання й шукання (бо ж і доктринерство є таким), воно сприяє загальному поступові, але дорогою ціною. Нам видається, що дух позитивної філософії Огюста Конта, що дав такі близкучі досягнення у царині всіх прикладних знань, варто перенести й на царину соціологічних досліджень. Ці соціологічні дослідження найдоцільніше розглядати з точки зору потреб теперішнього часу, а не з розрахунку на сотні років. Це буде здійсненням принципу реальної політики в трактуванні соціологічних проблем. Можуть бути зауваження, що вже самий термін «дрібновласницьке суспільство» є доктринерського характеру. Отже, ще раз звертаємо увагу на те, що весь час мова йде про суспільство найближчого майбутнього, а про дальший його характер, та про його стійкість на протязі сотень років у нас нема жадної мови.

Обмежившись цим коротким вступом до другої частини нашої праці, ми ще мусимо зауважити, що в цій другій частині будуть подані тільки основні принципи, основні форми господарювання, основні аргументи для умотивування цього та основні напрямні тактики верстви дрібних власників, розрахованої на реально можливу мету найближчого майбутнього.

Деякі основні засади ідеології дрібновласницького суспільства.

Виходячи переважно з характерних моментів дрібновласницької психології та соціально-економічних і політичних ідеалів властивих верстві дрібних власників, в основу дрібновласницької ідеології й самого суспільства слід, на нашу думку, покласти такі основні принципи:

1. ІНДИВІДУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА.

Індивідуальна власність на предмети споживання, а також на засоби виробництва (повністю, чи у формі співвласності засобами виробництва великої вартості) є першим принципом дрібновласницької ідеології та основою дрібновласницького суспільства. Різні форми участі в прибутках, як приватних, так і державних чи муніципальних великих підприємств є на наші часи найбільш зручною формою здійснення принципу індивідуальної власності на коштовні об'єкти засобів виробництва.

2. ПО МОЖЛИВОСТІ КОЖНИЙ ЧЛЕН СУСПІЛЬСТВА ПОВИНЕН МАТИ ПО МОЖЛИВОСТІ ПОВНЕ ЗАДОВОЛЕННЯ В ПОЧУВАННІ СЕБЕ ГОСПОДАРЕМ СВОЇХ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗУСИЛЬ.

Другий основний принцип ідеології дрібновласницького суспільства випливає з панівного духу дрібновласницької стиکії. У дрібновласницькому суспільстві кожна людина, чи принаймні переважна більшість людності мають бути задоволені у своєму природньому, стійкому давньому прагненні бути повним господарем певної власності та максимальної більшості всіх своїх господарських зусиль. Здійснення цього принципу є запорукою економічної незалежності людини від приватного чи державного капіталу. Це є один з основних рушійних постулатів дрібновласницької ідеології, але здійснення його повністю є неможливим. Тому реальна політика не вблаганно вимагає стриміті лише до максимально практично на наші часи можливих досягнень. Модні ще й досі в колах соціалістів пляни задоволення цього природнього прагнення пересічної людини ерзацною формою

державної, муніципальної або суспільної власності не можуть дати хоч більш менш значного задоволення цих прагнень, та раніше чи пізніше у вільному світі будуть зроблені істотні зміни цих форм в напрямку задоволення інтересів дрібних власників. Початок таких реформ вже зроблений у Німеччині шляхом пільгового продажу біднішому населенню Німеччини народніх іменних акцій державного заводу «Фольксваген».

3. ВІЛЬНИЙ ОБМІН ЦІННОСТЯМИ.

Беззастережною передумовою здіслення обох попередніх принципів дрібновласницької ідеології має бути цілком вільний обмін цінностями, принаймні в межах однієї держави. Обмеження вільного обміну порушує ефективність як першого, так і другого принципів дрібновласницької ідеології. Отже, плянове господарювання, як зосадничо протилежне вільному обміну, неприпустиме в системі дрібновласницької господарської системи. Навпаки, проведення деякого контролю з боку держави, та регулювання державою деяких господарських процесів є цілком доцільним і бажаним. Обидва ці засоби впливу на вільний ринок нічого не мають спільногого з державним плянуванням та найкраще виправдали себе в країнах вільного світу за останні десятиліття.

4. МАКСИМАЛЬНА ВІДНОСНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКІВ ЛЮДСЬКОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ.

Довший час дрібні власники мали склонність вірити в можливість досягти абсолютної справедливості в розподілі прибутків людського господарства. Невблаганна дійсність переконала їх, що можна досягти лише відносної справедливості. Демагогічна і підступна пропаганда соціалістів і комуністів про можливість досягти (і то у скоріму часі) абсолютної справедливості у всіх відношеннях виявилася цілком брехливою. Отже, маси дрібних власників вже не вірять у можливість досягти абсолютної справедливості взагалі у будь якому відношенні, а тим більше в розподілі прибутку людського господарства, так само, як вони втратили смак до скучення капіталів у руках держави. Отже, принцип найбільшої відносної справедливості в розподілі продукції людського господарства находить своє послідовне виправдання з одного боку в поміркованості у цьому відношенні поглядів самих дрібних власників, а з другого боку в тому, що така постановка цього питання є найбільш практичною.

5. ДЕМОКРАТИЗМ.

Принцип повного послідовного демократизму, як одна з найголовніших передумов розвитку дрібновласницької ідеології, у першу чергу випливає з демократичної настави верстви дрібних власників, а у другу чергу треба мати на увазі, що взагалі без демократизму немислиме дрібновласницьке суспільство, як суспільство, що може бути тільки при умові, коли значно переважаюча більшість людності бачить в ньому певне втілення своїх соціально-економічних ідеалів. Для дрібних власників не є потрібною диктатура, як вона видається по-трібною марксистам для здійснення їх планів перевіковання людини з типових тепер дрібновласницьких її наставленень на людину з наставленням до сприймання державновласницького устрою.

6. ПРИНЦІП ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ КАПІТАЛУ.

Демократична ідея, як поступовий чинник людського суспільства, принесла людству найбільшу користь перш за все, як гуманна ідея, побудована у першу чергу на високому гуманізмі християнської релігії.

Не дивлячись на це, в наші часи демократична ідея і демократична практика в найширшому її розумінні поки-що стоять на одній нозі, тобто в позиції нестійкої рівноваги, бо демократичні принципи покищо мали та мають успіхи тільки в площині політичній. В площині ж економічній старий антидемократичний принцип концептуації капіталу лишився у повній силі. Всі ж страхіття першої світової війни, більшевицької революції, другої світової війни та майбутньої третьої світової війни свою корінну причину мають у тому, що демократична ідея у найширшому розумінні і в першу чергу демократизація капіталу чи державного чи приватного стала на порядок денний та шукає шляхів до того чи іншого способу розв'язання цієї проблеми. Передача капіталу в руки держави не тільки не розв'язала цієї проблеми, але і кинула ту частину людства, де ця передача була здійснена, в безоднію абсолютної, як економічної так і політичної диктатури (СССР, Гітлерівська Німеччина). Ці хворобливі явища доводять що удержання капіталу аж ніяк не рятує справи. Чим на більшому терені та у більших розмірах провадиться удержання капіталу, тим сприятливіший створюється ґрунт для виникнення диктатури окремої особи й кастової верстви, що підтримує цю диктатуру. Демократія тільки тоді не перевіватиме під загрозою великих потрясень та повної втрати політичних демократичних свобод, коли ця демокра-

тія буде всеобіймаючою. Себто, коли вона найде спосіб і форму проведення демократизації капіталу. Тільки тоді демократія стоятиме на двох ногах — демократизація політичного життя сполучиться з демократизацією капіталу. Верства дрібних власників, як за своєю психологочною суттю, так і за своїми економічними особливостями, безумовно, найбільше надається до розв'язання цієї проблеми.

Термін **демократизація капіталу** не належить до давніх термінів. Він був запуляризований в США в часи президента Рузвелта. Термін надзвичайно вдалий. Але економічна політика часів президента Рузвелта не мала характеру д мократизації капіталу. Скоріше це була економічна політика концентрації капіталу у посіданні його державою, але на цасьті, все це мало характер спроб запровадження в житті деяких елементів плянування господарства, які спроби не сягали дуже далеко та пізніше зовсім були облишенні. Для демократизації капіталу було зроблено дуже мало, але вдалий термін — **демократизація капіталу** — не є забуттій.

Соціальне законодавство в Німеччині, із початку продажем на пільгових умовах акцій державного заводу «Фольксваген» німецькою пресою тлумачиться, як перший крок до розбудови **«народного капіталізму»** в Німеччині. Зрозуміло, що цей термін є невідповідним для визначення характеру соціальної реформи в Німеччині. Це перший крок до **демократизації капіталу та перший крок в напрямку посилення верстви дрібних власників.**

7. АЛЬТЕРНАТИВА МЕТОДИ ДІЇ (ЕВОЛЮЦІЙНА — РЕВОЛЮЦІЙНА).

Демократичний характер дрібновласницької ідеології обумовлює і дві методи дії для захисту інтересів дрібних власників та розбудови дрібновласницького суспільства. Обидві методи є доцільні й їх обидві треба застосовувати у залежності від обставин часу та головно від того, хто є тим об'єктом, що стоїть на перешкоді до здійснення захисту інтересів дрібних власників. Всяка диктаторська, а тим більш тоталітарна влада і в першу чергу комуністична та націстська влада, мусить бути усунена революційним шляхом і замінена демократичним правопорядком. Кастове суспільство й тоталітарна влада комуністичного, чи націонал-соціалістичного зразку є найбільшим ворогом дрібних власників, тому проти них мусять бути застосовані революційні методи дії, як найрадикальніші й як такі, що сприяють підняттю активності мас дрібних власників.

Чим давнішим є демократичний устрій країни й чим більше він перейнятий демократичними зasadами, тим більше є зможи повного захисту інтересів дрібних власників, організаційного захисту дрібних власників та збільшення економічної потужності всієї верстви. При цьому не виграє великої ролі, чи політична влада належить буржуазним партіям, чи соціалістам, поки соція-

жісти не запроваджують націоналізації. Отже, на наші часи, для захисту інтересів дрібних власників конечним є принцип двох методів дій.

8. НЕВПИННІСТЬ ЗРОСТАННЯ МАТЕРІЯЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ВЕРСТВИ ДРІБНИХ ВЛАСНИКІВ.

Засадничо, дрібновласницька ідеологія не може визнати зрівняльки та стандартизації матеріальних потреб людини. Найбільш шкідливою утопією є думати, що доцільно та можливо досягти абсолютної рівності в матеріальному відношенні. Навіть марксисти перестали в це вірити. Дрібновласницька ідеологія стоїть на позиціях, що треба вважати найбільш ефектовою й найбільш здійсненою засаду про постійне й досить швидке піднесення життєвого рівня верстви дрібних власників — у першу чергу в країнах під комуністичним пануванням та в економічно відсталих країнах. Принцип невпинного зростання матеріяльного добробуту випливає з засад реальноЯ політики та його додержуються уряди всіх демократичних країн, але здійснення цього принципу не є дуже легким навіть при щирому бажанні. Отже, і у відношенні зростання матеріяльної забезпеченості, дрібновласницька ідеологія не повинна базувтись на утопіях по дібних до пропагандивних утопій марксистів.

9. ЗАСАДА ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ.

Дрібновласницька ідеологія засадничо протистоїть матеріалістичній ідеології марксистів та взагалі соціалістів.

Ми вже мали нагоду підкреслити, що в історичному розвитку людського суспільства духовим чинникам припадає значно більша роль, ніж матеріальним. Відхід частини людства від засад релігійної моралі привів лише до низки аморальних феноменів, як у приватному, так і в суспільному житті. Незаце, ечним доказом цьому є приклад та наслідки дій атеїстичної комуністичної та націстської ідеології. Цим двом ідеологіям не пощастило створити нерелігійну мораль такого характеру, щоб вона могла сприяти поступу моральних ідей. Утворилася порожнеча, що швидко виновнилась влом та аморальністю. Дрібні власники відчули це на собі більше ніж хто інший та понесли найбільше втрат від цього.

В таких загальних рисах можна визначати основні принципи ідеології верстви дрібних власників, які видаються нам найбільш важливими та характерними та повністю проявили себе у психіці підсоветської людини, що так довго перебуває в умовах повної концентрації капіталу в посіданні держави.

Основні форми господарської діяльності в дрібновласницькому суспільстві

Після визначення основних принципів дрібновласницької ідеології, як ідеології, що може служити ідеологічною базою для розбудови дрібновласницького суспільства, треба зупинитись на питанні господарських форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

Проблема форм господарювання в дрібновласницькому суспільстві належить до найповажнішої частини соціологічної концепції, що її ми розглядаємо. Тому при її оправцюанні треба взяти на увагу наступні методологічні засади:

а/ Форми господарської діяльності в дрібновласницькому суспільстві неприпустимо намічати у спосіб, що його застосовують доктори (марксисти і соціалісти), що намагаються творити форми соціалістичного суспільства, списуючи ці форми з своїх доктрин.

б/ Навпаки, форми господарювання в дрібновласницькому суспільстві мусять бути списані з життя, а не з доктрин. Їх треба брати з числа тих форм господарювання в країнах вільного світу, які економічне життя вільного демократичного світу вже виплекало в умовах вільної конкуренції, як форми найбільш сприяючій демократизації капіталу.

в/Поскільки вільний світ і комуністичні країни мають відмінні форми господарювання та крім того у відношенні до тоталітарних режимів дрібновласницька ідеологія вказує революційний метод дій, то форми дрібновласницького господарювання в країнах, де зараз панують комуністи, будуть, після революційного скинення їх влади, істотно відрізнятись від форм у вільному світі. Отже, форми господарювання в цих двох групах країн мають досить істотно відрізнятися. Мало того, в кожній окремій країні форми дрібновласницького господарювання будуть мати свої особливості. Інакше і не може бути, коли вони будуть списані з життя а не з доктрин.

г. Принцип реальної політики та метода списування форм господарювання не з доктрин, а з життя тягнуть за собою ще одну особливість форм господарювання дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього. Деякі форми господарювання можуть бути не повністю витримані в дусі того чи іншого дрібновласницького економічного принципу. Тому до дрібновласницьких форм господарювання треба залічувати і такі форми, які мають принаймні ясну та стійку тенденцію до демократизації капіталу та в яких демократизація капіталу досягає значного відсотку.

Так коротко визначаються методи добору форм господарювання в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього. Опис форм подаємо нижче:

1. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО.

Об'єктивні спостереження вже давно доводять, що процес роздрібнення великих земельних господарств у вільному світі є характерним явищем нашої доби. Це пояснюється не тільки настирливим бажанням селян мати власну землю, а головно ще й тим, що середніх розмірів індивідуальне сільське господарство виявилось продуктивнішим ніж великі земельні господарства. Так ще до першої світової війни обстеження, проведені в Німеччині, показали, що продукційність середняцького сільського господарства була значно більшою, ніж продукційність такої ж земельної площи у великому земельному маєтку. Комуністи в СССР провели спробу спинити процес парцеляції та утворили великі господарства колгоспи та радгоспи, але виявилось, що майже за 30 років їх господарювання ці великі земельні господарства ні разу не дали пересічної на гектар врожайності, яка б хоч приблизно дорівнювала такій врожайності часів НЕП-у. Зовсім інші показники дає в СССР дрібновласницьке, карлікове, городнє, присадибне господарство колгоспників. Навіть при постійному тиску з боку комуністичної влади, ці карлікові дрібновласницькі господарства при завжді інтенсивній методі господарювання дають дуже високі показники врожайності з гуртовим прибутком в 50-60 т. руб. з гектара за цінами колгоспного базару. Але площи цих городніх ділянок не перевищують половини гектара й колгоспники платять значні податки натураю. Ці показники видайнosti городів колгоспників близько підходять до показників видайности дрібновласницьких господарств (Голляндії 35 центнерів зерна з гектара) й звичайно не досягають показників дрібновласницького господарства Японії в 80 центнерів з гектара. (Мар-

ється на увазі повний центнер — 100 кілограм).

Подане дозводить, наскільки може бути економічно вигідним дрібновласницьке сільське господарство та яку товарову зайнину своєї продукції воно може мати навіть тепер, коли це так мало зроблено для його нормального розвитку. Але більш того — інтенсивне дрібновласницьке сільське господарство має винятково багаті перспективи на майбутнє, як таке, що легше ніж багатоземельне господарство може бути переведене на інтенсивні методи господарювання. При теперішньому швидкому прирості кількості населення земної кулі, екстенсивне сільське господарство повинно поступитися перед інтенсивним, бо загострена харчова проблема вимагатиме збільшення видайності землі ціною збільшення не тільки механізації процесів а і значного збільшення людської праці. Тим часом теперішній стан дрібновласницького сільського господарства у дуже багатьох країнах вільного світу є на досить низькому рівні, голоїним чином з тої причини, що воно завжди не має вільних обігових коштів. Лише в передових країнах західного світу середняцькі господарства більш менш забезпечені як тяглою силою, так і технікою. Взагалі можна сказати, що селяни досить часто успішно вибирають собі землю, але, як правило, їм ніколи не щастило вибороти і достатні обігові кошти та відповідну модерну техніку для цієї землі. Загальна тенденція до концентрації капіталу обумовлювала і тенденцію с. г. машинобудівництва переважно до будування машин для екстенсивного великого господарства, а не для дрібновласницького. Але все ж, якщо при земельних реформах дрібновласницькі господарства одержують більш менш достатні кредити, то ці господарства досить скоро дають кращі показники продукційності цих господарств на гектар землі, ніж ця продукційність досягалась у великому земельному маєтку.

Цінні вістки про наслідки земельної реформи в Італії подає часопис «Християнський Голос» від 26 травня 1957 року. Ця земельна реформа почалася вже після війни та проводиться з метою досягти швидкого зміцнення верстви дрібних власників на селі. Часопис так наслідує перші економічні наслідки реформи: «Не лише засівна площа побільшилась, але також збір з одного гектара піднісся розмірно до високого ступеня. В околицях Маремма, де реформа цілковито вже закінчена, збір з одного гектара зрос потрійно. Дохід з годівлі рогатої худоби піднісся у три рази. На основі дотеперішнього досвіду та спостережень, уряд є тієї думки, що по закінченні реформи в цілій Італії рільничча продукція значно піднeseться».

Цей приклад великого економічного успіху земельної реформи Італії показує економічну життєздатність дрібновласницької форми в сільському господарстві.

Отже, з наведеного виходить, що при теперішньому стані дрібновласницьких господарств у сільському господарстві для підняття його потужності потрібні значні кошти. Де ж взяти ті кошти на покриття всіх витрат на земельні реформи, на механізацію дрібновласницьких господарств на селі? На це селяни дрібні власники завжди мають право зауважити, що суспільство при бажанні могло і може знайти кошти, як знайшло їх для земельної реформи в Італії.

Базуючись на короткому попередньому розгляді стану дрібновласницького с. г. у вільному світі та тенденції його дальшого розвитку, можна намітити такі основні форми цього господарства, що можуть бути характерними для дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього:

1. У дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього основною формою с. г. виробництва має бути міцне середняцьке господарство з повною індивідуальністю власністю на засоби виробництва, а в тому числі і на землю.

2. В основному це будуть господарства, що не потребують постійної найманої праці. Але і господарства, в яких застосовується постійна наймана сила, та обсяг виконаних нею робіт приблизно не перевищує половини всіх витрат людської енергії даного господарства, теж повністю належать до дрібновласницького типу.

3. Різні форми кооперування господарських зусиль дрібновласницьких сільських господарств, як щодо збуду, так і щодо постачання та навіть кооперування виробничих процесів (при цліковитій добровільності членства) не перечать принципам дрібновласницького господарювання в с. г. і навіть можуть дати значний ефект. При певних умовах у деяких країнах великі земельні маєтки та міцні куркульські господарства гратимуть певну свою роль в системі дрібновласницької господарки близького майбутнього і тим більшу та тим довше, якщо ці великі земельні маєтки є зразковими господарствами. Ще в більшій мірі можна це сказати про малопотужні куркульські господарства. Але всі ці господарства можуть вдержатись лише в країнах, де земельне питання не стоять гостро.

Дрібновласницька система форм с. г. ніяк не перечить посіданню землі державою, або самоврядуваннями різних видів для досвідних, зразкових, насінневих, племенного скотарства та інших культурних господарств, але абсолютно є неприпустимі сільські господарства державні чи органів самоврядування, що продукують на ринок зви-

чайні продукти сільського господарства, як це роблять совєтські радгоспи.

4. Розмір щодо земельної площини дрібновласницького, середняцького та міцного господарства в різних країнах та окремих місцевостях країн звичайно буде різний, у залежності від багатьох обставин. Проте в ідеалі це мусить бути земельна ділянка так велика, щоб вона могла бути повністю оброблена в інтенсивному, чи екстенсивному господарюванні силами однієї родини при можливості в деяких випадках застосування найманої праці і при максимальній механізації с. г. виробничих процесів і достатніх власних обігових коштах та кредиті. Тому земельна площа в екстенсивному господарстві може бути до 20–30 гектарів і більше, а в інтенсивному звичайно значно менша. Крім того в ідеалі господарства не можуть бути роздрібнені.

Малопотужні, а особливо кардікові господарства дрібновласницького типу, звичайно, не слід вважати за норму. Власне зміцнення верстви дрібних власників села тільки і може бути здійснене шляхом підняття економічної потужності маломіцної її частини. Основна маса малопотужних дрібних власників села це селяни економічно відсталих країн та держав під владою комуністів.

Подані вище форми господарювання в сільському господарстві дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього являють собою певний ідеал навіть окреслений у дуже поміркованих тонах. Але ще треба додати, що досвід спостереження соціологічних процесів доводить, що рідко ідеалізовні форми здійснюються в такому вигляді, що був поданий як певний ідеал. Тому ми взагалі надаємо більше значення тенденціям розвитку форм, ніж чіткому окресленню їх.

2. РЕМІСНИЦТВО.

Основною формою ремісничого виробництва у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього має бути ремісничий захід, що обслуговується силами родини чи в мінімальнюю найманою силою. Кооперативні об'єднання ремісників, при умові вільного членства є лише бажаннями.

Ремісничча форма виробництва у давні часи була майже єдиною формою промислового продукування, але давно і остаточно втратила свою провідну роль. Проте зникає цілком вона не може на є досить важливих чинників та у першу чергу її відбіність до пристосування.

3. ТОРГІВЛЯ (ДРІБНА).

Торгівля силами самої родини займає хоч і зовсім мізерні позиції у торговельних обігах вільного світу, але все ж продовжує утримувати певний контингент клієнтури. Ця форма є повністю дрібновласницького характеру і у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього мала б виглядати міцнішою економічно.

4. ПРОМИСЛОВІСТЬ.

Концентрація засобів виробництва у великих, середніх та навіть менших промислових виробництвах є необхідним для поступу виробництва. Але дрібновласницьке суспільство мусить мати істотно інакший вигляд принадлежності капіталів, що вкладені у великі підприємства, ніж це є у соціалістичній системі, та інший розподіл прибутків на вкладений капітал, ніж це є в капіталістичній системі. Тому в промисловості дрібновласницького суспільства можуть бути такі форми господарювання:

a/ Державні великі підприємства та підприємства різних видів самоврядувань по принадлежності капіталу повинні мати характер підприємств мішаного капіталу, що має складатись з акційного капіталу, не більше 40% якого повинні складатись з акцій робітників та службовців підприємства. Ці акції можуть бути на пред'явника чи іменні. Іменні акції є навіть більш практичними для початкового переходового періоду застосування цієї дрібновласницької форми великих державних та муніципальних підприємств. При такій формі держава чи муніципалітет матимуть змогу необмежено керувати підприємством, а робітники та службовці у досить значній мірі будуть співвласниками підприємства. Така форма є найбільш практичною в державних та муніципальних підприємствах, що їх конче необхідно лишати під повною контролею та управлінням держави чи муніципалітету (водопостачання, освітлення, залізниці та багато інших). Що ж торкається державних та муніципальних підприємств, які держава чи муніципалітети часто посідають не тому, що це дає найкраще ведення цих виробництв, а лише з метою мати значні прибутки, то їх необхідно поступово передавати дрібновласницькому акціонерному капіталу. Головним чином це стосується держав, що тепер є під владою комуністів. Отже, основна форма великого державного чи муніципального підприємства у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього є промисловий заклад з більшою чи меншою участю робітників та службовців цих закладів у прибутках підприємства у спосіб посідання акцій (за нашою термінологією дрібновласницьких акцій).

б. Дрібновласницька форма господарства у великих приватних підприємствах теж має розвиватись за принципом участі робітників великих підприємств в його чистих прибутках. Розмір участі в прибутках у відсотках може бути обчислений у різній висоті, але не біль-

ше 40%. В додаток до того ця частина прибутку повинна видаватись робітникам переважно у формі іменних акцій. Система іменних акцій дає змогу запобігти розпорощенню обігових коштів підприємства. При цій формі приватне підприємство повністю зберігає за собою керівництво закладом, але 40% всіх капіталів підприємства фактично працює на робітників.

Подані форми господарювання не є формами теоретичного характеру. Ці форми є певний підсумок примінення у вільному світі на практиці принципу співвласності.

Відомо, що ідея робітничих акцій того заводу, де вони працюють, зовсім не є новою. Але були випадки, коли підприємці прикривали фактичне відрахування частини зарплатні в аційний капітал заводу. Це спричинилося до дискредитації ідеї робітничих акцій. Ідея співвласності заводами капітулу і праці надала інший характер ідеї робітничих акцій, та прихильники ідеї співвласності вже встигли таку співвласність провести в життя на окремих заводах. Власне ці спроби є тими зразками, що дають змогу форми дрібновласницького суспільства списувати не з доктриною а з життя. Так в Америці на заводі Дональда Камер в Алабамі з сьома тисячами робітників в 1930 році принцип співвласності робітників заводу провадиться по схемі, опрацьованій українцем Каленником Лесюком, що виглядає так: Директорська зарплатня (дуже поміркована) входить у собівартість. Власник капітулу одержує з чистих прибутків 5 відс. та 15 відс. відраховується в резервний фонд — себто теж в власності підприємства. Решту 80 відс. одержують робітники, з яких 40 відс. як додаткова зарплатна та 40 відс. як аційний капітал робітників в підприємстві. У наступний рік кожен робітник на свій аційний капітал одержує 25 відс., та решта прибутків підлягає розподілу у попередній способі. Завод працює без страйків. Недавно журнал «Лайф» подав досить просторий репортаж з фотовідмінками заводу Дональда Камер та в наголовком «Фабрики, які обслуговуються щасливими».

Також проект закону про співвласність, що його опрацювала соціальна комісія фракції СДУ при Бундестагу Німеччини, вміст якого ми виклали у початках цієї праці, як так само проект закону про продаж на цільгових умовах державного заводу «Фольксваген» виразно свідчать про актуальність ідеї співвласності та здійснення її методою утворення аційного капітулу дрібних власників. Слід припустити що за прикладом Німеччини підуть інші країни та у першу чергу ті, у яких загроза комуністичних внутрішніх впливів вимагатиме цього.

Ці приклади вже здійснених форм дрібновласницького господарювання та проектів таких форм не вповні відповідають дрібновласницькій ідеології та формам дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

Відчувається брак попередньої теоретичної розробки проблем співвласності та реальних меж співвласності. Так аційна система робітничих акцій на заводі Дональда Камер є надто радикальною та не надається для заводів в чисто акціонерним капіталом. Передача 80 відс. чистих прибутків заводу робітникам заводу можлива на окремому заводі, але, як система, одразу виникає пропалу, бо зруйнує кредит. Проекти парламентської фракції СДУ мають характер досить непослідовних спроб, бо акції державного заводу продаються, а за проектом приватні заклади мають виділяти в аційний капітал своїх робітників 3-4 відсотки фонду зарплатні. В той час як, держава має повну можливість видати робітникам заводу іменні акції, принаймні в кредит. Разом з тим 4 відсотки в зарплатні в приватному заводі часом можуть бути більшими ніж всі чисті прибутки заводу.

Отже, реальні та конкретно проєктовані форми співвласності далекі від ідеалу, але це є лише початок; та цей початок виглядає так, як мусить виглядати розвиток соціальних форм у вільному світі, що швидко еволюціонує до форм дрібновласницького суспільства, хоч сам вільний світ того майже не помічає.

Обидві, подані вище, основні форми повинні бути так оформлені статутарними положеннями про дрібновласницькі акції, щоб керівництво великими підприємствами належало чи державі, чи якісь інституції самоуправи (в тих випадках, коли ці підприємства і раніш належали цим юридичним особам) та належало приватним власникам, чи їх групі (у тих випадках, коли і раніш ці підприємства належали приватному капіталу чи акціонерним компаніям, чи приватному капіталу окремих капіталістів). Крім того великі державні та муніципальні підприємства, що характер їх виробництва не належить до прямих обовязків держави чи муніципалітету, у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього не є доцільним повністю передавати кооперативному чи дрібновласницькому капіталу. Реальні інтереси такого роду виробництв вимагають передачи їх не кооперативному чи суцільно дрібновласницькому капіталу, а лише приватному капіталу, але обовязково з участю дрібновласницького капіталу у розмірі не менш 40 відсотків суми капіталу всього передаваного підприємства. Треба підкреслити, що в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього ведучу роль в керуванні великими промисловими закладами буде мати приватний великий капітал, а не державний, але чисті прибутки капіталістів матимуть пересічну знижку відсотків на 40. Отже, в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього керівна роль фахової буржуазії навіть зросте у порівнянні з теперішніми часами, але зменшаться прибутки відсотків на 40. Це зростання керівної ролі фахової буржуазії є нормальним процесом, як наслідок унормування в бік значного зменшення кількості виробничих закладів у посіданні їх державою.

Досвід останніх 30 років показує, що господарство держав вільного світу найефективніше розвивається при умовах вільної конкуренції приватної ініціативи, вільних форм кооперації та державної контролі та регулювання. Дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього у вільному світі може утворитись лише еволюційним шляхом; при цьому збережеться провідна роль фахової буржуазії.

Термін фахова буржуазія означає ту частину буржуазії, що має знання процесів варобництва та умов збуту чи постачання. Вона являє тобі золотий фонд сучасного господарства вільного світу, що найбільше спричиняється до економічного постулу. Решта буржуазії не являє собою такої цінності, бо вона здібна допомагати лише фінансуванням.

Нема сумніву, що марксисти і вважалі доктринери будуть твердити, що не може бути мови про дрібновласницьке суспільство, коли в ньому ведучу роль в керівництві величими заводами матиме фахова буржуазія та її капітал. Звичайно ментальність доктринера не може інакше сприймати такі факти, бо тоді вона не була б доктринерською ментальністю. Тим часом приналежність того чи іншого соціально-економічного устрою до тієї чи іншої групи може бути устійніша лише за критерієм відсотка капіталу, що працює на ту чи іншу версту. Під цим поглядом окреслені вище форми господарювання дають повне право називати таке суспільство дрібновласницьким. Це право є значно більш обґрутованим, ніж право марксистів теперішнє суспільство вільного світу називати супто капіталістичним.

На закінчення характеристики форм господарювання в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього треба ще додати, що в ньому, звичайно, будуть розвиватись підприємства кооперативні, підприємства з чисто акційним капіталом держателів дрібних акцій та підприємства з чисто приватним капіталом, але слід припускати, що такого роду підприємствам важко буде конкурувати з підприємствами мішаного капіталу та з підприємствами участі робітників у прибутках.

5. ВЕЛИКА ТОРГІВЛЯ ТА КРЕДИТ.

Велика гуртова чи роздрібна торгівля у дрібновласницькому суспільстві може розвиватись в напрямку чисто кооперативної торгівлі, чи торгівельних закладів з участю в прибутках робітників та службовців цих закладів у висоті не більше 40% чистих прибутків. Слід припускати, що остання форма торгівлі буде найбільш витривалою в конкуренції з іншими формами гуртової та великої торгівлі.

Розвиток дрібновласницьких форм господарств викликає відповідні зміни в кредитовій системі в бік сприяння кредитуванню дрібновласницьких форм господарства, для чого можуть бути відкриті спеціальні банки дрібновласницького кредиту.

Підсумовуючи короткий майже схематичний розгляд всіх основних форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, легко бачити, що в основі всієї концепції лежатиме принцип вільної конкуренції між формами дрібновласницького, приватновласницького, державновласницького та кооперативного типу. Вільна конкуренція зараз сприяє розвитку дрібновласницьких форм. Вона їх ще пристосує та відшліфує для різних обставин господарювання, а сила дрібновласницької стихії своєю невпинною дією цей процес прискорюватиме.

Відносна справедливість розподілу прибутків у дрібновласницькому суспільстві.

У цьому розділі ми хочемо окремо зупинитись на питанні відносної справедливості суспільства, господарські форми якого ми подали у попередньому розділі, у порівнянні з капіталістичним суспільством та обома видами соціалістичного суспільства. Для цього подаємо коротку характеристику всіх цих соціально-економічних устроїв з точки погляду їх порівняної справедливості.

Капіталістичний економічний устрій, як він склався на наші часи, виглядає приблизно так:

1. Найбільша верства у капіталістичному суспільстві це дрібні власники за економічною ознакою, в першу чергу селяни, дрібні крамарі та ремісники й значна частина робітників, службовців та інтелігенції, що посідають певний невеликий капітал у згаданих нами раніш різних формах.

2. Друга група по чисельності це пролетаріят, що складається з робітників, батраків та службовців, що живуть виключно з зарплатні, не маючи капіталу, чи нерухомого майна,

3. Третя група по чисельності це дрібна буржуазія, що складається з заможних куркулів на селі, невеликих підприємців та більш заможних крамарів та ремісників.

4. Нарешті, група капіталістів, що оперує великими власними засобами виробництва та ірішми.

В капіталістичній системі нерухоме майно, обігові фонди передбувають у посіданні дрібних власників, дрібної буржуазії та капіталістів і в порівняно незначному відсоткові в посіданні держави, муніципалітетів та інших органів місцевого самоврядування. Щодо обігових коштів всього господарства, то ведуча капіталістична група системою розвиненого кредиту акумулює вільні обігові кошти і завжди тримає в своїх руках ініціативу щодо їх використання.

Щодо розподілу гуртового прибутку всього господарства, то пролетаріят має тільки заробітню платню, тим більшу, чим вищою є продукційність праці. Дрібні влас-

ники в основному дістають повністю всі прибутки від своєї праці, а деяка частина верстви дрібних власників з робітників та службовців мають зарплатню й ще прибутки на свій капітал. Дрібна буржуазія має повну винагороду за свою працю й ще прибутки на свій капітал, чи прибутки від свого підприємства. Капіталісти одержують здебільшого порівняно дуже великі прибутки, але значний відсоток з цих великих прибутків вони, звичайно, знову вкладають у виробництво, чи торговельний заклад.

Советський соціально-економічний устрій, що ми його спостерігаємо майже 40 років, має такий вигляд:

1. Верства дрібних власників за економічною ознакою тепер майже повністю спролетаризована в економічному відношенні, а тому дуже малопотужна та мало-чисельна. Дрібної буржуазії та капіталістів немає зовсім. Пролетаріят за економічною ознакою складає не менше 90%. Ale підсоветській пролетаріят не є в однаковому положенні щодо ролі в державі. В число цих пролетарів входить досить чисельна група у привілейованих службовців, всіх комуністів і частини позапартійних, що є спржніми господарями держави та всього господарства та які є в досить гарному матеріальному стані.

2. Все населення СССР одержує надзвичайно низьку реальну зарплатню за винятком правлячої групи службовців. Советська соціалістична держава забирає для себе всі прибутки на капітал, що утворюються в наслідок виплати надзвичайно низької реальної зарплатні, і всі прибутки від підвищення продукційності праці. Советський соціалізм спромігся максимально концентрувати капітали в руках держави, що пояснюється доведенням експлуатації своїх підданців до межі експлуатації рабів і тому має пересічний прибуток на користь держави до 1000% на собівартість продукції чи заготівлі.

3. Разом з тим ця система виявила свою неспроможність побороти бюрократизм, безгосподарність, величезні втрати від браку продукції та нищення продукції по руч з проведеним надзвичайно високих витрат на утримання не менше 10-12 мільйонів службовців, які на 50-60% є суттю паразитарною в межах цих відсотків групою суспільства.

Німецький націонал-соціалізм є в багатьох відношеннях дуже схожим на советський устрій. Він проіснував більше 10 років та виявив себе у таких основних соціально-економічних формах:

1. Німецький націонал-соціалізм швидко сконцентрував у руках держави повне посідання значними фондами

ми засобів виробництва, за рахунок капіталістів ненімецької національності. Крім того він, шляхом всеохоплюючого державного контролю та нормування споживання, фактично повністю вилучив на користь держави прибутки капіталістів, дрібної буржуазії і навіть дрібних власників. Поруч з тим націонал-соціалізм організував численну та міцну верству державних службовців, партійних та позапартійних. До того ж всебічна контроля підприємств вкупі з поліційним терором фактично зробили самих підприємців та їх службовців у найбільшій мірі функціонерами націстської держави.

2. Дрібні власники, дрібна буржуазія, капіталісти та пролетаріят були обмежені надзвичайно низькою реальною зарплатнею та прибутками, в наслідок чого прибутки на капітал та прибутки від підвищення продукційності праці повністю потрапляли до рук держави. Таким чином німецькій націонал-соціалізм спромігся досягти більш зручним способом, ніж Совети повної концентрації капіталу в руках держави і довести експлуатацію населення хоч і не до такого ступня, як під Советами, але в усіким разі до нечуваних у Німеччині розмірів. Що ж до людей інших національностей, депортованіх до Німеччини, то їх експлуатувалося, впрост як рабів. Така надмірна експлуатація німецького населення націонал-соціалістичною владою могла бути здійснена тільки за допомогою міцної верстви державних службовців, при поліційному режимі й ще тому, що німці вірили, що пізніше цей тягар буде перекладений на плечі інших націй. Віра ця не справдилася, й німецький народ лишився пограбованим своєю націстською владою.

Демократичний соціалізм ще не мав змоги проявити себе в якісь державі повністю. Там, де демократичні соціалісти тепер перебувають довго при владі (Швеція), вони зовсім не поспішають здійснювати свою програму усунення всіх засобів виробництва, бо не мають в цьому повної підтримки профспілок, й тому ми там не маємо повної картини. Але і ті експерименти, які в тій чи іншій країні соціалісти встигли хоч частково провести, показують, що і демократичний соціалізм змушений буде спиратися на дуже чисельну верству державних службовців, яка створює ту ж бюрократичну машину й нестиме ще більші, ніж у Советів витрати на утримання цієї грандіозної бюрократичної машини, що і тут буде безгосподарність, хабарництво та розподіл суспільства на службовий апарат та фактично підпорядкований йому пролетаріят. Соціалісти другого інтернаціоналу дуже налякані кривавим провалом соціалізму Советів, а

тому дуже обережно поводяться з дрібними власниками та дрібною буржуазією. Тепер соціялісти багато в чому йдуть назустріч дрібним власникам та дрібній буржуазії ще й з тої причини, що тепер вони провадять боротьбу проти капіталістів й хочуть придбати спільніків, чи принаймні сподіваються нейтралізувати ці верстви.

Крім того соціалдемократи ще не мають до своєї розпорядимости і в потрібній кількості міцної добре організованої верстви державних службовців, що була б у силі вести наступ на дрібних власників та дрібну буржуазію. Коли така верства соціалістичної держави сформується та окріпне, тоді виявиться, що справжнім господарем державної промисловості є саме вона, а не робітники, й тоді соціалдемократам важко буде утриматись на демократичних позиціях, недвозначні ознаки чого є вже і тепер.

Покищо там, де соціялісти є при владі та встигли провести удержання деяких галузей промисловості, там, як правило, держава покриває постійні збитки по цих підприємствах з бюджету, себто за рахунок податкоплатників. Ці збитки, як правило, не є наслідком надто високої зарплатні робітникам, а наслідком безгосподарності. Коли б у якісь демократичній країні соціялісти провели удержання всієї промисловості, то вже не буде б зможи покривати збитки за рахунок податкоплатників, а лише за рахунок зменшення реальної зарплатні робітників. Поскольки масове удержання промисловості може принести державі лише великі збитки, то навіть нема сенсу говорити про те, кому будуть належати прибутки на капітал та прибутки від підвищення продукційності праці. Себто робітники будуть одержувати лише те, що соціалістична держава «дасть» їм відтій, чи іншій формі. Марксисти вже самі переконалися, що удержання промисловості не дасть навіть робітникам поліпшення матеріального стану. Тому вишукали в творах Маркса вказівки, по яких виходить, що соціалістичне суспільство раніше ніж потрапити у «соціалістичний рай» повинно пройти через державний капіталізм, або, ясніше кажучи, пройти період експлуатації державою у розмірах значно більших, ніж при теперішньому капіталізмі.

Дрібновласницького соціально-економічного устрою покищо нема в жодній країні, а тому можна подати лише теоретичні припущення, щодо верств населення, що входитимуть до його складу та щодо розподілу прибутків народного господарства. За нашими припущеннями можна передбачати приблизно таке:

1. Поперше, дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього буде клясове суспільство з верствою дрібних власників за економічною ознакою відсотків 85, з 15 відсотками пролетаріату та з різної степені потужності буржуазією.

2. У дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього значна частина основних та обігових коштів належатиме дрібним власникам, як власність. Разом з тим робітники та службовці приватних підприємств шляхом участі в прибутках цих підприємств (приблизно у розмірі 40% чистих прибутків) фактично у межах цих відсотків будуть співласниками величезних капіталів великих та середніх підприємств. Також робітники та службовці багатьох державних і муніципальних підприємств матимуть приблизно 40 відсотків акцій цих підприємств у власному посіданні.

3. Роля державних службовців, які здебільшого, за економічною ознакою, самі будуть дрібними власниками, буде порівняно не дуже великою, оскільки держава матиме у своєму посіданні лише 5-6 відсотків засобів виробництва народного господарства.

У дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього робітники та службовці дрібні власники будуть одержувати крім зарплатні ще й частину чистих прибутків і у тому числі частину прибутків від підвищення продукційності праці.

Щоб переконатись у тому, що такого характеру дрібновласницьке суспільство може сформуватись у тій чи іншій державі та ще у найближчому майбутньому, варто ближче приглянутись до теперішнього стану соціологічних процесів дрібновласницького характеру і напрямку і до того, як далеко ці процеси посунули формування дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

У цьому відношенні на першому місці стоять СПА. Доказом того є те, що 25 відсотків всієї маси робітників є акціонерами заводів, на яких вони працюють, і, що особливо важливо, що більшість цих акціонерів з робітників мають акції в наслідок участі в прибутках заводу. За останні 7 років дрібні власники Америки придбали 20 мільйонів авт. За 5 років число дрібновласницьких будинковолодінь збільшилось на 5 мільйонів. Все це доводить, що на цю пору в Америці дрібновласницьке суспільство на 25 віде, вже є сформоване. Ніхто його не пропагував і не розбудовував. Цей досить значний відсоток дрібновласницького капіталу в народному господарстві Америки є наслідком дій дрібновласницької стихії американських народних мас в умовах

давнього демократичного правопорядку та за допомогою американської практичності у розв'язанні деяких соціальних проблем. Америка має такі великі досягнення в закладенні фундаменту дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього не в наслідок дій відповідно спрямованого законодавства, а тим більше усвідомлення якоєсь дрібновласницького характеру ідеології, чи програми, а в наслідок еволюції ліберального капіталізму в його пристосуванні до вимог дрібновласницької стихії американських мас. А коли б в США прийшло до якогось закону, що сприяв би цій еволюції, то досить скоро утворилося б дрібновласницьке суспільство, ідеологію і форми якого ми подавали раніше.

Другою після США державою, що може у скорому часі навіть досить швидко прийти до форм господарювання типових для дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, є Західна Німеччина. Німеччина, що відома ще з часів Вільгельма II своїм нахилом до соціального законодавства, проблему реформи форм господарювання саме зараз намагається розв'язати у законодавчий спосіб. Суть проекта відповідного закону ми подали вже раніше і тому не будемо на ньому зупинятись, а лише підкреслимо, що навіть часткове узаконення цього проекту у скорому часі утворить у Західній Німеччині суспільство близьке до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, нашої концепції.

З поданого вище короткого розгляду п'ятьох соціально-економічних систем випливає, що дрібновласницьке суспільство є найбільш справедливим у відношенні розподілу народного прибутку. При капітлістичній системі справедливість розподілу доводиться виборювати страйками, й ніколи не дається вибороти її повністю. При кремлівському соціалізмі та німецькому націонал-соціалізмі вибороти можна тільки перебування в кацетах. При демократичній соціалістичній системі господарювання, при якій майже всі основні та обігові кошти мають належати державі, справедливість розподілу прибутків народного господарства теж треба виборювати страйками, бо хто б не був власником капіталу (байдуже, чи держава, чи приватна особа), той не любить випускати його з рук. Крім того посідання капіталів державою дає їй впрост необмежені можливості, в той чи інший спосіб, затримувати прибутки для держави — цього і самі соціалісти ще мабуть цілком добре собі не уявляють. Робітники ж ніколи не зможуть розібратися в усіх можливих способах та мотивах, за якими їм не додане належне. Зараз соціалісти скильні дати робітникам навіть більше, ніж би це їм належало, але пізніше не-

основні засади її мають на меті дати по можливості повне задоволення згаданих духових прагнень людства — по можливості завжди почувати себе господарем, працювати на своїй ниві, чи за своїм верстатом й найменше мати над собою наглядачів.

Кожному ясно, що такі чисельні категорії дрібновласницької верстви, як селяни, ремісники, дрібні крамарі та інтелігенція найдуть у дрібновласницькому суспільстві як у найбільшій мірі задоволення своїх основних, однічних духових прагнень — почувати себе завжди господарем, працювати для себе і у себе, працювати без постійного над собою нагляду.

Що ж до робітників заводів, то той пригнічений стан, у якому вони перебувають, як при капіталізмі, так і при соціалізмі (державному капіталізмі), у дрібновласницькому суспільстві буде значно послаблений, бо співласність на засоби виробництва в формі акцій, пайів і участі в прибутках в значній мірі сприятиме задоволенню їх нахилу почувати себе господарем, як не повністю, то хоч частково. Наявність у їх руках значної частини акцій, чи пайів підприємства у багатьох відношеннях і у дуже значній мірі зменшить роль господаря, держави, або капіталіста. Ми вже не кажемо про те, що наявність у робітника власних грошей у акціях дасть робітнику значно більше певності, ніж державні допомоги у вигляді соціального страхування.(Окремо підкреслюємо, що у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього соціальне страхування всіх видів повинно мати навіть більший розвиток, ніж є зараз у вільному світі),

Дуже можливо, що критики ідеології дрібновласницького суспільства закидатимуть нам, що ми говоримо тільки про відносну справедливість, а не намагаємось пропагувати досягнення абсолютної справедливості, як у частині економічній, так і в частині духовій. Абсолютна справедливість, за ідеологією дрібних власників, є дуже шкідливою утопією. Тому є неприпустимим обіцянками та пропагандою абсолютної справедливості вводити в блуд дрібних власників, як це робили і роблять зараз соціалісти. Не тільки комуністи несуть відповіальність за криваві наслідки облудної пропаганди абсолютної справедливості та ще й у всіх відношеннях, а й решта марксистів та соціалістів.

швидкої та досить повної акумуляції капіталів для розбудови народного господарства 4. Найраціональніше використання акумульованих капіталів для розбудови народного господарства. Позитивні показники по всіх цих чинниках є основними передумовами життездатності всякого соціально-економічного устрою з економічної точки зору. В подальшому ми обмежимось висвітленням лише 1, 3 та 4-го чинників, бо відносній справедливості дрібновласницького суспільства ми вже приділили досить уваги в попередньому окремому розділі.

Висока продукційність праці з тенденцією до подальшого зростання її є не тільки першою, але й найголовнішою умовою життездатності соціально-економічної системи, бо цей чинник має найбільше значення, та від нього залежать і інші три чинники. Інакше кажучи, соціально-економічна система, яка не є спроможна дати високу та прогресуючу продукційність праці, не складе іспиту й по решті вказаних нами економічних чинників. Тому на цьому чинникові конечно необхідно зупинитися у першу чергу найдокладніше.

Як відомо, капіталістична система втримує за собою і тепер найвищий показник продукційності праці з не заперечною тенденцією до швидкого зростання її. Ідеологи соціалізму завжди надавали як найбільше значення питанню продукційності праці. Соціалісти навіть пророкували, що при соціалізмі людність матиме все, а працюватиме тільки декілька годин на добу. Бо соціалістам здавалось, що продукційність праці при соціалізмі буде така висока, що швидко випередить таку при капіталізмі. Експеримент соціалістичного господарювання в СССР виявив всю хибність цього припущення. На основних причинах помилки соціалістів у трактуванні питання про цей найважливіший економічний показник треба зупинитися докладніше.

Звичайно, в цьому складному процесі випробовування соціалістичних принципів в СССР діяв цілий комплекс чинників економічного, політичного та міжнародного характеру, проте можна визначити основні з них, а саме:

1. В СССР комуністи спричинилися до знищенння величезних капіталів під час горожанської війни, під час другої світової війни, в часи колективізації та низки інших невдалих експериментів і в наслідок цього країна взагалі бідна на капітали ще й втратила їх у дуже значній їх частині.

2. Крім того комуністи знищили десятки мільйонів людської робочої сили і цей основний силовий потенціял народного господарства довели до такого стану, що

майже припинився приріст населення в СССР. На 1937 рік СССР вже не міг, зза браку робочої сили, вести інтенсивне сільське господарство, а з цього виникла стахановщина і не тільки на селі, а й у всій промисловості, як метода вичавлення максимальних зусиль з наявної робочої сили.

3. В площині соціальній експеримент в СССР привів не до безклясового суспільства, а до кастового суспільства. Тобто до такої форми соціальних відносин, з якою західні демократії розiproщалися вже більше 150 років тому. В СССР комуністична партія вже досить давно стала виразною кастою, але і верства позапартійних службовців советського апарату стримить до кастовості, на що вже є певні ознаки, а також помітні і заходи Кремля для підтримки цього стремління.

4. В площині економічній соціалізм в СССР показав свою повну неспроможність боротися з безгосподарністю, бюрократизмом та наладнати господарство такої плянової організованості, щоб уникнути явниць передпродажки та недовипродуковання. Нарешті, що є дуже важливим, соціалістичне господарство СССР виявилось неспроможним наладнати облік собівартості своєї продукції ні грошовим обліком ні обліком по людино-годинах. Тому советський експеримент довів, що плянове соціалістичне господарство не може бути облікованим та вже давно втратило облік собівартості, бюджету та балансу. Разом з тим советське плянове господарство у дуже багатьох випадках не може мати правильного обчислення продукційності праці.

5. Але найголовніше полягає не в цих чинниках, а в тому, що советська соціально-економічна система весь час перебувала й перебуває в боротьбі проти дрібно-власницької стихії підсоветських мас. Економічний спротив підсоветських мас, іноді відвертий, а здебільшого прихований, завжди неорганізований, але діючий з перманентно нарastaючою силою, є тими важчими путами на ногах советської соціалістичної системи, що приносять їй величезні втрати, які у великій мірі знижують продукційність праці, хоч страйків советська соціалістична система і не знає.

Комунисти прикладають усіх зусиль, щоб піднести продукційність праці в промисловості, але фактично показники продукційності праці у них є дуже низькими порівняно з капіталістичним світом.

Найважливіший показник продукційності праці, єдино правильний з точки зору дрібновласницької ідеології, це показник не по окремих верстатах, агрегатах, за-

водах чи навіть по всій промисловості, а показник по всіх трудових зусиллях людини, включно з її хатніми роботами та самообслуговуванням, стоїть в СССР на такому низькому рівні, що не може йти в жодне порівняння з відповідним показником ліберального капіталізму. Продукційність праці вsovєтській системі є тим показником, що доводить не лише об'єктивному спостережачеві, а і самим комуністам безнадійність намагань «досягнати й перегнати» у цьому відношенні капіталістичні країни. Кремль краще від усіх знає, що це є неможливим.

Проте капіталізм має також свої істотні хиби, що значно знижують його показники продукційності праці. Коли б капіталізм був монопольно всеохоплюючим, то продукційність усіх видів праці, а не лише заводської, ніколи не досягла б такого високого рівня, як тепер. Але в капіталістичному світі весь час відбувається процес демократизації капіталу, і чим більше демократизація капіталу просувається вперед, тим вище й вище капіталізм може піднести продукційність праці в її найширшому розумінні. Коли б поруч з поступом техніки не було цього процесу демократизації капіталу, то (при демократичній політичній системі) капіталізм, як соціально-економічна система, давно вже зійшов би зі сцени, бо дрібновласницька стихія мас під проводом марксистів знищила б всю соціальну систему капіталізму. Людство потрапило б у соціалістичну касарню, де демократичний правопорядок був би замінений соціалістичним примусом. Тепер же, коли процес демократизації капіталу діє вже з сотню років, і, як ми бачили, є характерною тенденцією капіталістичної системи, та вже має немалі осяги, цей процес забезпечує у першу чергу високу продукційність праці широких шарів населення, як на заводах, так і в усіх галузях народного господарства і в різній потрібній для людини праці, у тому числі і в самообслуговуванні. Але та сама дрібновласницька стихія, що діє проти державного капіталізму соціалістичного советського устрою, діє, тільки у значно меншій мірі, і проти капіталізму. Тут треба вказати на страйки, що значно зменшують продукційність праці капіталістичного суспільства.

Коротко можна сказати так: В СССР продукційність праці сперта на двох терорах — поліційному та економічному. В капіталістичній же системі високі показники продукційності праці спираються на дві ноги — демократію та високу культуру техніки, але одна нога постійно шкутильгає, бо демократизація покищо проведена

на у ще цілком недостатніх розмірах — бракує достатньої демократизації капіталу, а тому нема можливості уникнути великих втрат продукційності праці.

Соціалісти 2-го Інтернаціоналу ще не мали змоги перевірити слухність своїх економічних засад на показниках продукційності праці. Але поки вони рішуче не відмовляються від тотального поборювання дрібновласницької стихії, до того часу вони можуть розраховувати на успіхи, лише на небагато кращі, ніж у ССР.

З короткого огляду стану продукційності праці у різних системах можна зробити висновок, що для досягнення максимальної та тривкої продукційності праці з тенденцією до постійного зростання продукційності праці, мало однієї концентрації капіталу, а потрібна ще і демократизація цього концентрованого капіталу. Себто потрібно те, що дрібновласницька система має здійснити у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього у можливо найбільшій мірі. Також дрібновласницька ідеологія, крім демократизації капіталу, стоять на позиціях, так би мовити, демократизації продукційності праці. Саме ці два принципи можуть найефективніше вплинути на підвищення продукційності праці у дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього та створити умови до стійкої тенденції її зросту. Отже, дрібновласницька система соціально-економічних відносин саме свою суттю у найбільшій мірі є в силі знешкодити й припинити спротив дрібновласницької стихії пересічної людини й завдяки цьому дати рівень продукційності праці вищий ніж той, що його дають інші тепер існуючі системи.

Зупинимось тепер на здібності дрібновласницького суспільства акумулювати капітали.

У попередньому ми виразно довели здібність дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього створити умови, при яких продукційність праці людства буде не тільки не меншою від продукційності праці капіталістичного чи тим більш соціалістичного суспільства, а ще матиме стійку тенденцію до швидкого її зростання. Власне кажучи, висока продукційність праці з тенденцією до зростання її є цілком достатнім чинником та основним чинником для утворення вільного капіталу, для модернізації заводів та побудови нових. Правда, підняття життєвого рівня значних мас пролетаріату та малопотужних дрібних власників потягне за собою збільшення споживання і з тим втрату деякої частини обігових коштів, але тим самим збільшиться попит на асортимент краму, потрібний для такого ро-

ду покупців. Може виникнути припущення, що демократизація капіталу та особливо обігових коштів приведе до осідання коштів невеликими сумами в кишенях дрібних власників і тим зменшиться можливість швидкої акумуляції їх. Таке явище може мати місце, але як тимчасове і лише в дуже відсталих країнах. У ведучих індустріальних країнах цього явища можна зовсім не боятися — такі країни найбільше були спроможні й будуть спроможні при дрібновласницькому суспільстві найшвидше акумульовувати кошти для нових капіталовкладань. На наші часи система кредитування настільки є розповсюджена, її користь її настільки засвоєна масами, що не може бути й мови, щоб вільні кошти осіли по гаманцях дрібних власників. Крім того зменшення виробу коштовних люксусових речей, в яких значні кошти чи випадають зовсім з обігу чи швидко споживаються, звільнить для обігу певні кошти. Отже, акумуляція коштів при дрібновласницькому суспільстві має гарні перспективи при значному послабленні експлуатації працюючих.

Четверта умова життєздатності дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього — це успішне розв'язання ним проблеми найраціональнішого використання акумульованих коштів. Ця проблема розв'язується в інших соціально-економічних системах вільним ринком чи плянуванням.

Найстарішою методою є вільний ринок. Але і у досить давні часи бували випадки, коли державна влада в той чи іншій спосіб втручалася у господарську діяльність. В цій системі стихія вільного ринку встановлює потребу розвитку того чи іншого виробництва чи торговлі й тим спрямовує у відповідному напрямку капіталовкладання. В чистій формі така система не зберіглась ніде. Державне регулювання в тій чи іншій формі, державний контроль у тій чи іншій формі, в більшій чи меншій мірі, завжди вносить тепер досить істотні корективи. В демократичних капіталістичних країнах ця форма часткового державного регулювання і контролю є типовою, а останнім часом виходить навіть за межі держави, поширюючись і на міжнародні економічні стосунки.

Плянове господарство, а в тому числі й цілковите спрямування капіталовкладань, як у знаряддя виробництва, так і в обігові кошти, існує в ССР вже більше 25 років. Ідея плянового соціалістичного господарства є виявом того максималістичного напрямку соціалістичної доктрини, який є найпослідовнішим виразником

марксистської ідеології. За цією доктриною, плянування господарства є найефективнішим засобом подолання всіх криз недовиробництва та перевиробництва, ї плянування, за думкою соціалістів, абсолютно гарантує найсправедливіший розподіл прибутків господарства. Але останні 40 років повністю зруйнували припущення соціалістів і навіть соціалістична партія Західної Німеччини на своїй конференції в 1956 році викинула з своєї програми вимогу плянування господарства Західної Німеччини.

Під час першої світової війни елементи державного плянування вперше можна відзначити в кайзерівській Німеччині. Потім і інші держави дещо пішли за німецьким прикладом. Позже ж плянування господарства вперше було заведене в СССР, де воно існує вже 27 років. Досвід Советів довів, що повне плянове господарство не є здійснимим при демократичному державному устрою. Дійсно, уявім собі, що советський Верховний Сойт став демократичним парламентом та ухвалив низку постанов, що змінюють напрям капіталовкладань — і одразу десятки мільярдів будуть заморожені в недовершеному будівництві. Також хай уявім собі, що советські робітники дістали змогу страйкувати. І от досить вибухнути низці страйків, і весь плян розлетиться в шматки. Отже, коли при демократичному державному устрою плянове господарство є впрост неможливим, то і при диктатурі пляновість його є дуже відносна. Зміна диктатора чи зміна настроїв диктатора тягне за собою порушення пляну. Але всякий навіть миршавий диктатор у наші часи обов'язково стримить до заведення плянового господарства. Як бачимо, малі та великі диктатори вже давно й з користю для себе правильно зважили, що плянове господарство є найміцнішою підпоровою диктатури, бо це є батіг державного маштабу великої економічної ваги. Соціалісти цього ще й досі не усвідомили, що на соціалістичному конгресі в 1951 році робили наголос на плянове господарство, як на основну точку їхньої програми.

В СССР вся колосальна праця по складанню плянів у всіх подробицях приводить до встановлення так званих контрольних точок, якими, як батогом, влада має змогу підганяти своїх підданців — кріпаків. Колись соціалісти багато й з запальним обуренням писали про відрядну працю. Але плянування в соціалістичній економічній системі це не що інше, як відрядна праця в державному маштабі, батіг державних розмірів. Так є у СССР, так було і у Гітлера.

Помилко є думати, що советське господарство завдяки плянуванню не має втрат чи то від перевиробництва чи від недовиробництва. Навпаки — всі ці негативні вияви анархічного капіталістичного господарства в соціалістичному господарстві представлені ще у значно більших розмірах. Але про них Совети не пишуть, а збитки від них перекривають нелюдським визиском працюючих. Можна було б подати багато ілюстрацій таких явищ, але найважливішим є наше перше конститування, що ідея державного плянування є однією з тих ідей, що приводить до диктатури економічної, а потім і політичної.

Друга хиба плянового господарства полягає в неможливості мати хоч приблизно правильну собівартість продукції і до того у маштабі всієї плянованої господарки. При пляновому господарюванні є змога у пляновому порядку спрямовувати витрату всієї гуртової продукції на намічені пляном потреби, але плянове господарювання повністю позбавляє суб'єкта плянового господарювання мати можливість встановити вартість та цінність продукції людської плянованої праці. Себто, плянове господарювання втрачає можливість бути обрахованим. Тому плянове керівництво виробництвом є більш сліпим, у порівнянні з керівництвом у системі вільного ринку. Ця теза є базована на таких двох висновках з досвіду повного плянування в ССР:

1. При повному пляновому господарюванні, гроші для суб'єкта господарювання — держави, що провадить господарювання, втрачають свою функцію мірила цінності та вартості тим у більшій мірі, чим повнішим є плянування.

2. При пляновому господарюванні, для суб'єкта господарювання — держави логічні категорії всякого господарства вартості та цінності не можуть бути обраховані, бо гроші втрачають свою функцію мірила цінності. А облік по людино-годинах може дати лише абсолютну вартість, а відносна вартість в сучасному машинізованому господарстві не надається до обрахування в людино-годинах людської праці. Цінність, як суб'єктивна оцінка, взагалі не може бути обрахована об'єктивним чинником — людино-годиною людської праці.

(У цій нашій праці ми не маємо можливості докладно зупинитись на аналітичному матеріалі, що приводить до поданих вище наших двох висновків щодо необрахованості плянового господарства. Можемо тільки подати, що наша докладна аналіза стану облікованості плянованого господарства є базована на теоретичних поглядах на найважливіші економічні категорії цінності та вартості світового імені українського економіста проф. М.І. Туган-Барановського. Наша докладна теоретична аналіза цієї дуже важливої проблеми розвроблена в брошурі на 6 друкар-

ських аркушах під оголовом «Валютна політика ССРС», 4 примірники якої знаходяться в Інституті для Вивчення ССРС в Мюнхені. Скорочений виклад вмісту брошюри є видрукований в № 3-7 журналу «Вивкованні Шлях» за 1956 рік.

Крім цих основних дуже важливих органічних вад плянового господарства таке господарство найкраще на-дається не для задоволення потреб населення, а навпа-ки є дуже зручним для визиску працюючих робітників та селян.

З поданого вище з повною ясністю випливає, що пля-нове господарювання абсолютно не відповідає ідеології дрібновласницького суспільства найближчого майбутньо-го. Навпаки, вільний ринок з контролем держави лише деяких сторін регулюючої функції вільного ринку є ті-єю силою, що буде сприяти життєздатності дрібновлас-ницького суспільства найближчого майбутнього. Бо віль-ний ринок є перш за все однією з основних функцій дрібновласницької стихії мас людства. Саме ця обстави-на є достатньою гарантією найдоцільнішого використан-ня в дрібновласницькому суспільстві найближчого май-рутнього акумульованих вільних коштів народного гос-подарства. Дрібновласницька стихія контролювана віль-ним ринком найдоцільніше може наладнати виробниц-тво, дати найвищу продукційність праці та найкраще зберегти продукцію й доцільно використати вільні кош-ти на дальшу розбудову господарства.

Отже, система вільного ринку, як регулятор спрямован-ня вільних коштів, і як органічно пов'язана зі всією си-стемою форм дрібновласницького суспільства, є єдино можливою в дрібновласницькому суспільстві найближ-чого майбутнього. Досвід примінення системи держав-ного плянування на протязі останніх 40 років довів, що вільний ринок має змогу більш ефективно здійснювати основний принцип всякого господарювання — при най-менших витратах досягти найбільшого економічного на-слідку. А в дрібновласницькому суспільстві вільний ри-нок матиме більш сприятливі умови для виконання сво-єї основної функції по спрямуванню акумульованих коштів, ніж при сучасному капіталізмі, який весь час є під тиском дрібновласницької стихії з одного боку та доктрини марксистів з другого.

Підсумовуючи всю другу частину нашої праці, у якій подано ідеологію і форми дрібновласницького суспіль-ства, можна зробити лише висновок, що в площині теоретичній вони є сміливим спробою намітити початок розробки цих проблем, висунених кризовим станом су-часного суспільства. Цей перший крок є так само необ-хідний, як і всі перші кроки.

Окремо треба зупинитись на важливому питанні соціологічно-теоретичного характеру. По якій основній озnaці слід відносити те чи інше суспільство до тієї чи іншої категорії суспільств? Це теоретично-соціологічне питання треба з'ясувати тому, що соціалісти будуть відстоювати погляд, що форми господарювання дрібновласницького суспільства, які ми подали, не дають права вважати таке суспільство за нове суспільство та тим більш за дрібновласницьке. В цьому відношенні їм сприяє та важлива обставина, що соціологія, як наука, є молода та більш ніж яка інша перебуває під впливами марксистів. Як відомо, марксисти класифікують суспільства по озnaці виробничих відносин в тому чи іншому суспільстві. На практиці примінення ознаки виробничих відносин в суспільстві означає віднесення того чи іншого суспільства до тієї чи іншої групи суспільств по озnaці, кому саме належать засоби виробництва (обігові кошти й машини). За поглядами марксистів, власність на засоби виробництва завжди є беззастережним показником, і що прибутки від господарської діяльності потрапляють до рук власника засобів виробництва. Отже, критерій ідеологів марксизму є критерієм посереднім, а не безпосереднім. Єдино правильним критерієм і безпосереднім критерієм для віднесення того чи іншого суспільства до якоїс групи може бути лише стан розподілу народнього прибутку і тільки він. Можливо, що в часи Маркса посередній критерій досить правильно відбивав стан речей, але не тепер. Маркс подав стан цього питання на певний період розвитку людського господарства. Тогочасні умови господарства одійшли в історію. Разом з ними втратило наукове значення багато з того, що видавалось Марксу правильним, й в тому числі критерій Маркса по поділу суспільств на певні групи. Причин тому багато, але на перше місце слід поставити дію прогресивно-прибуткового податку, податку на спадщину та податку з надприбутків, що вилучають на користь держави значну частину прибутку. Також чи наявіть не більше ніж перший чинник має значення зрист реальної зарплатні працюючих за рахунок зменшення відсотку прибутку власника засобів виробництва. Отже, власність на засоби виробництва не виявилась спроможною зберегти за собою той пересічно високий відсоток прибутків, що був за часів Маркса. Це одне вже свідчить про хибність критерія марксистів означувати суспільства по принадлежності засобів виробництва певній верстві суспільства. Але ця обставина мало турбувала марксистів. Вульгаризація та примітивне спрощення складних соціологічних процесів дали марксистам змогу поширити хибне уявлення про групи суспільств. Для цього марксисти мають досить «науковців»

та «соціологів», щоб вводити в блуд маси своїх прихильників.

Крім того за період з часів Маркса значна частина пролетаріату вільного світу стала власниками засобів виробництва і має певні прибутки від них. Це ще у більшій мірі унеможливило користування марксистським критерієм класифікації суспільств. Марксистські «науковці» і з цього безумовно дуже незручного для марксистів положення знайшли простий вихід. Як ми вже відмічали, їхні «теоретики-економісти» такі предмети відносять до «споживчих» предметів. По їх теорії власний будинок робітника по виробничому його значенню і по економічній категорії дорівнює продуктам харчування. Такий трюк марксисти можуть собі дозволити, бо певні, що їх маси не є компетентні в теоретичних проблемах економіки.

Найцікавішим є те, що вже перша спроба примінення критерія Маркса до означення дійсно нового суспільства в СССР одразу зазнала ганебного провалу. Вже 30 років триває запекла дискусія між марксистами комуністами та марксистами демократами. Комуністи заявляють, що в СССР суспільство «завершеного соціалізму», бо засоби виробництва усунуті саме так, як вчив Маркс. Марксисти демократи заперечують твердження комуністів та доводять, що в СССР «державний капіталізм», бо держава експлуатує своїх підданців навіть більше ніж при цараті. Ця довгота завзята дискусія не приведе до вияснення справи. Зasadничо обидві сторони стоять на позиціях повного визнання поглядів Маркса по питанню критерія для класифікації суспільств. Поки обидві сторони є марксисти, вони не можуть відійти від критерія принадлежності засобів виробництва, бо тоді треба відмовитись від марксизму взагалі. Критерій — кому належать засоби виробництва в соціологічній концепції Маркса не є випадковим критерієм, не пов’язаним органічно з усією доктриною марксизму. Відмовлення від цього критерія означало б відмовлення від найістотніших програмових засад марксизму — націоналізації та соціалізації засобів виробництва та плянового господарювання.

Як бачимо, при першому випадку виникнення реального нового суспільства марксисти безнадійно заплутались, і не видно кінця їхній внутрішній суттю беззмістової дискусії. Хибний критерій означення суспільств є основною перешкодою для успішного означення соціологічної природи суспільства в СССР. Тому не треба дивуватись та надавати значення оцінці марксистами форм господарювання дрібновласницького суспільства, як форм капіталізму.

Але не тільки марксисти суттю не мають правильного критерія класифікації суспільств. У такому самому стані є й інші соціологічні течії. Для цього варто лише пригадати скільки є окреслень сучасного суспільства вільного світу такого характеру, як «ліберальний капіталізм», «народний капіталізм», «модерний капіталізм» та інші. Ці означення доводять, що цим соціологічним течіям не щастить вичерпуюче означити зміни суспільства за останні 50-60 років.

Зрозуміло, що дрібновласницька ідеологія ніколи не може прийняти означення суспільств по критерію «виробничих відносин», як наслідок принадлежності засобів виробництва чи державі чи якісь верстві суспільства.

Єдино правильним критерієм для класифікації суспільств може бути лише такого характеру, що є спроможним окреслити перше ліпше суспільство з точки зору інтересів найширших мас суспільства, а не верств і тим більше доктрин, як це є у марксистів. Як ми вже зазначали, таким критерієм може бути тільки стан розподілу народнього прибутку. Такий критерій є всеохоплюючим, бо може окреслити кожне суспільство на перший ліпший момент та підвести його під певну класифікаційну схему.

Не маючи змоги докладніше зупинятись в цій праці на проблемі класифікації суспільств, ми обмежимось лише короткою характеристикою їх під кутом зору критерія **стану розподілу народнього прибутку**.

За цим критерієм суспільство в працюю кріпаків та рабів стоїть на найнижчому ступені. Суспільство в СССР є архівком суспільства в працюю кріпаків і не є ні державним капіталізмом, ні соціалізмом, як трактують його ті чи інші марксисти.

Капіталістичне суспільство в початків його розвитку і до того часу, поки робітники не почали виборювати короткий робочий день та збільшення реальної зарплатні, може у деякій мірі бути вваженою того, що марксисти вважають типовим капіталістичним суспільством.

Період від часу, коли робітники вже вибороли зменшення робочого дня та підвищення реальної зарплатні, вже не є типовим капіталізмом. Це є переходовий період до дрібновласницького суспільства. Характерна особливість цього суспільства полягає в тому, що працюючі маси вже у більшій чи меншій мірі беруть участь у прибутках підприємства, але не регулярно. (Скорочення робочого дня та підвищення реальної зарплатні може бути лише за рахунок прибутків підприємства). Так виглядає класифікація суспільств по критерію **стану розподілу народнього прибутку**.

У цій нашій праці ми досі вживали загально прийняті означення суспільств, бо нові означення суспільств дезорієнтовували б читача і, він не знати би, про яке саме суспільство йде мова.

ЧАСТИНА III

Тактика захисту інтересів дрібних власників на наші часи.

В попередніх розділах ми подавали аналітичні матеріали, ідеологію верстви дрібних власників та нарис форм господарювання в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього під кутом зору особливостей психологічного обличчя сучасного дрібного власника.

Проте сучасні соціально-економічні та політичні відносини не можуть бути впорядковані самими тільки аналізами та ідеологічними тезами чи принципами загального теоретичного характеру. Так само і захист інтересів верстви дрібних власників не багато виграє від одних констатаций аналітичного змісту чи загальних формул соціально-економічного характеру. В наші часи найпотрібнішим є подати дрібним власникам та пролетаріату та переважно тим, що є під владою Кремля, а також і всім іншим верствам, що переживають зараз соціальні бурі найбільшої сили й загрозливості, саме конкретні, та розраховані на ближчу мету заходи переважно економічного порядку, що могли б дати дрібним власникам та їх прихильникам певне уявлення про те, чого, де саме, у яких розмірах та у яких формах треба домагатися, що виборювати і утримувати в своїх руках. Крім того треба не менш конкретно, також з розрахунку на ближчу мету, намітити дії захисту дрібновласницьких ідеалів й намітити методи сприяння розвитку елементів дрібновласницького суспільства. Нарешті, треба, хоч у загальних рисах, посісти виразні позиції в ставленні дрібних власників та їх прихильників до конкуруючих тепер соціально-економічних концепцій, як вже втілених у ту чи іншу реалану економічну дійсність, так і тих, що тепер лише пропагуються й мають покищо суто теоретичний характер. Тільки окреслення всіх вищезгаданих конкретних, розрахованих на ближчу мету, але у деякій частині й на дальшу мету, позицій та тактичних заходів верстви дрібних власників може спричинитися до організаційної розбудови, пропагандивної конкрет-

ної акції та більш менш швидких досягнень, тих чи інших соціально-економічних зрушень на користь дрібних власників та дрібновласницького суспільства, а тим самим і на користь усього людства. У третій частині нашої праці ми зупинимось більш менш докладно на проблемах тактики головно в СССР. Крім того у цьому розділі маємо зупинитися на питаннях тактики дрібних власників по відношенню до інших конкуруючих соціально-економічних концепцій, а також інших верств суспільства.

Зрозуміло, що верства дрібних власників мусить мати окрему тактику та гасла у залежності від місцевих обставин, обставин часу та розміру загрози її інтересів, як верстви. Під цим поглядом всі країни можна поділити на три великі групи, а саме: 1. Країни під владою комуністів та у першу чергу СССР. 2. Країни вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості верстви дрібних власників. 3. Країни вільного світу з низким рівнем економічної потужності цієї верстви.

Великий обсяг проблем тактики верстви дрібних власників по всіх цих групах країн не дозволяє нам приділити однакову увагу всім трьом групам країн. Тому ми примушені докладно зупинитись лише на питаннях тактики верстви дрібних власників СССР, бо саме там ця верства є у найбільш загроженому стані й весь час веде запеклу боротьбу за свої дрібновласницькі права і ідеали.

1. СОВЕТСЬКИЙ СОЮЗ.

Як ми вже відмічали, в СССР, на власних його теренах, є надзвичайно мало дрібних власників за економічною ознакою, але підсоветський пролетаріят по своєму психологічному наставленню був і є опанованій дрібновласницькою стихією та, хоч і неорганізовано, але постійно й уперто, вів та веде боротьбу суттю за ідеали верстви дрібних власників, хоч для нього ці ідеали є цілком неясними й ніким не сформульовані у конкретні соціально-економічні і політичні програми і гасла. В цьому, звичайно, нема нічого дивного, бо, як ми вже відмічали, і по всіх інших країнах дрібновласницька стихія діє з надзвичайною силою теж неоформленою у належні дрібновласницькі концепції.

Проблемам психології підсоветських мас ми приділили спеціальну нашу працю під оглавом: «Політичні настрої підсоветських мас». Ця наша брошюра в 5 друкарських аркушів була повністю видрукована в 1950 році в часописі «Українські Вісти».

Для підсоветської людини, як і для всякої, що по-

стійно перебуває в жебрацькому стані, економічні гасла мають найбільшу притягальну силу. Томуто ми у першу чергу зупинимось на економічних вимогах підсоветської людини. Можемо сформулювати їх, як вимоги відшкодування за нелюдську експлуатацію комуністичною державою своїх підданців. Ці відшкодування мають бути предметом економічних вимог підсоветських людей до комуністичної держави, єдиного та найжорстокішого експлуататора своїх підданців на протязі 40 років.

Ми не маємо змоги докладно подавати у цій праці обчислення розміру визиску комуністичною владою своїх підданців і тому тільки зазначаємо, що комуністична держава СССР стягає на свою користь від 1000 до 2000 відсотків на собівартість при продажу населенню продуктів харчування, взуття, одягу та інших предметів широкого вжитку. Кремль має 1000% чистих прибутків від продажу, скажемо, звичайного хліба, крупи, борошна, олії та цукру. А від продажу модерного взуття, одягу, високих сортів печива, м'ясних виробів гарної якості та від всієї продукції, що її виробляють кацетники, відсоток чистого прибутку на користь Кремля зростає до 2000% на собівартість. Ця нелюдська експлуатація є основним чинником, що утворив та підтримує жебрацький стан принаймні 95% населення СССР. Нелюдською експлуатацією своїх підданців Кремль постійно їх тримає під тиском надзвичайної сили економічного терору, (за нашою термінологією).

Докладне обчислення розмірів визиску Кремлем своїх підданців ми подали в нашій статті «Нелюдська експлуатація», що була видрукована в журналі «Нові Дні», часописах «Єдність» та «Українське Слово» ще у 1951 році. Далекдаль аналізає суті системи економічного терору в Співательськоу Слові подана нами окремою статтею в нашій брошурі «Політичні настрої підсоветських мас», на яку брошуру ми вже посилались. Крім того в журналі «Виворітний Шлях» за березень 1957 року нами вміщена стаття «Економічний терор, як засіб поневолення», в якій трактовано психологічне значення економічного терору в СССР та також подане обчислення розмірів нелюдської експлуатації Кремлем своїх підданців.

Отже, підсоветські дрібні власники, як за економічною ознакою так і за своїм психологічним наставленням, яких у цілому разом є не менше 95% всієї людності СССР, вороже наставлені проти політичної та економічної системи Советів проти економічного терору та нелюдської експлуатації їх державою і вони весь час чинять посильний масовий, хоч і неорганізований спротив у прихованіх найрізноманітніших формах. Але цей економічний спротив досі не находив свого оформлення в певній ідеології та конкретній програмі.

Подана нами в попередній другій частині ідеологія

верстви дрібних власників у приміненні її до обставин советського устрою дає змогу прийти на допомогу під-советським громадянам у їх довгій безприкладній боротьбі за свої природні, справедливі, дрібновласницькі інтереси й політично оформити цей спротив, указати йому більшчу конкретну економічну мету й цим ввести цей спротив у виразне ідеологічне річище. Цим економічно-ідеологічним річищем може бути «Економічна програма дрібних власників», що була випущена нами в українській та німецькій мовах в 1949 - 1950 роках та що визначає перші кроки підсоветського суспільства в напрямку до скинення кріпацтва та переходу до дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього. Короткий зміст програми подаємо нижче:

**ЕКОНОМІЧНА ПРОГРАМА ДРІБНИХ ВЛАСНИКІВ
ДЛЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВЕРСТВИ ДРІБНИХ
ВЛАСНИКІВ І ПРОЛЕТАРІВ ПІД СОВЄТАМИ.**

В першу чергу підсоветські маси робітників, селян і службовців мають усвідомити собі що їхня боротьба має бути спрямована на скинення влади комуністів революційним шляхом народної революції — тоді робітники, селяни і службовці матимуть юридичне та моральне право і фактичну можливість одержати від нової народної влади матеріяльне відшкодування за нелюдську експлуатацію їх комуністичною владою в ССР. Підсоветські маси після скинення влади комуністів мають провести народний перерозподіл матеріяльних цінностей, що зараз належать комуністичній державі. Цей народний перерозподіл має провадитись ступнено. Перші заходи до перерозподілу можуть бути такої послідовності і характеру:

1. Певне число осіб (члени комуністичної партії, енкаведисти та апарат хіліції) мають бути позбавлені права брати участь в народному перерозподілі і тим більше щось одержувати у власність по цьому перерозподілу.

2. У сільському господарстві найдоцільніше провести відшкодування за нелюдську експлуатацію натурою в спосіб розподілу колгоспної та радгоспної землі, реманенту, тяглої сили, худоби, насіння та харчових фондів на кожного «їдця» в повну індивідуальну власність голови родини колгоспника чи працівника радгоспу. У такий спосіб працівники землі матимуть змогу одержати відшкодування від держави за нелюдську експлуатацію їх комуністичною владою протягом 40 років.

Окремо треба підкреслити, що держава повинна дати право одержати відшкодування за нелюдську експлуатацію, але ні в якім разі не може бути примусу для працівників села це їх право використати. Процес переходу з колгоспної та радгоспної системи у дрібновласницьку форму господарювання не може бути дуже швидким, і не тому, що селяни бажатимуть лишатись в колгоспах чи радгоспах, а в наслідок неможливості розподілити с. г. реманент МТС. Докладні наші міркування по проблемі переходу з системи колгоспів і радгоспів на дрібновласницькі форми ми маємо опрацьованими в нашій книзі «Програма дрібних власників України» (рукопис).

3. В промисловості, торгівлі і транспорті найдоцільніше здійснити відшкодування акціями на пред'явника в розмірі 3-х річної пересічної зарплатні кожному робітнику, службовцю, пенсіонеру та безробітному, тобто всім, хто має право на відшкодування й не одержав його землею на селі. Акції на пред'явника можуть бути видані промисловими, та торговельними підприємствами державними, комунальними та кoperативними в межах їх основних та обігових фондів та довготермінового кредиту в обігові кошти та на капіталовкладання. Акції мають бути видані безкоштовно на пред'явника та можуть бути продані, закладені, передані чи відписані в спадок. Таким чином особа, що одержить акції якогось підприємства, стає співвласником цього підприємства й одержуватиме частину прибутків від діяльності того підприємства, акції якого має. Зasadничо робітники й службовці мають одержати акції того підприємства, на якому вони працюють. Робітники й службовці установ і закладів, що не мають промислових чи торговельних фондів, або робітники й службовці підприємств, які з міркувань державних інтересів не можуть бути передані акційному капіталу, матимуть право одержати акції від промислових чи торговельних закладів, призначених для передачі акціонерам по відшкодуванням.

Підприємства промислової та інвалідної кооперації, окремі невеликі торговельні заклади державної та кооперативної торговельної мережі найдоцільніше повністю передати у власність окремим групам навіть окремим особам чи групам осіб не по акціях, а у персональну чи групову власність чи у спосіб розподілу фондів підприємства на паї у власність працюючих у тих закладах. Невеликі підприємства легкої промисловості можуть бути повністю передані акційному капіталу по дрібновласницьких акціях. Проте у великих підприємствах зasadничо дрібновласницький акційний капітал не повинен пе-

ревищувати 40% всіх капіталів такого підприємства.

4. Щоб громадяни Саветського Союзу мали власне мешкання, свій, а не державний, муніципальний чи жилкіпський дах над головою, весь житловий фонд, що тепер належить державі, заводам, житловим кооперативам чи муніципалітетам, найдоцільніше передати у власність (навіть включно до кватир в одну кімнату) тим, що в них мешкають.

5. Колишні власники заводів, будинків, землі, надр, торговельних закладів, кредитових установ, цінних паперів та всякого іншого майна, що були советською владою націоналізовані, соціалізовані чи конфісковані, не можуть мати права на повернення їм того самого майна чи коштів, або сплати за них грошової компенсації. Також держателі облігацій советських внутрішніх позик не можуть мати права на одержання по ним грошей чи компенсації якимись матеріальними цінностями. В той же час всяке нерухоме і рухоме майно, що було приватною власністю гомадян і під владою комуністів, і надалі лишається в їх посіданню.

6. Для того, щоб в час проведення народного, дрібновласницького та великого перерозподілу і після нього економічне життя почало швидко функціонувати, економічні відносини треба унормувати такими законами:

а/ Повна свобода приватної ініціативи в торгівлі, ремісництві, фабрично-заводському виробництві, сільському господарстві та у вільних професіях.

б/ Повна свобода кооперативної торгівлі, ремесла, фабрично-заводського та сільського господарства.

в/ Свобода закладати кредитові установи — кооперативні та приватні.

г/ Право власності на рухоме й нерухоме майно, в тому числі й на землю і акції.

д/ Право успадкування приватної власності, в тому числі і землі.

е/ Право продажу, закладу, оренди приватної власності, в тому числі акцій, житлових помешкань і землі.

Зрозуміло, що особи, позбавлені права на одержання відшкодування за цілюську експлуатацію, не можуть одержувати у власність мешкання, в яких вони живуть. Також гуртожитки та кватирі из терені заводу або установи не можуть передаватись у власність їх мешканців.

Докладніший виклад наших міркувань по питаннях відшкодування за цілюську експлуатацію акціями і кватирями ми подали в нашій книзі «Програма дрібних власників України» (рукопис).

7. Особливу увагу слід звернути на те, щоб було максимально ураховане бажання населення та місцеві умови. І тому недоцільно переводити всю цю революційну акцію за докладним пляном, розробленим у всіх

деталях. Соціальні революції мають свої закони і йдуть під знаком гасл, а не детальних планів. Треба покладатись на здоровий господарський досвід місцевого населення й дати йому змогу самому на місцях провести цю акцію на його розсуд.

Подана вище економічна програма дрібних власників є типовою програмою для захисту інтересів верстви дрібних власників усіх советських національних республік.

Але комуністична Московщина не тільки визискувала своїх громадян, а і у значно більшій мірі поневолені Москвою республіки та ще у значно більшій мірі, ніж самих москалів. Тому при народному перерозподілі поневолені Москвою республіки повинні одержати певне відшкодування акціями підприємств, розташованих на теренах самої Московщини. Таке відшкодування за систематичний грабунок Москвою поневолених нею народів можна провести у спосіб передачі національним республікам певної кількості акцій підприємств Московщини.

Повне чи принаймні в переважаючій своїй частині здійснення в ССР економічної програми дрібних власників утворить майже стовідсоткове дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього. Але такий стан не може тривати довго. Скорі почне зростати в числі пролетаріят та дрібна буржуазія і навіть капіталісти. Таке явище, безумовно, матиме місце у першу чергу в містах і виробничих центрах. Це є неминуче явище, яке треба вважати нормальним при вільному ринковому обігу, яке виникне з багатьох причин, а головне з причини майже жебрацького стану переважаючої більшості мешканців міст та виробничих центрів ССР. Крім того акції в розмірі трьохрічного фонду зарплатні дають тільки приблизно 500—600 золотих рублів царата на особу, та до того акції можуть бути видані тільки після стабілізації валюти, бо при інфляційній валюті їх видача приведе до значного ошукування одержувачів. Треба відмітити, що видача акцій у розмірі трьохрічного фонду зарплатні є лише першим кроком та у подальшому акційний дрібновласницький капітал треба довести не менше, як до 40-50% промислових і торговельних фондів, що є у державному посіданні. Разом з тим одержання мешканцями міста квартири у власність та селянами землі утворить і досить швидко міцну базу для розвитку дрібновласницького суспільства.

Так виглядає загальна схема тактики дрібних власників ССР в частині економічних проблем та захисту ін-

тересів матеріального характеру.

Ми вже казали, що соціальні революції мають свої закони, які штовхають маси до більш радикальних змін соціально-економічного устрою, ніж то є доцільним на даний відтинку його розвитку. Тому у випадку соціальної народної революції в СССР, маси можуть висунути прагнення значно більш радикального змісту, ніж «Економічна програма дрібних власників». Ці радикальні вимоги завжди будуть дрібновласницького характеру, бо народні революції завжди були і можуть бути керовані лише силою дрібновласницької стихії, а не якоюсь іншою. «Економічна програма дрібних власників» є спроба ввести дрібновласницьку стихію в певні більш практичні форми її дії. Але в час народної революції є мало шансів на успіх. Прикладом того може бути революція в Угорщині, під час якої серед робітників Угорщини ясно визначилася тенденція навіть у великих підприємствах здійснити не співвласність з державою, а утримати заводи у повному посіданні їх робітниками. У випадку народної соціальної революції в СССР, такі тенденції серед робітників будуть представлені навіть у більшій мірі, ніж в Угорщині. В час революції важко ввести розбурхане море дрібновласницької стихії в помірковане русло. Проте попереднє ширше ознайомлення підсоветських робітників з принципами співвласності може значно допомогти вдергенню поміркованого курсу соціальної революції в СССР. Одне з основних завдань цієї нашої праці саме і є сприйняття поширенню поміркованости дії дрібновласницької стихії в часи неминучої соціальної революції в СССР.

У випадку, коли б в СССР прийшло до скинення влади комуністів не шляхом революції, а зовнішньою силою чи внутрішньою організованою народною опозицією, то «Економічна програма дрібних власників» могла б бути найкращою економічно-програмовою базою для проведення радикальних соціальних реформ. Такі реформи були б з ентузіазмом сприйняті масами СССР.

«Економічна програма дрібних власників» була написана в 1947 році в ДІІІ таборі Ашаффенбургу в Західній Німеччині; повний текст програми був зреферований у спеціальній доповіді в 1948 році. В 1949 році був виданий друком скорочений зміст програми та в 1951 році був виданий друком переклад її в українській на німецьку мову.

Так фіксується початок поширення нашими дрібновласницьких ідей та «Економічної програми дрібних власників». Як ми вже мали нагоду подати, друковані примірники програми в українській та німецькій мовах були розіслані нашим політичним діячам та біля 700 книговірбінням Німеччини, Австрії, Франції, Англії, Канади та США. Крім того було

мию розіслано приблизно 500 примірників брошур в німецькій мові видатним політикам Західу та у тому ч слі приблизно 300 бургомайстрам Західної Німеччини. Реакція на мою пропозицію акцію була двохкімного роду, а саме: Багатьом імпонувала колосальна притягальна сила «Економічної програми дрібних власників», як одні з найсильніших методів поборювання комуністичної соціально-економічної системи. Неважко, мало хто звертав увагу на соціологічну суть ідеї, що були подані в програмі. Найприхильніше зустріли ідеї програми втікачі в ССР, що довгий час жили під владою Советів, звичайно, за винятком великої групи марксистів.

Є загально відомим, що нові ідеї дуже повільно сприймаються та особливо політиками. Так і в даному випадку емігрантські політики виявили максимум обережності і навіть пішли так далеко, що не наважилися передруковувати текст програми в своїй пресі.

Але тепер вже можна бути певним, що знайдуться популяризатори ідеї програми, коли міністер господарства Західної Німеччини проф. Ергарт заявив: «Прийшов час співвласності».

Є вже перша ластівка такої популяризації ідеї «Економічної програми дрібних власників». Росіянин інженер К. А. Крилов в журналі «Борьба» подав «свою» програму в розподілоч по акціях та в розподілоч квотир у власність, звичайно не посилаючись на автора «Економічної програми дрібних власників».

ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА ДРІБНИХ ВЛАСНИКІВ.

Дрібновласницька ідеологія в частині політичній, в доповненні та підсилення принципів економічної програми дрібних власників, повинна і може відстоювати та здійснювати такі програмові політичні, послідовно демократичні принципи:

1. Волю слова, друку, зібрань, організацій, сумління, нейдоторканість особи та недоторканість приміщень.
2. Вибори вільним, таємним, прямим, загальним та рівним голосуванням.
3. Повна рівноправність жінок з чоловіками у тому числі і в нормах зарплатні.
4. Державне страхування.
5. Право національних теренів на самовизначення аж до відокремлення.
6. Непорушність самостійних республік, що тепер за соціетською конституцією є самостійними республіками, та виправлення їх кордонів.
7. Вільні профспілкові організації та колективні угоди на працю.
8. Воля страйків робітників для захисту їх прав та економічних інтересів.

Так можуть бути зформульовані основні політичні вимоги підданців ССР до комуністичної влади, і з такими політичними гаслами підсоветські маси повинні йти на соці-

відмінним від положення їх братів по верстві в самому Советському Союзі, і для цих країн є вказаними основні принципи «Економічної програми дрібних власників» та політичних свобод, що були вище подані для дрібних власників самого СССР.

На закінчення накреслення тактики дрібних власників в країнах під владою комуністів лишилось відмітити, що соціальні революції завжди відбуваються під дією трьох основних чинників — політичних, економічних і національних. Вимоги політичних прав і свобод завжди є передвісниками назрівання соціально-національних революцій. Революційні рухи в сателітах та в самому СССР і зокрема на Україні свідчать, що тепер і «діти жовтня» прагнуть свободи. У відповідний слушний момент прийде політична й національна свобода, а за ними і соціальна революція дрібновласницького характеру.

2. КРАЇНИ ВІЛЬНОГО СВІТУ З ВИСОКИМ СТУПЕНЕМ МАТЕРІЯЛЬНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТИ ВЕРСТВИ ДРІБНИХ ВЛАСНИКІВ.

Коли в країнах під владою комуністів дрібні власники за економічною ознакою та за своїм психологічним наставленням повинні мати тактику революційного характеру з метою підготовки і здійснення народньої, соціальної і національної революції, то у вільному світі навпаки припустима тактика дрібних власників лише з метою досягнення поступової еволюції сучасних форм соціально-економічних відносин до форм дрібновласницького суспілства найближчого майбутнього. Коли в країнах під владою комуністів розрахунок дрібних власників на еволюційні зміни означає для дрібних власників цих країн продовження кріпацтва на багато років, то революційна тактика дрібних власників вільного світу приведе їх до кріпацької залежності такого ж характеру, яку має верства дрібних власників під владою комуністів. Під цю пору всяка революційна акція дрібних власників вільного світу є найбільшою загрозою для них самих. Бо у цю пору всяка революційна акція буде використана найлютішим ворогом дрібних власників — комуністами для економічного закріпачення та

політичного обезправнення дрібних власників вільного світу. Вже 40 років тактика комуністичної Москви і комуністів інших держав полягає в тому, щоб втягнути дрібних власників вільного світу в поважні революційні акції. Їхнєю метою є розпалити полум'я дрібновласницької стихії, та, коли дрібновласницька стихія вийде з берегів, втратить поміркованість своїх прагнень та тому підпаде під вплив комуністів, спровокувати маси на соціальну революцію проти економічного ладу вільного світу. Як відомо, досі комуністи у цьому відношенні не мали успіху в жодній країні вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості дрібновласницьких мас. Але комуністи продовжують сподіватись слушної нагоди для використання дрібновласницької стихії мас вільного світу для закоплення влади і закріпачення цих мас.

Отже, перший принцип тактики дрібних власників країн вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості полягає в збереженні демократичних свобод і в сприянні еволюції сучасних соціально-економічних форм до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, абсолютно уникаючи яких би то не було революційних кроків, як найбільшої загрози для верстви дрібних власників у широкому розумінні цієї верстви.

Еволюційна тактика дрібних власників вільного світу є вказаною не тільки небезпекою потрапити під комуністичну диктатуру навіть при найменших революційних кроках, а і більш важливими чинниками. Країни вільного світу є фортеця демократичного правопорядку всього людства і ця фортеця демократії є фундамент, на якому тільки і може бути розбудоване дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього, яке є єдиною формою соціально-економічних відносин, що може задоволити дрібних власників та вивести людство з соціальних потрясень наших часів. Мало того, соціально-економічні відносини країн вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості дрібних власників швидко еволюціонують до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього. Нарешті більше того, як ми вже відмічали раніше, теперішнє суспільство вільного світу суттю не є капіталістичне чи буржуазне. Процес його еволюції в напрямку наближення до деяких основних особливостей дрібновласницького суспільства так далеко просунувся вперед, що є повна можливість вважати його за переходову форму до дрібновласницького суспільства, а не за капіталістичне су-

пільство, як його класифікує комуністична та соціалістична пропаганда. Повторюємо - правильним критерієм для класифікації суспільств може бути лише критерій стани у розподілу народного прибутку і тільки він. А класифікація суспільств по цьому критерію повністю обґруntовує правильність віднесення сучасного суспільства вільного світу до типу суспільств, що є переходовими до дрібновласницького суспільства. Так визначаються дві основні засади тактики дрібних власників вільного світу.

Щоб намітити певні конкретні напрямні тактики верстви дрібних власників вільного світу, треба коротко зупинитись на стані дрібновласницьких рухів різного характеру, а саме:

1. Найдавнішим дрібновласницьким рухом є коопераційний рух. Але цей рух вже довший час перебуває під впливами соціалістів. Тому він лише допомагає економічному зміцненню дрібних власників і в той же час не організовує їх ідеологічно.

2. Майже в кожній державі були рухи і навіть дрібні партії, що намагались захищати інтереси дрібної буржуазії та частково і дрібних власників переважно селян. Всі вони ставили собі за мету захист окремих інтересів своєї партії чи руху і були далекі від ідеологічно широкого охоплення проблеми захисту інтересів дрібних власників, як верстви.

Такого характеру рухом, а пізніше і партією є спонтанно утворений рух «неплатників податків» у Франції під лідерством дрібного крамаря Нуаджарда. Є ясним, що рух виник та так окріп та розвинувся, що тепер мас 55 послів в французькому парламенті, як наслідок незадоволення широких мас дрібних крамарів, ремісників, дрібної буржуазії та частини селянства податковим тиском держави на ці здебільшого типові прошарки верстви дрібних власників Франції. Ще з кінця війни, в наслідок хронічних забігків по націоналізації після війни промисловості, найбільший податковий тягар ліг на плечі дрібних власників Франції. Знічний розмір націоналізації сильно послабив роль капіталістів. Все це взяте вкупні утворило стан, що примусив дрібних власників стати в обороні своїх природних дрібновласницьких інтересів. Дрібновласницька стихія вийшла з берегів. Рух почав економічний спротив. Набув розголосу. Придбав прихильників.

Не можна недооцінювати значення цього руху. В тій чи іншій формі цей рух буде розвиватися, як організований спротив дрібних власників соціалістичним експериментам, хоч мається враження, що в русі ще і дося бракує ідеологічної повноти, щоб охопити дрібних власників робітників та службовців, як за економічною ознакою, так і за їх психологічним наставленням.

3. Окреме місце в дрібновласницьких рухах, та до того дуже своєрідне, посідає США. Як ми вже зазначали, на цю пору США вже є на 25% дрібновласницьким суспільством найближчого майбутнього. Тим часом не

є там відомими якісь ширші дрібновласницькі рухи, а тим більше партії. Мається враження, що самі дрібні власники в США найменше є причасні до якоїсь організаційно-суспільної праці дрібновласницького напрямку. Але такий стан речей є повністю зрозумілим. Дрібним власникам Америки не загрожують наслідки значних націоналізацій промисловості та збільшення податків на дрібних власників, як це є у Франції. Отже, їм нема чого організовуватись. Ми навіть мусимо сказати більше. Нема сумніву, що подані нами в цій праці ідеї в США не можуть бути сприйняті масами та навіть не надаватимуться для зрозуміння, та багатьом здаватимуться зайвими, бо ці проблеми для пересічного американця не є бірючими проблемами.

Проте великий відсоток дрібних власників в суспільнстві США не є наслідком лише високих реальних заробітків працюючих Америки. Високе оподаткування прибутків великих підприємств, що було введене у 30-х роках при президенті Рузвелті, послужило потужним стимулом для промисловців піти на запровадження співвласності. Багато хто з підприємців вважав (і цілком слід), що співвласність корисна не тільки для робітників, а і для підприємства, бо зменшує число конфліктів між робітниками та підприємством та дає змогу зменшити суму податку та цим і акційним капіталом робітників вдержувати в підприємстві більші кошти ніж в умовах високого оподаткування прибутків без співвласності капіталу і праці. Власне високий відсоток підприємств Америки з примінення принципу співвласності є наслідком ініціативи деяких підприємців. Державна ж влада стойть осторонь цього такого корисного для суспільства експерименту.

4. Інший розвиток ніж в Америці мають дрібновласницькі ідеї в Західній Німеччині. Після війни Німеччина опинилася у дуже складній ситуації соціально-економічного порядку. В Східній Німеччині Москва запровадила соціалізм свого зразку. В Західній Німеччині при допомозі США і Англії розвинувся та зміцнів соціально-економічний устрій типовий для країн вільного світу. Але в самій Західній Німеччині найпотужніша в Європі марксистська партія соціалістів прагне до влади, щоб запровадити і в Західній Німеччині соціалізм, що за їх сподіваннями, має бути «демократичним соціалізмом». Західнонімецьким марксистам видається, що їх плян здійснення соціалізму в Західній Німеччині не тільки задовольнить народ, а і сприятиме скорому об'єднанню Німеччини.

Тим часом німецькі марксисти вже третій раз програють на виборах на користь демократичної партії ЦДУ, лідером якої є визначний політичний діяч післявоєнної Німеччини др. К. Аденауер. Ще у 1953 році з'їзд цієї партії ухвалив в промисловості Західної Німеччини провести в життя принцип співласності. На виборах до парламенту 1957 році ЦДУ виступала в пропаганді з певним наголосом на обіцянки провести соціальні реформи по запровадженню співласності. В такому сенсі вів виборчу кампанію міністер господарства Ергарт, заявляючи, що «настав час співласності» і що «реформи будуть провадитись поступово та продаж заводу «Фольксваген» є лише першим кроком у цьому напрямі». Отже, проект закону про співласність, що є опрацьований соціальною комісією фракції ЦДУ Бундестагу, і зміст якого ми подали раніше, має характер попереднього означення з основною напрямною низки соціальних реформ, що мають бути втілені в соціальне законодавство протягом наступних 4 років. Сам др. Аденауер після виборів, коли довідався про близьку перемогу його партії, дослівно заявив таке: «Це визначає, що клясова війна не буде далі елементом в німецькій політиці».

З цієї заяви дра. Аденауера можна зробити лише висновок — яке велике значення надає державний діяч такого формату, як др. Аденауер, соціальним реформам, що його партія має провести у ближчому майбутньому в Західній Німеччині. Дійсно, коли партії др. Аденауера пощастиТЬ провести реформу у такому дусі, як вона подана в проекті закону, то це принесе найбільше послаблення клясової ворожнечі і не тільки в Німеччині, бо це буде зроблений початок реформ, які визначатимуть здібність вільного світу ввести дрібновласницьку стихію робітничих мас в більш активну боротьбу проти комунізму. Це буде відкрита нова сторінка в соціальному законодавстві, що радикально змінить марксистській напрямок дотеперішнього соціального законодавства деяких держав вільного світу.

Характерно, що деякі несоціалістичні партії інших держав вільного світу висловлюють сумнів з приводу поданої вище заяви др. Аденауера. Їм видається, що соціалістично наставлена частина робітників навіть і після реформ співласницького напрямку будейти за марксистами.

Але кремлівські диктатори, як найкраще обізнані в силі і особливостях дрібновласницької стихії, проявили не аби яку стурбованість навіть з приводу одного наміру

уряду Німеччини продати державний завод «Фольксваген» по народних акціях дрібним власникам Німеччини. Сам Хрущов одразу зареагував, заявляючи таке: «Робітники Німеччини не дадуть одурити себе». Така стурбованість Хрущова є для нас цілком зрозумілою. Вже 40 років Кремль поліційним і економічним терорами поборює дрібновласницьку стихію своїх підданців в самому СССР і не має успіху. Навпаки, за цей часдр і бновласницька стихія підсуетської людини значно зросла на силі. В той же час Кремль через свої п'яті колони використовує для своїх цілей дрібновласницьку стихію частини робітників вільного світу. Кремль розуміє, що реформи на користь дрібних власників робітників вільного світу можуть швидко знизити масовість його п'ятих колон та ще до того дуже підсилють супротив дрібних власників у самому СССР. При такій загрозі Соєти навіть примушені піти на значну підтримку соціал-демократів вільного світу, бо ж небезпека для Москви є надто великою, а марксисти Заходу вже почали у різний спосіб запекло поборювати ідею реформ дрібновласницького напрямку.

Підсумовуючи короткий виклад дрібновласницьких рухів в країнах вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості верстви дрібних власників, можна констатувати, що на цю пору ініціатива рухів переважно перебуває в руках осіб, груп і лише однієї великої партії ЦДУ в Німеччині. Всі ці рухи щене мають опрацьованої дрібновласницької ідеології та програми. Найбільше досягнення дрібновласницьких рухів є початок запровадження співласності шляхом дотичного соціального законодавства. Найповажнішою хибою їх є покищо слабі впливи в колах робітників, як наслідок відсутності опрацьованої ідеології верстви дрібних власників.

Подане вище обумовлює характер конкретних моментів тактики дрібних власників у країнах вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості мас. Основний наголос в тактиці має бути на моментах, що безпосередньо торкаються робітників Заходу, а саме:

1. Дрібні власники вільного світу мають своїм першим завданням рішуче виступати проти всяких проєктів націоналізацій, соціалізацій та плянової господарки, щоб не потрапити в соціалістичну касарню і визиск державою, як це сталося в СССР та його сателітах.

2. Дрібні власники вільного світу повинні підтримувати ідеї співласності і домагатись законодавчого оформлення

лення співласності, а не лише шляхом угод з окремим роботодавцем.

3. Дрібні власники Заходу мають домагатись співласності лише у формі участі в чистих прибутках у розмірі певного відсотку таких прибутків з одержанням іменних акцій на суму їхньої частини прибутку.

4. Зasadничо за ідеологією дрібних власників слід домагатись законодавчого оформлення участі в прибутках великих підприємств господарського призначення, які належать як приватному так і державному чи муніципальному капіталу.

Так можуть бути зформульовані основні пункти тактики верству дрібних власників держав вільного світу з високим ступенем матеріальної забезпеченості мас. Не важко бачити, що основна ідея поданої тактики полягає в законодавчому урегулюванні сучасного стану відносин між роботодавцем і працею. Суттю всяке підвищення реальної зарплатні, зменшення робочого дня та збільшення відпустки може здійснюватись лише за рахунок чистих прибутків. Про це ми вже мали нагоду писати. За останні 50-60 років робітники вибороли дуже значне підвищення реальної зарплатні, але завжди від випадку до випадку, коли щастливо їм цього досягти. Вимоги робітників часто бувають перебільшеними. Після певного торгу, який часто супроводжується страйками, дещо поступаються робітники, дещо роботодавці. Але, коли суперечка супроводжуvalась страйком чи локаутом, то поважні матеріальні втрати несе одна і друга сторона, часом й інші галузі господарства, що самі не брали участі в конфлікті. Участь робітників в прибутках підприємства є наступним кроком в розвитку соціально-економічних відносин вільного світу. Чим скорше цей крок буде зроблений тим швидше буде у значній мірі упорядкований стан постійних конфліктів в господарстві вільного світу. Разом з тим нормальний еволюційний розвиток визначає перехід до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

Участь у прибутках підприємства принесе робітникам значні духові та матеріальні відбутки, а значить і втрати для приватного державного чи муніципального капіталу. Але, як ми бачили, ініціатива введення співласності завжди виникає не від робітників. Частина робітників є під впливом марксистів, і марксисти настроюють їх проти співласності. Тим часом підприємці починають швидко усвідомлювати концепцію запровадження співласності, щоб уникнути соціальних потрясень. Для розвитку суспільства в напрямку нормальності його еволюції не має ніякого значення від кого виходить ініціатор реформ, аби тільки ці реформи відповіли напрямку еволюції суспільства.

В пунктах тактики ми не вказували у відсотках розміру участі робітників у прибутках, бо для початків є важливішим здійснення принципі-

пу. Розмір може бути відрегульований у процесі закріплення форм співвласності. Зрозуміло, що і при формах співвласності робітники матимуть змогу захищати свої права та інтереси у той же спосіб, що і тепер.

Окремо треба підкреслити, що в законодавстві про участь робітників у прибутках підприємства мусить бути дане право не одержувати частини притутку тим з робітників, що є проти принципу співвласності.

3. КРАЇНИ ВІЛЬНОГО СВІТУ З НИЗЬКИМ РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОТУЖНОСТИ ВЕРСТВИ ДРІБНИХ ВЛАСНИКІВ.

До країн вільного світу з низьким рівнем економічної потужності верстви дрібних власників слід віднести азійські країни та країни Африки. Народні маси цих країн знаходяться саме тепер під дією трьох основних чинників соціологічного порядку, а саме: 1. Дрібновласницької стихії, 2. Національного відродження та 3. Примітивного демократизму. Всі ці соціологічні чинники духового та економічного порядку являють собою той великої сили комплекс, що обумовлює особливий характер тактики дрібних власників цих країн. Сполука дії цих чинників обумовлює собою дуже сприятливий ґрунт для поширення революційних настроїв і рухів, як національно-визвольного так і соціального характеру. Коли ще взяти під увагу, що три названі чинники діють серед мас на 90 відсотків неписьменних, то можна собі повністю уявити весь загрозливий стан в цих країнах з сотками мільйонів населення.

Загроза полягає в тому, що комуністи можуть використати силу всіх трьох чинників для захоплення влади та закріпачення дрібних власників цих країн. Комуністи в Азії вже підкорили собі Китай, Північну Корею, Тібет і Північний Ветнам. Сирія вже стала сателітом Москви, а Єгипет є повністю під впливами Кремля. Отже, найлютиший ворог дрібних власників вже підкорив собі сотки мільйонів дрібних власників Азії і чатує на дальшу здобич.

В світлі цих фактів тактика дрібних власників країн вільного світу з низьким рівнем економічної потужності верстви дрібних власників мусить полягати в наступному:

1. Уникати навіть найменших революційних заворушень проти кого б то не було, бо ці заворушення використають комуністи для захоплення влади, запровадження своєї диктатури і закріпачення дрібних власників.

2. Домагатись земельних реформ з одержанням землі у власність, а не в користування.

3. Домагатись запровадження участі робітників у прибутках підприємств і рішуче виступати проти соціалізації, націоналізації та муніципалізації приватних підприємств, щоб не потрапити в соціалістичну касарню.

4. Домагатись широкого соціального забезпечення на взірець такого в Західній Європі.

5. Нарешті, домагатись усунення решток каstового устрою та феодальних рідносин.

Проте народи країн вільного світу з низьким рівнем економічної потужності не є в стані розв'язати всі ці великих проблем тільки своїми силами без допомоги Заходу. Найбільшу допомогу багатьох з цих країн і своєчасно дала Англія пішовши назустріч національно-визвольним прагненням багатьох країн. Американська допомога відсталим державам теж має велике значення. Але, хоч лідер американської партії Демократів Стівенсон вже 5 років тому переконливо доводив необхідність проведення земельних реформ в державах південної Азії, думаемо, що справа не посунулась далі розмов про земельні реформи. Отже, найважливіший чинник, що діє в суспільстві розглянутих на ми країн, досі не є опанований та спрямований на користь вільного світу і в цьому є найбліжча небезпека для всього вільного світу.

Дрібновласницька ідеологія та інші соціологічні концепції та верстви.

В попередньому розділі ми зупинялися на тактиці дрібних власників щодо реально існуючих соціологічних систем в тереновому означенні їх та спіціфічних інтересів дрібних власників на цих теренах та найближчих політичних та економічних конечних заходах дрібних власників цих теренів для захисту інтересів своєї верстви. Трактували тактику дрібних власників щодо об'єкту її дій на весь комплекс обставин теренового характеру.

В цьому розділі до питання тактики верстви дрібних власників ми маємо підходити з точки зору суто ідеологічної окремішності ідеології дрібних власників і у зв'язку з цим намітити її ставлення до інших ідеологій. У цьому розділі ми маємо на меті трактувати питання ставлення до тепер конкретно діючих соціально-економічних ідеологій і систем, що ведуть активну політичну, пропагандивну та державно-будівельну роботу в різних державах, у різних формах, але завжди в напрямку здійснення ідеалів своєї соціально-економічної та політичної системи та ідеології.

У цьому розділі ми маємо торкнутись також концепцій, які ще навіть у деяких випадках не знайшли свого втілення в конкретних реальних формах, але які в своїх соціально-економічних шуканнях та пропаганді мають той чи інший вплив на соціально-економічні погляди більшої чи меншої частини людства.

Під цим поглядом тепер є такі конкуруючі та поборюючі одна одну соціально-економічні концепції — ідеологія комуністична, соціалістична демократична, кооперативна та капіталістична. Всі ці ідеології є досить відомими, а тому ми не маємо наміру зупинятись на їх характеристиці в повному обсязі цього питання, а лише підкреслимо окремі моменти в них, які є важливими для чіткішого встановлення відношення до них ідеології дрібних власників, як за свою економічною потуж-

ністю, так і за своїм психологічним наставленням.

Перш за все треба відмітити, що всі три перші ідеології виникли з метою боротьби проти капіталізму; захист ними інтересів пролетаріату і малопотужних дрібних власників випливає з цієї основної мети. Але в своїй боротьбі проти елементів усякої (а не тільки великої) власності ці три течії підпорядковують цій боротьбі все і в тому числі й інтереси пролетаріату, а тим більше інтереси дрібних власників.

Ідеологія дрібних власників базується на боротьбі дрібних власників за економічною й психологічною ознакою проти державного капіталізму, який обстоюється всяким соціалізмом, а особливо марксистського напрямку. Ідеологія дрібних власників викристалізувалась в умовах підсівєтської дійсності, в якій державний капіталізм найвиразніше виявився. Ідеологія дрібних власників спрямована проти соціалізмів всіх зразків, оскільки вони обстоюють передачу засобів виробництва державі чи органам місцевого самоврядування, а не йдуть на демократизацію капіталу державного, муніципального чи приватного. В цьому основна різниця між ідеологією дрібних власників і трьома соціалістичними напрямками.

Може виникнути помилкове уявлення, що дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього є ні чим іншим, як так званим кооперативним ладом. Мусимо підкреслити, що це є цілком інші напрямки. Ідеологія кооперативного ладу у першу чергу ставлять завдання підготовки людства до соціалістичного ладу, а тому завжди прагнуть обмеження приватної ініціативи до мінімуму. Дрібновласницька ж ідеологія стоїть навпаки за повну волю приватної ініціативи та лише вбачає неминучим та корисним для вільного світу запровадження співласності лише шляхом участі робітників в прибутках, але в країнах під владою комуністів шляхом безконтактної передачі частини акцій підприємств. В дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього роль фахової буржуазії має зрости, хоч пересічна висота прибутку на їх капітал знизиться відсотків на 40.

Кооперативна система завжди прагне до певного західження своїх членів за виробництвом, шляхом заборони виплати паїв раніше кінця року, та заряджуючи неможливість одержання праці в кооперативному підприємстві не члену кооперативу. Взагалі кооперативний лад всім своїм духом являє прагнення виховати людину для соціалістичного суспільства, а тому в першу чергу намагається притуплювати й заглушувати природнє

му не без успіху поширюють у вільному світі такі погляди, які б не шкодили доктрині Маркса. Інфільтрація явних й прихованых соціалістів в різні установи, що вивчають СССР, є така давня й така значна, що не буде помилкою припускати, що всі ці установи повністю опановані соціалістами. Соціалісти розглядають всі явища в СССР крізь марксистські окуляри та тлумачать їх в інтересах соціалістичної доктрини. Цим пояснюється те, що вільний світ по багатьох проблемах советознавства не має об'єктивного, всеобщого та правильного уявлення. Отже, навіть у такий недемократичний антинауковий спосіб соціалісти, намагаються розбудувати свої відхідні позиції для успішнішого оволодіння післякомуністичною спадщиною.

Проти всіх цих підступних намагань соціалістів ще раз ошукати народні маси СССР і його сателітів дрібні власники мають вести рішучу боротьбу. Майже вся промисловість СССР і велика частина промисловості сателітів збудовані комуністами не тільки потом та мозолями дрібних власників, але вони збудовані на кістках десятків мільйонів закатованих комуністами дрібних власників, які, в той чи інший спосіб, відстоювали свої, як економічні, так і духові та національні інтереси верстви дрібних власників. І тільки дуже невеликий є відсоток тих, що загинули під Советами в боротьбі за соціалізм. Від комуністичного поліційного та економічного терору загинуло значно більше дрібних власників, ніж соціалісти всього світу мають своїх членів. Також не треба забувати, що найбільша частина соціалістів Росії досить скоро після захоплення комуністами влади вступила в комуністичну партію та активно брала участь в всіх репресіях спрямованих проти дрібних власників. Отже, соціалісти не мають жодного морального права претендувати на посідання акумульованих комуністами цінностей, бо таке моральне право належить лише дрібним власникам СССР. Тому дрібні власники в противагу намаганням соціалістів відстоюють принцип народного перерозподілу та відшкодування на користь широких мас.

Підсумовуючи зasadничі тактичні позиції дрібних власників щодо соціал-демократів, можна намітити такий основний напрямок. Поки соціал-демократи стоять на справжніх демократичних позиціях та ведуть безкомпромісну боротьбу проти комунізму, дрібні власники в цей відповідальний момент можуть іти на співпрацю з ними в боротьбі за демократичні засади та в беззастережності боротьбі проти комунізму.

ктаторів, як Ленін, Сталін, Гітлер та Хрущов та їх більшого оточення виграють дуже важливу роль в процесі створення диктатури й надання їй особливо жорстокого характеру. Але диктатори не вилазять з пекла та не падають з місяця. Диктатури завжди творяться на ґрунті поширення якоїсь недемократичної ідеї та потім спираються на якусь верству та апарат державних службовців. Новітні диктатури, що виникли як наслідок поширення соціалістичних ідей, мають дуже істотну особливість. В них верствою, на яку спирається диктатура, є верства державних службовців. Ця важлива особливість новітніх диктатур дає їм не аби яку стабільність.

Спостереження новітніх диктатур доводять, що процес утворення верстви державних службовців починається переходом членства партії в становище державних службовців, та закінчення процесу формування верстви приходить тоді, коли і маси позапартійних державних службовців усвідомлять окремішність своїх інтересів від інтересів фахових груп робітників та селян. Тоді верства державних службовців швидко і значно наближається до ідеології пануючої партії та вся верства набирає певну внутрішню єдність. Маємо враження, що націонал-соціалістична Німеччина не встигла досягти закінчення формування своєї верстви державних службовців. Але в СССР цей процес закінчився вже більше як 20 років тому.

Характеристику верстви державних службовців ССРС ми дали в нашій брошури «Політичні настрої підсноветських мас» у статтях: «Червоний централізм», «Політичне обличчя енкаведистів», «Члени комуністичної партії» та «Працюючі паразити». Тому у цій праці до цього питання не маємо наміру повернутися. Тільки відмітимо, що в СССР класовий антагонізм поділяє суспільство на верству державних службовців (комуністів та позапартійних) з одного боку та з другого боку робітників та селян. Цей антагонізм базується на тому, що робітники й селяни бачать у верстві державних службовців і, звичайно, у першу чергу в комуністичній її частині винуватців всіх своїх нещасть. Разом з тим позапартійні службовці СССР, які, як правило, ретельно виконують всі комуністичні зарядження, також не втішаються симпатіями робітників та селян.

У вільному світі не бракувало таких, які сподівались на повний залам диктатури після смерті Сталіна. Вони не ураховували основного, що диктатуру підтримувала наймогутніша верства в СССР — верства державних службовців. Ця верства після смерті Сталіна висунула

турі державного апарату комуністичної держави дрібні власники мають відстоювати корінні зміни, саме в бік послаблення його впливів, його питомої ваги та зменшення його кількости. Треба психологічно ізолятувати ту верству, з якої виходять диктатори. Дрібні власники вже не раз спробували на своїх спинах дію апарату працюючих паразитів в часи рабства, кріпацтва та тепер під владою комуністів.

Саме тепер соціологічна роль вищих державних службовців комуністичних держав є у фокусі уваги вільного світу. До цього спричинилася книга одного з бувших найвпевненніших комуністичних лідерів Югославії **Мілована Джиласа** під оглавом «**Нова еліса**». Книга зараз перекладається на 8 основних мов. Вже один оглав говорить про те, що автор в основному правильно характеризує класові антагонізми в комуністичному суспільстві. Коли додати що до цього поданий автором бічуючо-негативний образ комуністичної верхівки, то можна бути певними, що книга **Мілована Джиласа** спричиниться до крашного усвідомлення особливостей класових антагонізмів у соціалістичному суспільстві.

У цій нашій праці ми не мали змоги докладно зуцінитись на проблемах характеристики напануючої верстви комуністичних держав. Але важливість розробки цих проблем є настільки значна, що думаєм у недалекому майбутньому видати друком написану нами раніше брошуру під оглавом «**Працюючі паразити. Наша епоха — епоха інтелігенції**».

Тактика дрібних власників по відношенню до соціально-економічного устрою країн вільного світу, що, за означенням марксистів, є капіталістичним устроєм, має базуватись на таких засадах:

1. Поскольки соціально-економічна система переважаючої більшості держав вільного світу вже є в стані переходу до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, то тактика дрібних власників має сприяти прискоренню цього еволюційного процесу.

2. Держави вільного світу зараз ведуть боротьбу проти найстрашнішого ворога дрібних власників — комунізму. Тому дрібні власники мають повністю підтримувати ці держави та теперішній іх соціально-економічний устрій.

Ідеологі буржуазії, як і соціал-демократи, теж мають свої пляни на спадщину після краху комуністичної соцетської держави. Проте їм не треба забувати, що робітники, серед яких багато є дрібних власників за економічною ознакою, бояться комунізму й тільки тому зараз не виставляють своїх вимог у рішучих формах. Після зникнення загрози комунізму, тактика робітників зміниться в бік більшої рішучості. Тому за дрібновласницькою тактикою вже тепер необхідно провести в державах вільного світу низку реформ, як у земельних справах у формі земельних реформ, так і в промисловості у формі запровадження співвласності шляхом

участи в прибутках. Чим раніше це буде проведене в життя у спосіб реформ, тим легше буде подолати комунізм та уникнути значних соціальних потрясень після заламу комунізму. Отже, ідеологам капіталізму у першу чергу треба думати не про післясоветську спадщину, а щоб взагалі встояти на ногах і особливо після заламу комунізму.

Окремо стойть питання тактики верстви дрібних власників щодо інших верств суспільства вільного світу.

Раніше ніж трактувати це питання, необхідно коротко торкнутись методи класифікації верств, що її застосовують марксисти, і яка має істотні хиби. Мало того, марксистська класифікація верств пропагується марксистами так довго і так насторілько, що, можна сказати, впрост вілася в свідомість найширших мас. Хибність класифікації верств суспільства є наслідком двох хибних заложень доктрини Маркса — повне ігнорування духовно-моральних чинників, як чинників розподілу суспільства на антагоністичні групи, та хибність марксистського критерія при класифікації суспільства на верстви по антагонізмах економічного порядку.

Перша хиба є найповажнішим недоліком, бо спричинилась до повного занедбання розробки класифікації верств по антагонізмах духовно-морального характеру. Тим часом всяке суспільство та у всі часи мало і має розподіл на верстви по критерію духовно-моральних якостей. У цій праці ми не маємо можливості докладно зупинятись на визначеню верств по духовно-моральних прикметах. Цю проблему ми досить докладно трактуємо в нашій брошурі: «Працюючі паразіти. Наша епоха — епоха інтелігенції», на яку ми вже посидалися. За нашими поглядами сучасне суспільство за духовно-моральним критерієм може бути поділене на три верстви, а саме:

1. За термінологією Тугана-Барановського на інтелігенцію, як верству таких високоморально-духових якостей, яка має таку силу духа, що здібна при всяких обставинах відверто захищати об'єктивну правду. Це означення інтелігенції, як верстви високих моральних і особливо духових вартостей абсолютно не збігається з поширенним поглядом, по якому до інтелігенції є принадлежними всі інтелектуали, незалежно від їх духовно-моральних персональних прикмет. До верстви інтелігенції по своїх персональних високоморальних та духових якостях можуть належати та часом навіть у дуже великий

кількості належать особи дуже мало освічені, а то і зовсім неписьменні. І навпаки, високоосвічені інтелектуали часто і часом масово не можуть бути віднесені до верств інтелігенції, як непосідаючи належних морально-духових прикмет.

2. Верстві інтелігенції протистоять особи, що не тільки своєю діяльністю спричиняються до злочинів, антиморальних вчинків та систематичного нехтування принципу об'єктивної правди. В сучасних умовах такою верствою є працюючі паразити за нашою термінологією, бо саме вони зараз найчисельніше представлені в цій верстві і допускаються найбільших аморальних вчинків.

3. Між цими двома антагоністичними верствами по ознакоці духовно-моральних прикмет знаходиться верства, за нашою термінологією — плентачів. Це є завжди найчисельніша верства при розподілі суспільства на верства за ознакою персональних морально-духових якостей. Ці особи завжди є прихильниками об'єктивної правди, але їм також завжди бракує горожанської мужності, коли цю правду треба захищати чи виборювати у вагато разів сильнішого гнобителя цієї правди. Тому в демократичних країнах ця верства завжди і рішуче йде за інтелегенцією, але, коли така країна потрапляє під владу диктатури, ця верства спочатку займає позицію невтралітету, а потім плentaється за диктатурою та тим підтримує її.

Так виглядає схематичний нарис розподілу всякого суспільства на верства за ознакою персональних високих морально-духових якостей.

Що торкається другої вже менш поважної хиби марксистської класифікації верств суспільства, то вона полягає в наступному. Марксисти класифікують суспільство на верства по тій же самій ознакоці наявності у тієї чи іншої особи власних засобів виробництва, як вони класифікують соціально-економічні відносини різних суспільств на типи суспільств. При такому критерії чисельні групи часом навіть дуже високо оплачуваемих урядовців, як держави так і приватних підприємств вільного світу, пограплюють до пролетаріату у всіх випадках, коли ці особи повністю проживають свою високу зарплатню. У таких же випадках до пролетаріату потрапляють ті, що займаються вільними професіями — актори, письменники та багато інших. Разом з тим, скажемо, селянин, що має навіть кlapтик власної землі за марксистським критерієм заличується до дрібної буржуазії. У вільному світі хибність марксистської класифікації верств суспільства не приносить кривди чи вигод ко-

тики верстви дрібних власників щодо верстви суспільства за критерієм високих морально-духових прикмет.

3. Дрібновласницька ідеологія, за всім своїм духом, обумовлює якнайтіснішу співпрацю з верствами за економічною ознакою, що саме межують з дрібними власниками. Такими верствами є дрібна буржуазія, особливо малопотужна, та переважно заводський пролетаріат і батраки. Отже, дрібні власники мають завдання як у найбільшій мірі поширити впливи своєї ідеології на ці дві сусідні верстви. У цьому відношенні найбажливішим завданням часу є пропаганда дрібновласницьких ідей серед пролетаріату та взагалі робітників. Безумовно, ідеологія дрібних власників матиме дуже багато прихильників серед селян, ремісників та дрібних крамарів. Що ж до робітників, то тут ще сильними є впливи соціалістичної ідеології, й тому основна увага мусить бути скерована на подолання цих впливів серед пролетаріату. Треба впливати, як на пролетарську масу взагалі, так і особливо на робітничі організації — профспілки — навіть на членство соціалістичних партій, як і на їх провід. Власне швидкість розвитку впливів дрібновласницької ідеології і залежить від успіхів у цьому напрямі. Тут треба перебороти пропагандивні впливи соціалістів і особливо марксистів. Можна наперед сказати, що у цьому відношенні найбільш вирішально допоможе популяризація серед робітників, як основної ідеології дрібних власників, так особливо конкретних програмових точок щодо захисту інтересів робітників які викладені в економічній програмі дрібних власників для різних країн. Проте слід сподіватися шаленого спротиву соціалістів усіх напрямків, їхніх заходів, спрямованих на дискредитацію дрібновласницької ідеології та її програмових вимог.

4. Нарешті треба окреслити тактику дрібних власників до сучасної верстви буржуазії, як промислової, так і торговельної. Як ми вже мали нагоду коротко відмітити, треба розрізняти буржуазію фахову від нефахової, за нашою термінологією. Фахова буржуазія крім посідання значних капіталів завжди є першокласними знавцями умов постачання сировиною її якості, умов збути краму та його якості та знавцями відповідних технологічних процесів. У вільному світі власне фахова буржуазія є тою організаторською силою, що виявилася здібною, при постійному зрості життєвого стандарту працюючих, швидкими темпами розгорнати господарство цих народів. Нефахова буржуазія диспонує лише фінансами і тому її роль є другорядного характеру.

теру.

За більше ніж 100 років господарської та політичної діяльності буржуазії як верстви роля її зазнала істотної зміни. На теперішні часи буржуазія у вільному світі втратила політичні позиції та впливи на користь верстви інтелігенції двох основних напрямків — демократичної і соціалістичної. Але повністю зберігла свою роль організатора господарства вільного світу. Вже на початок п'ятидесятих років цього століття стало ясним, що заломилась атака соціалістів на господарську роль фахової буржуазії вільного світу. На 25 відсотків дрібно-власницька Америка була тією фортецею фахової буржуазії, що спричинилась до заламу атак соціалістів.

Дрібні власники зasadничо можуть вітати, як корисне явище, посилення політичних впливів демократичної інтелігенції і втрату буржуазією її політичних позицій та впливів, бо політична влада буржуазії в сподіці з її економічною ролею зовсім не є в інтересі дрібних власників. Взагалі розподіл влади економічної і політичної між верствою інтелігенції, як верствою високих морально-духових якостей, і верствою фахової буржуазії, як верствою високих господарських прикмет, є нормальній і корисний для дрібних власників процес еволюції соціально-політичних відносин вільного світу. Отже, обмеженість ролі сучасної буржуазії утворила стан, що повністю відповідає ролі буржуазії в дрібновласницькому суспільстві найближчого майбутнього. З цього всього висновок, що дрібні власники мають стриміти до максимального використання високих господарських здібностей фахової буржуазії, а не поборювати її.

Як відомо, соціалісти прагнуть до усунення буржуазії, як класи та пропонують передати керівництво та організацію господарства «суспільству» піляхом удержавлення. Поки що переважаюча частина сучасної верстви буржуазії вільного світу є незамінним фахівцем, то удержавлення приватних підприємств потягне за собою переведення фахової буржуазії в стан державних службовців, а це приведе до декваліфікації її до рівня ділових якостей державної бюрократії.

Вільний світ має такі групи службовців: державні службовці, службовці приватних підприємств, самоуправ та кооперацій. Крім того вільний світ має чисельну, групу інтелектуалів вільних професій. Такий стан утворює певну диференціацію інтересів всіх цих груп інтелектуалів.

Дрібновласницька ідеологія приводить цей стан розподілу робітників інтелектуалістів на групи, як чинник діючий проти утворення всеохоплюючої верстви державних службовців і утворення «нової класи» — небезпечного ворога демократії та дрібних власників.

Так повинна виглядати тактика верстви дрібних власників у наші загрозливі й бурхливі часи.

Ближчі перспективи.

Вільний світ зараз є в стані холодної війни проти комуністичних держав. У перший ліпший мент холодна війна може перейти у третю світову війну, в якій сили демократичного Заходу з його соціально-економічною системою, що швидко еволюціонує до форм дрібновласницького суспільства, з його високоморальною інтелегенцією та демократичним децентралізмом мають оборонити себе від сил тоталітарної, агресивної системи монопольного соціалізму під ідейним проводом комунізму у сполучі з новітнім націоналізмом москалів.

Цей зудар вже назрів і ніщо вже не відхиляти цього двобою. Тільки двобій може мати дві форми чи народньої революції в СССР під ідейним керівництвом Заходу, чи шляхом третьої світової війни. У той чи інший спосіб прийде до повної поразки комуністичної Москви і не тільки у наслідок значно більшої економічної потужності Заходу, а головним чином у наслідок того, що дрібні власники демократичних країн й дрібні власники сателітів Москви та робітники й колгоспники самого СССР, як принадлежні до дрібних власників за своїм психологічним наставленням, посідають цілком ясну антикомуністичну позицію. Отже, психологічний і моральний залам мас підсовєтського суспільства (ще до початку війни) є основною ахілесовою п'ятою комуністичної диктаторської влади.

Верства дрібних власників та дрібновласницька стихія будуть у цій боротьбі найпотужнішими спільноками Заходу. А на теренах поневолених Москвою народів сила національно-визвольних рухів діятиме у тісній сполучі з дрібновласницькою стихією, і тому з ще більшою силою ніж у самій Московщині. Перемога над тоталітарним комунізмом у найбільшій мірі залежатиме від верстви дрібних власників, що у різний спосіб буде поборювати комунізм, як у самому СССР, так і в лавах військ Заходу.

Ми вже відмічали, що буде декілька претендентів на післякомуністичну спадщину, а саме: соціялісти, прихильники кооперативного ладу та ідеологи буржуазії. Але фактичним переможцем, навіть коли б дійшло до третьої світової війни, будуть не ідеології соціалізму чи капіталізму, а дрібновласницька стихія і верства дрібних власників, як повністю оpanована цією стихією. Правда, у всіх попередніх революціях та війнах дрібні власники теж вигравали найповажнішу роль, але після тих війн та революцій сама ця верства завжди лишалась тим, чим була й раніше, себто сама не приходила до впливів та політичної влади, а лишалась під проводом інших суспільних верств. Але тепер є поважні чинники, що сприятийуть виходу дрібних власників на політичну історичну арену з своєю концепцією суспільного ладу та приходу її до влади на ідеологічних засадах цього ладу.

Ці поважні чинники є такі:

1. Майже третина людства (приблизно 800 мільйонів), що перебуває зараз під владою комуністів, зовсім не має верстви буржуазії. Це у найбільшій мірі стосується самого СССР, а сателітів тим у більшій мірі, чим довше вони перебувають під владою комуністів.

Соціялісти розраховують спертися на робітників. Але там соціалізм вже давно перестав приваблювати робітників. Це довів напрямок робітничих революційних рухів в Угорщині. Польщі, Україні та Східній Німеччині. Соціялісти ще сподіваються спертись на теперішній соцветський апарат державних службовців, а наші хвильовіsti навіть на комуністичну його частину. Але, як ми вже казали, після народної революції чи поразки у війні, державні службовці СССР, а тим більше комуністи, абсолютно не будуть в стані підтримати соціялістів, бо самі будуть дискредитовані в очах робітників та селян і повністю психологічно ізольовані. Крім того значна частина службовців взагалі не має ніяких симпатій до соціалізму. Після скинення комуністичної влади в Соцветському Союзі і його сателітах, яким би шляхом це скинення не було проведено, соціялісти тільки за допомогою диктатури могли б пробувати продовжувати будувати вже їхній «демократичний соціалізм». Але після заламу комуністичної диктатури для нової диктатури не буде психологічного ґрунту. Отже, на третину людства, ту що перебуває під комуністами, ні соціялісти ні буржуазія не можуть розраховувати, як на людську масу, що тільки їх чекає капіталістичного чи демократично-соціалістичного соціально-економічного устрою. Всі ці маси мають свої ідеали дрібновласницького характеру.

Зрозуміло, що на цих теренах будуть прихильники й капіталізму й соціалізму, але основні прагнення народу будуть дрібновласницького характеру. Неможливо буде реставрувати капіталізм там, де він вкрахував вже 40 років тому й де цілком нема капіталістів і так само неможливо продовжувати експеримент будування соціалізму на тих теренах, де за 40 років його існування, соціалізм скрахував психологічно, а на той час скрахує й політично. Взагалі крах комуністичної системи викличе (і то у всьому світі) величезні зрушения в суспільних верстах, розміри та наслідки яких тепер павіть важко передбачити.

2. Підкомуністичні маси мають відразу, як до соціалізму так і до капіталізму. Селяни прагнуть мати землю у власність. Робітники волітимуть мати матеріальні відшкодування й негайне, а не розкладене на десятки років, а це можна зробити тільки передачою їм значної частини промислових та торговельних фондів по акціях і передачі їм у власність квартири. А ці три заходи суттєво створюють дрібновласницьке суспільство, як основну перенажаючу форму господарювання. Отже, після скинення комунізму, на всіх теренах, де панує тепер комунізм, до влади прийдуть дрібні власники.

3. Але крім того дрібні власники не тільки прийдуть до влади, але цю владу і відберуть. Обпікшись на капіталізмі та на соціалізмі, на двох концепціях з концентрацією капіталу, маси дрібних власників вже знатимуть, чого їм слід берегтися; а це вже є поважна запорука успіху. Вони шукатимуть та знайдуть більш менш вдалі форми й способи для вдергання дрібновласницького суспільства, як постійного соціально-економічного ладу.

4. Але утворення дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього на таких великих просторах з населенням у 800 мільйонів людності зробить великий вплив на прискорення на Заході процесу еволюції до форм дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

У випадку коли в крах комунізму не прийшов досить швидко, то процес демократизації капіталу на Заході піде значно швидкими темпами ніж цей процес іде зараз. Це дасть Вільному Світу та йдеологічну перевагу, яка прискорить залам комунізму.

Деякі зауваги.

Нам можуть бути зроблені закиди, які об'єктивно не є правильними, але вони торкаються важливих моментів дрібновласницької ідеології й тактики, й тому це примушує нас у цих питаннях подати вияснення.

Марксисти всіх напрямків, а особливо комуністи, будуть твердити, що подана нами ідеологія й тактика є звичайною ідеологією капіталізму й його тактикою. На нашу думку дрібновласницька ідеологія й тактика має на меті й може сприяти реалізації давніх прагнень пролетаріяту та малопотужних дрібних власників до матеріальної незалежності, як від капіталу приватного, так і від капіталу державного, бо жебрак завжди є рабом першої ліпшої соціально-економічної системи, а тому для здійснення індивідуальної свободи людство насамперед прагне економічної незалежності. Дрібновласницька ідеологія й тактика вказує шлях, як цьому можна допомогти й до того з максимальним ефектом.

Не треба пропонувати людству все нові й нові, звичайно невипробувані форми господарювання. Не треба, щоб соціально-економічна концепція вражала уяву новизною та незнаністю своїх господарських форм, який метод так подобається багатьом творцям соціально-економічних концепцій. Інтереси людства вимагають таких форм, які для даного історичного моменту максимально сприяли б справедливості та поступу людства у господарській його діяльності, а новизна форм цілком не є в стані розв'язати цей найважливіший бік справи. Нові форми господарювання завжди є лише об'єктом для експерименту.

Нас зовсім не вабить ціла галерея соціально-економічних концепцій, починаючи з концепцій соціалістів-утопістів і кінчаючи «науковим соціалізмом», суть яких полягала й полягає в тому, що вони пропонували різні, зовнішньо більш менш привабливі, завжди з новими формами, картини людських соціальних відносин, але ніколи не цікавились, на які психологічні прикмети лю-

дини вони будуть оперті. Лишається переконання, що автори всіх цих концепцій свідомо чи несвідомо, завжди мали на увазі одну силу, а саме — силу державного примусу, а не внутрішні психологічні нахили людини. Лишається враження, що автори цих концепцій, як діти свого часу, обіцяючи всім необмежену волю, непомітно для самих себе, самі стають прихильниками абсолютної влади держави, державного примусу, що далеко виходить за межі необхідності. При цьому цей новий, завжди «найсправедливіший» лад, за схемою завжди виглядає логічно побудованим, але завжди базується на силі державного примусу. Психоза гонитви за абсолютною справедливістю привела до необхідності й моди придумувати щось абсолютно нове за зовнішньою формою та за методами здійснення, пристосованими до нових психологічних властивостей теж вже нової людини. Одним словом — усе нове, нове і тільки нове, але це все нове буде засновано на старим, як світ державним адміністративним примусом посиленим ще державним економічним тиском. Така є соціологічна суть тих соціологічних напрямків, що вбачатимуть в дрібновласницькій ідеології і тактиці повну подібність з ідеологією капіталізму.

Треба погодитись, що гонитва за абсолютною справедливістю і придумування нових форм господарювання для досягнення її, були притаманні не тільки теоретикам і творцям соціалістичних концепцій, а і маси у певній мірі хворіли на прагнення до нових форм господарювання. Але тепер ця хвороба соціалістичної інтелігенції і мас вже минає. Викристалізовується потяг не до нового у всіх відношеннях, але до справжнього реально здійсненного поступу, який би дав досить швидко, без втрат у людях і матеріалах, поважне поліпшення соціально-економічного стану людства, та не зменшив, а навпаки збільшив індивідуальну свободу людини. Ця наша праця є спробою накреслити ідеологію й тактику для цього нового соціологічного напрямку.

Отже, накреслена у цій праці ідеологія нового за нашою термінологією дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього є новою ідеологією і новим суспільством не новизною своїх форм, а тому, що за правильною класифікацією суспільств за критерієм стану розподілу народного прибутку воно підпадає під категорію нового суспільства, і це є вповні вистачальним, щоб не вважати його капіталістичним.

Можна сподіватись, що економісти соціалістичного напрямку вказуватимуть на відсутність у нашій праці цифрового статистичного матеріялу, яким, на їх думку, тільки й можна обґрунтовувати соціологічні тези. На це можна зауважити, що вся наша праця побудована на психологічних духових чинниках та спостереженнях переважно в підсоветському суспільстві. Крім того духові чинники не надаються до безпосереднього статистичного обліку. Тому відповідного статистичного матеріялу взагалі не існує. Посередні дані є досить чисельні, але частіше всього не є надійними для устійнення основних чинників соціально-економічних процесів суспільства. Так, скажемо, статистичний матеріял вільного світу про подані голоси за соціалістичні партії не надається до залічення його в число надійних матеріалів для висновків соціологічного далекосяжного порядку. Для насвітлення політичних симпатій на певний момент це є цілком якісний показник, але тільки на певний момент. Соціологічна аналіза розвитку основних соціально-економічних процесів має спиратися лише на урахування дії декількох постійно діючих основних чинників, з яких головними є дрібновласницька стихія, демократизм, примітивний демократизм і національне самовизначення. Соціологічні процеси розвиваються під дією цих основних чинників досить повільно; часом їх дія поважно загальмована на десятки років чинниками протилежного напрямку. Отже, не тільки дані парламентських виборів у вільному світі, а і соркалітній експеримент будівництва соціалізму в ССР є лише більшими чи меншими епізодами складних та повільних процесів боротьби основних чинників розвитку суспільства їх перемог та їх поразок. Для багатьох сучасників советського експерименту цей експеримент приніс рабство, злидні і навіть передчасну смерть; деякі ще покладають на нього певні надії, але все ж він є лише епізодом у всій сумі соціологічних процесів.

Поскольки останню сотню років було модним пропагувати безклясове суспільство, то слід чекати голосів, які твердитмуть, що дрібновласницьке суспільство повинно бути безклясозим суспільством, а коли воно таким не є, то таке суспільство не є дрібновласницьким.

На цьому питанні ми ще не зупинялися більш менш докладно й зараз маємо подати наступне:

1. На наші часи дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього матиме поділ на антагоністичні верстви, як за ознакою економічної потужності, так і за критерієм духовно-моральних персональних прикмет.

Проте клясові антагонізми в дрібновласницькому суспільстві будуть притищені й максимально зменшені.

2. Щодо подальшого розвитку дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, то, виходячи з зasad реальної політики, ми не вважаєм потрібним трактувати тут проблему його клясової чи безклясової у вигляді певних прогнозів на сотки років вперед. На наші часи ідея будування безклясового суспільства належить до найшкідливіших утопій сучасної соціологічної думки; а як ця ідея буде виглядати через пару соток років, для дрібновласницької ідеології не є цікавим. Ми вже констатували наскільки є спрощений до примітивизму марксистський поділ суспільства на кляси. Отже, взагалі спочатку треба грунтовно ревізувати сучасні хибні погляди розподілу суспільства на верстви, а тоді тільки можна починати ставити питання, чи є якісь шанси на розбудову «безклясового» суспільства.

Крім усього, поданого вище, найбільше сумнівів викликатиме наша теза про вільний обмін цінностями у дрібновласницькому суспільстві. Сумніви ці базуватимуться на думці, що вільний обмін неминуче приводить до значних нерівностей у посіданні засобів виробництва та ще з швидкою прогресивністю цього процесу. Обстоюючи принцип вільного обміну цінностей, ми маємо зазначити, що зовсім не поділяємо пессимізму можливих наших опонентів і саме з таких міркувань:

1. Наявність вільного обміну цінностями, вільного ринку, безумовно, спричиняється до переходу частини людства з однієї верстви (за економічним критерієм) до іншої, переважно сусідньої. Але не ці переміщення визначатимуть характер та долю дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього, а основна тенденція еволюції соціального складу суспільства та самих цих переміщень. Найголовніше — саме ця тенденція. Ця тенденція є і буде спрямована в бік зміцнення та скріплення здорових засад дрібновласницького суспільства і воно матиме конструктивний характер. Цією нашою практикою намагались ми прислужитись прискоренню окреслення її основних напрямних.

2. Нам видається, що можливі наші опоненти не тільки не усвідомлюють ролі і характеру основної тенденції розвитку суспільства, а ще перевібають під впливом панівних настроїв останнього століття — все робити відразу й силою. Досвід показав, що силою можна відібрати засоби виробництва, але лише касарня дає найбільшу рівність. Отже, корисніше було б, щоб наші ймовірні опоненти, які і досі мріють про повну рівність у еко-

номічному відношенні, найбільшу увагу звертали на психологію пересічної людини і не намагались силою перевиховувати цю пересічну людину.

Також можна наперед передбачати, що не лише з соціалістичного та комуністичного табору будуть вестись завзяті напади на подану нами концепцію дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього. Опоненти з права будуть вказувати на радикалізм нашої соціологічної концепції. Опонентам з права радимо оглянутись на наслідки їхньої політичної праці за останні 60 років. Ці наслідки — влада комуністів над 800 мільйонами людности.

На закінчення наших зауваг хочемо ще окремо зупинитись на тих спостереженнях людської психології, їхньої політичної та економічної ментальності й взагалі духовости мас, що переважно лягли в основу нашої праці та зокрема ідеології дрібновласницького суспільства. Під цим поглядом наша брошура «Політичні настрої підсоветських мас» є, так би мовити, попереднім досить широким вступом до цієї нашої праці. Основним джерелом спостережень та висновків з них було підсоветське суспільство, його економічний стан, політично-соціальний устрій та різні верстви населення в їх історичній ролі і долі з часів царути і до 1944 року. Саме таке суспільство й така його доля бути постійним об'єктом різного роду соціологічних експериментів, що дійсно дають найбагатіший матеріал для спостереження й вивчення народної психології, дають те, що не так легко спостерігати в інших суспільствах.

Нам видається, що тільки це спостереження підсоветського суспільства дає змогу найти правильний ключ до розуміння складних соціальних проблем, соціальних бур і потрясень, про які ми писали на початках цієї нашої праці.

Притягальна сила концепції дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього.

Всяка політична, соціально-економічна чи соціологічна концепція лише тоді може бути ефектовою, а особливо для такої важливої, термінової справи, як вгамування, притушення та улагіднення соціальних бур наших часів, коли вона спроможна своєю притягальною силою підняти маси головних верств населення. У цьому розділі ми окремо приділимо трохи уваги висвітленню саме цього моменту.

Можна намітити такі основні показники сили впливу концепції дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього та її програмових тез:

1. Максимальне сприяння духовим нахилам майже всього людства в задоволенні бажання людини бути економічно незалежною, почувати себе господарем своєї праці, найменше та в найм'якшій формі мати над собою наглядачів. Ставлення концепції до окремої особи, як до суб'єкта прав, що у всіх відношеннях повинно служити задоволенню по можливості всіх її духових вимог, та нахилів, які не перешкоджають основним нормам співжиття людства.

2. В площині економічній притягальна сила дрібновласницької ідеології спирається на дрібновласницьку стихію. Сила її вже не раз була випробувана й показала свою надзвичайну ефектовність. Прикладами цього служать майже всі народні революції. Весь соціалістичний рух та його немалі успіхи за останні 50 років теж базуються на використанні сили дрібновласницької стихії.

3. Конкретність найближчої, як духової так і економічної мети, що накреслена в розділі тактики, є особливо важливим моментом, що найбільше сприяє притягальній силі дрібновласницької ідеології й тактики.

4. Проте всі три наведені вище моменти не є головними й вирішальними. Найважливішим є те, що прийшов час дрібновласницької ідеології й тактики. Соціологічні ідеї виникають, розроб-

ляються, поширюються та нарешті іноді втілюються в певні конкретні форми суспільного життя. Інші гинуть в жорстокій боротьбі соціологічних ідей. Дрібновласницька ідеологія вже давно була відкинута, потиснута та живою похована агресивною, утопічною та оманною ідеєю соціалістичного, безклясового та суспільно власницького ладу. Але тепер соціалістична доктрина є безнадійно хворою доктриною. Її не повелось подолати дрібновласницьку стихію мас. Навпаки, тепер дрібновласницька стихія кличе до активності раніш заживо поховану ідею дрібновласницького суспільства. Не виграє ніякої ролі під якою назвою та зовнішнім оформленням вийде на соціологічний форум ідея дрібновласницького суспільства, та чи її назва буде схожою з нашою термінологією. Але, як ми вже бачили, відродження ідеї дрібновласницького суспільства йде швидкими темпами, бо прийшов її час.

Зміст.

	Стор.
Від автора	3
Вступ	5
Частина I.	
Місце дрібних власників у капіталістичній системі	8
Короткі характеристики верстви дрібних власників в історичному аспекті	12
Економічна характеристика верстви дрібних власників	15
Психологічна характеристика верстви дрібних власників. Дрібновласницька стихія.	23
Політична роль верстви дрібних власників у минулому та у наші часи.	33
Загальні висновки з аналітичної частини нашої праці	35
Частина II.	
Дрібновласницьке суспільство найближчого майбутнього	37
Деякі основні засади ідеології дрібновласницького суспільства:	
1. Індивідуальна власність на засоби виробництва. 2. По можливості кожний член суспільства повинен мати по можливості повне задоволення в почуванні себе господарем своїх господарських зусиль. 3. Вільний обмін цінностями. 4. Максимальна відносна справедливість розподілу прибутків людського господарювання. 5. Демократизм. 6. Принцип демократизації капіталу. 7. Альтернатива метода дії (еволюційна — революційна) 8. Невинність зростання матеріального добробуту верстви дрібних власників. 9. Засади християнської моралі.	39
Основні форми господарської діяльності в дрібновласницькому суспільстві:	
1. Сільське господарство. 2. Ремісництво. 3. Торгівля (дрібна). 4. Промисловість. 5. Велика торгівля та кредит.	44
Відносна справедливість розподілу прибутків у дрібновласницькому суспільстві	53
Життезадатність дрібновласницького суспільства	61
Частина III	
Тактика захисту інтересів дрібних власників на наші часи:	
1. Советський Союз. 2. Економічна програма дрібних власників для захисту інтересів верстви дрібних власників і пролетарів під Советами. 3. Політична програма дрібних власників. 4. Країни вільного світу з високим ступенем матері-	

ильної забезпеченості верстви дрібних власників. 5. Країни вільного світу в низьким рівнем економічної потужності верстви дрібних власників.

74

Дрібновласницька ідеологія та інші соціологічні концепції та верстви	92
Близькі перспективи	107
Деякі зауваги	110
Притягальна сила концепції дрібновласницького суспільства найближчого майбутнього	115

ПОМІЧЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

Стор.	Рядок.	Надруковано.	Має бути.
19	19	знизу	власників
23	5	знизу	надзвичайно
27	18	зниу	дрібновласницькі
31	19	зверху	посідання
38	14	знизу	трактуванні
42	18	зниау	хто
46	15	знизу	земельної
85	13	зверху	продовжують
95	10	зверху	розцінює

Всі авторські права застережені.

ІНШІ ПРАЦІ АВТОРА ЦЕЇ КНИГИ.

1. М. Марченко. Брошура; «Модифікаційні та пермутаційні обіги рахівничого пляну СССР від 1926 року, як база класифікації рахунків». Дніпропетровськ. 1628 рік (рукоп.).
2. М. Марченко. Брошура: «Теорія порівняльного методу аналізи натуральних балансів». Дніпропетровськ. 1928 рік.
3. Мих. Павлюк. Брошура: «Економічна програма дрібних власників». 1949 рік Німеччина.
4. Мих. Павлюк. Брошура: «Політичні настрої підсоветських мас». Повністю друкована в часописі «Українські Вісті» в 1950 році в числах з вересня по листопад.
5. Мих. Павлюк. Брошура в німецькій мові: «Програма боротьби проти комунізму». 1951 рік.
6. Мих. Павлюк. Брошура: «Популярні економічні характеристики деяких особливостей советської системи». 1952 рік. Друкована окремими статтями.
7. Михайло Марченко. Книга: «Програма дрібних власників України». Написана в 1948-1950 роках. (Рукопис).
8. Михайло. Марченко. Брошура: «Працюючі паразити. Наша епоха — епоха інтелігенції». 1952 рік. Рукопис.
9. Мих. Павлюк. Брошура: «Валютна політика СССР». 1954 рік. Затверджена до друку Інститутом по Вивченню СССР в Мюнхені.
10. Мих. Павлюк. Грубіші розвідки по питаннях економіки та соціологічних процесів СССР обсягом від половини до півгора друкарських аркуша та загальним розміром приблизно в 20 друкарських аркушів, що були друковані у період з 1947 по 1957 рік в українській, англійській та білоруській мовах в 14 часописах і журналах Америки, Англії, Австралії, Канади, Німеччини й Франції.
11. Мих. Павлюк. Брошура в англійській мові: «Фінансова політика Кремля і золото» і «Економічне й стратегічне значення іригаційної системи Кахівки». 1956 рік.
12. Мих. Павлюк. Брошура в англійській мові: «Безмужні матері — спеціяльний феномен советського суспільства», «Шостий п'ятирічний плян і грабунок української руди й вугілля» та «Проблеми децентралізації управління господарства СССР». 1957 рік.

